

הרב אוריאל בנר

שריד לדור דעה

- הרב ישראל זאב גוסטמן זצ"ל - שביבי אור מאישיותו -

תוכן

2	הקדמה
5	ילדות
6	גרודנא
10	וילנה
14	קורות הרב בשואה
22	התייחסות הרב לשואה
26	צרפת
28	ארה"ב
32	ארץ ישראל
37	כראש ישיבה
44	על זכרוננו ושימוש נכון בו
47	יחסו לכלל ישראל ולמאורעות הדור

52	עובדות והנהגות
58	הרבנית ז"ל
59	הסתלקותו
61	נספח א: מכתב מהרב בענייני חינוך
63	נספח ב: ראיון עם הרב על שנותיו בגרודנא

הקדמה

חצי יובל שנים מלאו לפטירתו של הגאון הרב ישראל זאב גוסטמן זצ"ל. העיסוק בדמותו מעניק תחושה מיוחדת במינה: אשרינו שזכינו לאדם גדול שכזה שחי עמנו בדור זה; אדם גדול ופלאי, המקפל באישיותו ובחייו שלימות אדירה, חורבן ותקומה, ועדות חיה לגדול ולעוצמות הרוחניות שהיו לפני השואה הנוראה. הדברים הבאים שכתב חתנו, הרב מיכל ברניקר שליט"א, מבטאים מעט מהתחושה הקיימת כאשר עוסקים בדמותו של הרב גוסטמן:

רגיל היה מורי חמי ז"ל לומר לתלמידיו על הפסוק יתומים היינו ואין אב, מה פירוש? בוודאי מי שהוא יתום אין לו אב, ולמה אומר הפסוק יתומים ואין אב? ותירץ שישנם שני סוגי יתומים: יש יתום שזוכר שאביו היה חי ונפטר, והוא מתנחם בזיכרונות שהיו לו מאביו, ויש יתום שאביו נפטר קודם שהכיר את בנו, ואין לבן שום זכר וידיעה מאביו, על זה נאמר יתומים היינו ואין אב. והיה ממשיך לפרש שהוא שראה את החפץ חיים, את ר' חיים עוזר ואת שאר הגדולים מהדור ההוא, נחשב ליתום שעדיין הכיר את אביו, אבל הדור הזה שלא הכירו אותם נחשבים כיתומים ואין אב. פעם אחת אמר את זה בהספד, ואמר לו הגאון רבי שמחה זיסל ברוידא זצ"ל ראש ישיבת חברון, שזה אינו נכון, שהכל לפי הדור. ולפי הדור הזה רואים התלמידים את הגדולים מהדור הזה, ענה לו מורי וחמי זצ"ל שהנפילה מהדור ההוא היא כל כך גדולה, שאין שום השוואה בין הדור ההוא לדור של עכשיו... ומו"ר שזכה להתקרבות מיוחדת והיה בן בית ממש של הגאון ר' חיים עוזר וזכה לקרבה יתירה מר' שמעון שקופ, וישב בשולחן מלכים עם החפץ חיים ושאר גדולי עולם מהדור ההוא, והחשיב את עצמו כאין וכאפס נגדם, אמר שהדור שלא ראה אותם הם בבחינת יתומים היינו ואין אב, אבל אנחנו בני הדור הזה שלא זכינו לחזות בנועם ההוא, ומפני סבל הצרות מצד אחד, ותענוגי העולם הזה, וחדירת הרחוב החילוני לבית ולבית המדרש מצד אחר, כמעט שנשכח לנו גדלות התורה בתפארתה, לכן שתל הקב"ה בשבילנו תלמידי חכמים וצדיקים מדור ישרים להורותנו מהי תורה ואיפה שוכן דרך עץ החיים. והגאון ר' שמחה זיסל ברוידא התכוון לומר שעדיין רואים הדור הזה את מו"ח ראש הישיבה זצ"ל.¹

1. הקדמה לקונטרסי שיעורים גיטין.

מתוך תחושה זו, חשבתי לנכון לאסוף לפונדק אחד דברים שהודפסו במקומות שונים ולקרבם זה אל זה להיות לאחדים בידינו, לפתוח פתח קטן להביט על אדם גדול בענקים. סיפור תולדותיהם של גדולים אינו דבר פשוט. יש חשש שהדבר יכניס חיים עשירים ועמוקים למסגרת מסוימת, יציג אותה באור שונה מאשר היא באמת, ירחיק אותה מדי מהשגת אנוש או לחילופין יקטין אותה. אני מודע לאחריות המוטלת על מי שעוסק בדבר שכזה, ואני מוסר מודעה שלא התיימרתי לכתוב את ספר תולדות אדם גדול זה. הייתי שמח אילו היה הדבר נעשה בהיקף גדול יותר ומתוך רגישות לחששות הללו, אך כל עוד לא נעשה הדבר בקנה מידה רחב, חשבתי שיש ערך באיסוף מה שנכתב כבר. לא יכולתי לוודא שכל פרט מדויק, אך רובם ככולם נלקחו ממקורות אמינים מאוד, והקורא יכול בעצמו להתחקות אחר המקורות.

לעתים אנו עוסקים בעובדות ולעתים בפרשנות שלהן. עניין זה דורש שימת לב מיוחדת, שכן הפרשנות קשורה לא אחת לנקודת מבטו של הרואה, ואפשר שאחר היה שם לב לנקודות אחרות, או מדגיש דבר שונה. אסתפק בציון עובדה זו כאן, כדי להדגיש את חוסר היומרה לומר דברים מוחלטים.²

אחריות כבדה יותר היא בידיעה שהרב לא רצה שיכתבו אודותיו, כדברי הרב ברניקר:

מו"ח הרב גוסטמן זצ"ל התנגד בתוקף שיכתבו אודותיו, וגם הביע תרעומת על כמה ספרים שנכתבו אודות גדולים שיש כספרים ההם גם סיפורים שאינם אמיתיים. דברים שאינם אמת, אינם עוזרים ואולי גם מפריעים להגיע ליראת שמים טהורה. בתפלה אומרים: והבדילנו מן התועים, ואחר כך: ונתן לנו תורת אמת. מימי התנאים ואמוראים ראו מתוך הספר גודל המחבר, ולא הקדימו לספר קורות חייהם וסיפורים כי דבריהם הם זיכרונם, ורק כמה ראשי פרקים אודות הגדולים נמסרו לנו אחרי שלמדנו את ספריהם. וכן בספר הזה הלומדים יראו מתוך הספר מה הוא המחבר וזה מספיק, אבל בדורנו דור עני נהוג בספרים שנדפסים אחרי פטירת המחבר להגיד קצות דרכיו, שידעו ממי יצאו הדברים ומאיזה מעין שאב את דרכו, בכדי לקיים אם הרב דומה למלאך יבקשו תורה מפיהו וכו'. ולכן נקטנו הדרך הישרה שהיא מדה בינונית, כתיבת קורות חייו הידועים בקצרה עם מיעוט סיפורים, ורק דברים שהוא

2. מפאת ריבוי העובדות והעובדה שהן הורכבו למכלול אחד במאמר זה, העדפתי שלא לציין את המקורות לאחר כל מעשה, אלא לציין בתחילת המאמר את המקורות העיקריים. דברים שלא צוין מקורם, נלקחו לרוב מאחד מהמקורות הללו: קדמת הרב ברניקר לקונטרסי שיעורים גיטין ונדרים; ספר אורח ישראל לרב ישראל טאפלין, תלמידו של הרב שעשה עבודה מקיפה בשימור סיפורים ושמעות מהרב; "רביבים" – על גדולי ישראל מאת הרב אליעזר מלמד; מאמרו של ד"ר חיים שלם: 'מי יחיה ומי ימות, אין אלה נס וגזרה, אלו שתי צורות גזרה', על קורותיו של הרב בשואה, בתוך: '70 שנה להשמדת הקהילות היהודיות בערי השדה בליטא', מכללת אפרתה תשע"ג; מאמרו של הרב שלמה לוונטל, המעין תשרי תשנ"ב, ועוד. חלק מהדברים נכתבו בעברית על ידי דוברי אנגלית, והם עברו עיבוד קל על ידי.

בעצמו אמרם כמה פעמים ברבים, שלא לעבור על רצונו ודרכו של הגאון מחבר ספר זה.³

כאן נוספו דברים (שרובם ככולם נדפסו כבר) גם מפי אחרים, אך מתוך ההבנה שחשוב שהדברים ייודעו לרבים שלא יודעים כלל וכלל על הרב ועל גדלותו, ומתוך הכרה ברורה בכך שמדובר על דברים שמרוממים ומקרבים, ומוסיפים אהבת תורה ויראת שמים. לעיתים ציטטתי קטעים ארוכים מפי כותבים שונים, וזאת כדי לחוש את הרגשתם וזווית ראייתם על הרב בצורה חיה, ולא להסתפק בעובדות היבשות. אסיים הקדמה זו בדברים יפים שנכתבו על הרב – תחילתם על דרכו אחרי השואה, והמשכם כמבט כולל:

נטל רבי ישראל זאב מקלו ותרמילו ונתכנס לתוך ד' אמותיו, משאת חייו וכלות נפשו יושמו. שוב לא יטרידוהו ממלאכתו, שוב לא יפסיקוהו עובדי דרכים, שוב אין עליו לירד מן ההר אל העם כי הרי מצוי הוא לפניו ממחיצתו של הקב"ה ושכינתו בלחודוהו. לא ידענוהו, לא עמדנו על סודו וכל אשר ראינו ידענו או שמענו לא היו אלא נובלות האור כי האבוקה עצמה עטויה היתה בשכבות של הסתר ומשנסתלקה האבוקה ועברה לשמש במחיצתו יתברך, חדלו הנובלות, עלטה אחזתנו, והיה העולם שמים.

"כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עושה" (ישעיה סו, כב). תנן, בההוא שעתא דאורייתא אתחדש מפומיה דבר נש וכו', וקוב"ה נטיל לההוא מלה ונשיק לה וכו' ואיתעבדת רקיעא חדא, ומן כל מלה ומלה דחכמתא איתעבידן רקיעין קימין וכו', וההוא קרי לון שמים חדשים וכו'. ועל דא כתיב: כי כאשר השמים החדשים אשר אני עושה; עשיתי לא כתיב אלא עושה, דעביד תדיר ואינון חדושין ורזין דאורייתא וכו' (זוהר הובא בנפש החיים ש"ד).

משך למעלה משנות דור עסק רבי ישראל זאב במלאכת "השמים החדשים" ללא לאות וללא הפסקה מעליות הגג שבוילנה, ממעמקי בורות דלוחים שביערות ליטא, כמו גם במרומי ישיבות נצח ישראל בארה"ב ובישראל, אין לו לר' ישראל בעולמו ולא כלום, בכל אשר בשם ארץ יכונה. כל כולו עשייה במלאכת "השמים החדשים". גם עת שמים לבשו קדרות ומוסדות שמים ירגזו – צדק משמים נשקף והגידו השמים צדקו, ואף כי עמודי שמים יתרופפו – השמים מספרים כבוד אל, כי הלא בדבר השם שמים נעשו. זו אספקלריה של בן השמים החדשים שאין לו ולו בית יד בארץ החומרית ותחושותיה. תם דור. עשרות שנות יצירה יממות של עמל ויגיעה מעינות יזע ודמעות כבשונות חבויים, בניית עולמות והחרבתן, נתקפלו ובאו תחת יריעה צנועה של "קונטרסי שיעורים", לא ברוח ה', לא ברעש ה', לא באש ה' – קול דממה דקה. ואיוותר אני לבדי.⁴

3. הקדמה לקונטרסי שיעורים נדרים.

4. מוריה רה-רו עמ' ג.

יהי רצון שהדברים יועילו ויתרמו לקורא בהם, ויחד עם עיקר זכרו של הרב המצוי בספריו ובתורתו שבלב תלמידיו שהם הם זכרוננו, יאפשרו לנו להתבשמ מתורתו ואישיותו.

ילדות

הרב ישראל זאב גוסטמן נולד בחודש תמוז תרס"ח, בכפר קטן בשם סקאלקע סמוך לביאליסטוק בפולין, למשפחה אוהבת תורה באופן מיוחד במינו. אביו ר' אברהם צבי הי"ד היה סוחר. הוא ורעייתו איטא הי"ד היו עניים בממון, אך עשירים ביראת שמים ואהבת תורה, וחינכו את ילדיהם להיות גדולים בתורה. ר' אברהם צבי היה נוהג לנסוע מדי פעם אל מרן החפץ חיים זצ"ל ולהתייעץ עמו בנוגע לחינוך ילדיו. בנסיעותיו היה לוקח עמו גם את ילדיו הקטנים, וביניהם ישראל וועלוועל זאב הקטן. את אהבת התורה ינקו הילדים בבית זה, שהיה ספוג יראת שמים ואהבת תורה. ואכן, גדלו ישראל זאב ואחיו יהודה ואשר הי"ד, להיות גדולי תורה, וגם אחיו משה ואחיותיו חנה ורבקה הי"ד הצטיינו ביראת השמים שלהם. כולם מלבד הרב ישראל זאב נספו בשואה עם משפחותיהם. באחת הפעמים שלקחו אביו אל החפץ חיים בעודו ילד קטן, הביט החפץ חיים ברב, ואמר לאביו: "יש לך ילד טוב, תרחם עליו ואל תתן לו לא לאכול הרבה ולא לישון הרבה". הרב סיפר שכאשר אמו הייתה מעירה אותו בשעת בוקר מוקדמת לתפילת שחרית, הייתה אומרת לו: "אני מרחמת עליך ולכן אני מעירה אותך". וביאר בזה את האמור בברכת אהבה רבה: "אבינו אב הרחמן המרחם רחם עלינו ותן בלבנו להבין" וכו', ואמר שזו תפילה כתפילה על חולה מסוכן. ואכן בכיו וזעקותיו מקירות לבו במילים אלו עד סוף ימיו זכורים לכל מי שראה אותו בתפילתו.

כבר משחר ילדותו יקדה בו אש אהבת התורה באופן בלתי מצוי. העיד על עצמו שכבר בהיותו בן עשר, ידע את ששה סדרי משנה בעל פה. וכשרצו להסביר זאת ולתלות זאת בכישרונות בלתי רגילים, הקפיד על זה ואמר שלא היה עליו כלל אלא שהיה לו שכל ישר ואהבת תורה עצומה, וזכה למה שזכה כיון שהוציא את דם התמצית של חייו על עמל ויגיעת התורה.⁵ עוד אמר, שאלו שתולים את הצלחתו בכישרונות לא רגילים, עושים זאת כדי לתרץ לעצמם למה הם אינם מצליחים. ואיך זכה הרב לדעת ש"ס משנה בעל פה כבר בהיותו בן עשר? הוא סיפר שזה היה ה'משחק' שלו בהפסקות, וגם בבית, שהיה עושה חשבונות וסיכומים כמה שיטות יש וכמה מחלוקות וכדומה. ואמר שאין זה פלא לזכות לידיעות בכמות כזו, שהרי גם ילדים שלא גדלו על דרך התורה ושקועים במשחקים וכדומה, יכולים לזכור כמות עצומה של מידע, היות ואלו חייהם וזה מה שמעניין אותם. ולהבדיל, אם ילד נולד

5. לפי גרסה אחרת אמר: עליו הייתי, ראש טוב אמנם היה לי, אבל את תמצית דמי הוצאתי על היגיעה בעמל התורה (תורה יבקשו מפיהו עמ' 152).

עם אהבת תורה עצומה והתורה היא מה שמעניין אותו, אין זה פלא שידע ש"ס משנה בעל פה.⁶

דבר נוסף שסיפר הרב אודות שנות ילדותו, הוא סדר הלימוד שסידר לעצמו על פי הדרכת אביו כשהחל בלימוד גמרא. וכך היה לומד: הוא לקח גמרא חדשה שלא למד, וכיסה בנייר חלק את הגמרא רש"י ותוספות, ולמד טוב את המשנה. אחר כך כתב על הנייר החלק במקום שמעל הגמרא את מה שלדעתו היה צריך להיות כתוב, וכן נהג ברש"י ובתוס', ואז הסיר את הנייר והשווה בין מה שהוא כתב ובין מה שכתוב בגמרא ובמפרשים. ועל כל דבר שמצא בגמרא וברש"י ובתוספות שהוא לא כתב, דייק למה הוא עצמו לא כתב כך. שהרי אם רש"י מצא לנכון לכתבו, משמע שלדעתו אי אפשר להבין את דברי הגמרא בלעדיו, וכן כלפי מה שהוא כתב ורש"י לא כתב, היה שואל את עצמו מדוע כתב כך, שהרי אם רש"י לא כתב זאת נמצא שדבריו מיותרים, וכן על זו הדרך. כך עלה ונתעלה וכתב על לוח לבו את דברי התורה בישרות ועמקות והמשיך להפוך בה עד זקנה ושיבה.⁷

גרודנא

עוד קודם שמלאו לו שנים עשרה שנים, התקבל לשיבת גרודנא על ידי ראש הישיבה ר' שמעון שקופ זצ"ל, ונתחבב מיד על ראש הישיבה ועל חתנו ר' פייבל הינדס זצ"ל. חביבות זו נבעה מהיותו מתמיד גדול, בעל כשרון עצום והבנה דקה ישרה ועמוקה, בעל זיכרון שאינו מאבד טיפה, אוהב תורה ותלמיד שכל חפצו ומגמתו היו ללמוד ודעת תורה יותר ויותר ולהתאבק בעפר רגלי רבותיו. מכאן החל פרק חדש בעיצוב אישיותו של הרב, ובמיוחד בהשפעת רבו, ר' שמעון. בישיבה היה נהוג שהבחורים המבוגרים ילמדו עם בחורים צעירים, ובשנותיו הראשונות של הרב בישיבה למד עמו ר' חיים שמואלביץ זצ"ל, לימים ראש ישיבת מיר. מאוחר יותר קיבל

6. הרב אליהו דורדק סיפר שהרב הסביר את הצלחתו בלימוד, בין השאר בכך שלפני שהחל ללמוד גמרא הוא למד בעל פה את סדר זרעים, באומרו: "אין לך מסכת שאיננה מצטטת מהסדר הזה" (בשבע, גיליון 514).

7. בספר דעת שרגא (מועדים עמ' ל) נכתב: "מִרְן הַגְרִי"ז גוֹסְטֶמַן נולד בכפר קטן בשם אינוביץ' הסמוכה לוויזאן לאביו רבי אברהם צבי ז"ל, היהודי היחידי שבכפר, וכשבנו הגיע לגיל בן חמש למקרא, גלה ללמוד תורה אצל המלמד בוויזאן ושם אכל 'מים' אצל כמה בעלי בתים. באחד הימים שבשבו היה סמוך על שולחנו של הגה"צ רבי אהרן זאב גרוסברד זצ"ל, שעמד על טיבו ועל עתידו לגדולות ונצורות, לכן לקחו תחת חסותו ודאג לכל מחסורו, תוך שהוא דואג לעלייתו בלימודו, וכשנעשה בן י"ב שנה שלחו הגרא"ז ללמוד בישיבת גרודנא ושם הוא עלה ונתעלה. כל ימיו חש הגרי"ז הרגשת הטוב עצומה להגרא"ז זצ"ל, והרגיש את עצמו כבן בית ובקירבה יתרה עם בני הגרא"ז".

הרב חברותא צעיר ממנו – ר' שמואל רוזובסקי זצ"ל, לימים ראש ישיבת פוניבז', שהיה קורא לרב "מורי ורבי" כל חייו, והיה אומר שהרב לימד אותו איך ללמוד.

הרב סיפר שבאותן שנים היה לומד בחברותא עם ר' שמואל חרקובר מאריות הישיבה, ופעמים שהיה הנער שמואל רוזובסקי עומד ומאזין להם.⁸ בתקופה מסוימת בה היה הרב נחשב מבחירי התלמידים בישיבה, ביקשו ר' חיים שמואלביץ שילמדו יחד בחברותא, אך כיון שהרבה בחורים רצו ללמוד עם ר' חיים, והרב היה עדיין בחור צעיר והסכמתו של ר' חיים ללמוד דווקא איתו היתה עלולה לגרום קנאה, ביקש ממנו ר' חיים שלא יספר לאף אחד שהם לומדים יחד, וקבעו ללמוד בכל לילה משעה שתיים בלילה ועד שמונה בבוקר. הם למדו בבית כנסת של בעלי בתים ליד הישיבה, ושם התפללו שחרית. כמה פעמים שאל המשגיח ר' שלמה הרכבי הי"ד את הרב מדוע אינו מגיע לתפילת שחרית בישיבה, ומדוע הוא ישן כל כך הרבה, אך הרב לא היה יכול לגלות את סודו. כעבור זמן נודעה למשגיח הסיבה, ומאז כיבדו מאוד. אירע פעם שר' ירוחם ליבוביץ' זצ"ל הגיע לומר שיחת מוסר בישיבה, והמשגיח סיפר לר' ירוחם מעשה זה. ר' ירוחם התפעל מהסיפור, ושאל את הרב איזו ברכה הוא רוצה: האם להיות ראש ישיבה גדול או משגיח גדול. הרב היה נבוך ולא השיב, ור' ירוחם בירכו שיהיה גם ראש ישיבה גדול וגם משגיח גדול. לאחר שעבר ר' חיים שמואלביץ לישיבת מיר, חזר בין אירוסיו לנישואיו לגרודנא ללמוד עם הרב גוסטמן. באותה תקופה הקיפו את סדר שהרות בעיון.⁹

פעם דיבר ר' אלחנן וסרמן זצ"ל בלימוד עם אחד הבחורים שלמדו עם הרב בחברותא, והבחור אמר לר' אלחנן פירוש בתוס' ששמע מהרב. ר' אלחנן התפעל מהפשט, ומיד שלח בקשה לרב גוסטמן שילמד עם בנו ר' נפתלי הי"ד, שהיה אז תלמיד בישיבת גרודנא, אך הרב סירב. נסע אז ר' אלחנן במיוחד לגרודנא, כדי לבקש מהרב שילמד עם בנו. ואמר ר' אלחנן בענוותנותו לרב: הרי המעלה שלך שאתה תלמיד של ר' שמעון, וגם אני תלמיד של ר' שמעון, ולכן אני יכול לבקש שתלמד עם בני. וכמובן שמאז הרב למד עם ר' נפתלי.

בתקופה זו עמל ויגע הרב יגיעות עצומות בלימוד התורה, והיה ישן לעתים כשעתיים ביממה. במשך חודש אלול לא היה יוצא מבית המדרש מלבד בערב שבת, ואת ארוחותיו היו מביאים לו לבית המדרש. הרב סיפר שבגיל שש עשרה ידע ש"ס בבלי וירושלמי,¹⁰ ועד גיל שמונה עשרה חזר על הש"ס שלוש פעמים. תלמידים מאותה תקופה בגרודנא סיפרו שהיה בישיבה מגיד שיעור בשם הרב יוסף ליס שהיה לוקח את כל תלמידיו, מצביע על הרב ואומר להם: אם תעמלו ותתייגעו ותהיה לכם כזו

8. תורה יבקשו מפיהו עמ' 155.

9. תורה יבקשו עמ' 150.

10. והיה אומר: הרי הגמרא היא משא ומתן בדברי המשנה, ואנחנו משתדלים לראות איך המפרשים למדו את הגמרא. אם כן, איך זה שלא נלמד איך האמוראים בירושלמי למדו פשט במשנה?

אהבת תורה עם הרבה סייעתא דשמיא, אולי תגדלו כר' ישראל. ר' שמואל רוזובסקי זצ"ל סיפר שהפחד לשאול את הרב שאלה היה כמו לשאול את ר' שמעון, כי היה בקי בש"ס. ואמר שביום שרצה לשאול שאלה, היה צריך לעבוד על החוצפה שלו כל אותו היום עד שבלילה העז לשאול את השאלה.

הרב סיפר מה היו בחורים עושים בימי השישי הארוכים של הקיץ: היו הולכים לשחות בנהר שהיה בגרודנא, והיו לוקחים עמם את בגדי השבת וכל הדרך לנהר מדברים בדברי תורה. וכששחו בנהר, היה כל הזמן בחור שהיה אחראי לומר חבורה לאלו שאינם בנהר, ואז התחלפו, וכן עד שחזרו. וגם בחזרתם היה בחור אומר חבורה. עד כדי כך הגיעה מידת התמדתם של תלמידי ישיבת גרודנא.

סיפר הרב שפעם אחת אמר תירוץ חריף על קושיית התוספות (יבמות ט' ד"ה והרי), וכשהציע אותו לר' חיים עוזר זצ"ל התפעל מאוד מהתירוץ, ואף אמר ששני התירוצים שכתב על כך בעצמו בשו"ת אחיעזר [יעוין שם ח"א סימן א סעיפים יב-יד] אינם בעלי ערך, אבל התירוץ שאמר הרב הוא האמת.¹¹ אחר כך הציע הרב את התירוץ לפני ר' איסר זלמן מלצר זצ"ל וגם הוא קילס אותו מאוד, אולם כשאמר את הדברים לפני ר' שמעון שקופ זצ"ל, בתחילה חזר על הדברים עוד פעם לעצמו, ואחר כך אמר שאין זו כוונת התוס' אלא כפשוטו. וכך הייתה דרכו של ר' שמעון תמיד לתת את משפט הבכורה לפשט, והיה אהוב אצלו הפשט יותר מהחריפות והפלפול, והיה מדייק בכל מילה ומילה בגמרא ומוציא ממנה חידושים.

ועוד סיפר הרב שר' פייבל, חתנו של ר' שמעון, היה אהוב וחביב לחותנו כבנו ממש. ואמר הרב שבעיני ר' חיים עוזר, היה ר' פייבל יותר גדול מכמה מהגדולים המפורסמים של אותו הזמן. והמשיך הרב וסיפר שר' שמעון היה לומד בביתו עם ר' פייבל, והיו בחורים מהישיבה שעמדו בחוץ ושמעו שר' פייבל היה אומר חידוש חריף כדרכו, ואמר לו ר' שמעון: פייבל, אין זה הפשט. בסגנון אחר סופר בשם הרב, שבצעירותו חפץ לדעת כיצד לומדים גדולים, וכיון שהיה קטן קומה, התחבא תחת השולחן הגדול לשמוע איך סדר לימודם של ר' שמעון וחתנו ר' פייבל. פתח ר' שמעון וקרא מספר שורות מהגמרא ואמר את פירושן הפשוט באידיש, וכן ר' פייבל קרא ופירש הדברים כפשוטם, ואמר הרב – התפלאתי, כיון שהייתי בטוח שאשמע זיקוקין די נור. נוכחתי לדעת שגם גדולי עולם כשלומדים, לומדים קודם את הסוגיה ומבינים פשט בהיר בפשטות ויסודיות.¹²

11. הרב אף סיפר שאחד מהגדולים שהיה שם רצה להכריח שאין התירוץ אמת, והוכיח זאת מהעובדה שתוספות לא תירצו כן בעצמם. אך ר' חיים עוזר השיב שאין זו קושיה על התירוץ, שהרי מקום הניחו לנו מן השמים להתגדר בו. ואם אחד בדורות האחרונים מתרץ איזה קושיה שלא תירצו בדורות הראשונים אין לטעון שאין התירוץ אמיתי מכך שלא תירצו זאת קודם כיון שכנראה זהו חלקו בתורה המיוחד לו.

12. תורה יבקשו מפיהו עמ' 135.

עוד סיפר שבישיבת גרודנא היה ר' משה מרדכי זצ"ל, בנו בכורו של ר' שמעון, מגיד השיעור של שיעור א'. בתקופה זו היה ר' משה מרדכי כבן ארבעים, ואף על פי כן בתור ר"מ לשיעור ב', לקח ר' שמעון את ר' חיים שמואלביץ זצ"ל, שהיה אז רק בחור כבן עשרים. ר' שמעון הסביר שעשה כן מכיוון שר' חיים יודע יותר ממה שהוא ידע כשהיה בגיל עשרים. ועוד סיבה הייתה לצעד זה, כי ר' חיים היה מקורב יותר לבחורים והיה כמעט בן גילם, ור' שמעון סבר שתהיה יותר תועלת להם אם הוא יהיה מגיד השיעור. הרב היה אחד משומעי השיעור, ואמר שהייתה לו תועלת גדולה משיעורים אלה. והיה מפליג בשבחה של מדת האמת של ר' שמעון, שהתבטאה בכך שהעדיף את תועלתם של הבחורים על כבוד בנו שהוא כבוד עצמו.

הרב סיפר שמנהגו של ר' שמעון היה לדרוש מידי שבת בשבתו אחר סעודה שלישית בחדר חשוך, כיון שלא היה להם חשמל, והיו דבריו מלאים בגאונות ובדרוש ובהתעוררות, והיה מדבר כמעין המתגבר. אמנם בשלב מסוים פסק מלמסור את השיחות, משום שהמשגיחים בין בישיבתו ובין בישיבות אחרות היו טוענים ששיחותיו אינן על דרך תנועת המוסר, ועל אף שהיו מעוררות, אבל עכ"פ אינן דברי מוסר במובן המקובל, ור' שמעון הרגיש בזה בעצמו וחדל מלדרוש.

סיפר הרב: כשלמדנו בגרודנא היו תקופות שאף אוכל מינימלי כמעט שלא היה והעניות הציקה לנו מאוד. נזכרנו במה שהיה ר' שמעון רגיל לספר על תקופת לימודו בוולוז'ין, שכשנקרעה סוליית נעלו ונשאר עם החלק העליון של הנעל בלבד, לזרוק לא רצה משום שלא היה לו כסף לקנות חדש, והיה הולך בלי סוליה, וכשירד שלג היה כורך סמרטוטים תחת נעלו כדי שלא יצטנן מהצינה. והיה ר' שמעון אומר: "דעו לכם, כך גדלים, כשלומדים בכל מצב!" כששמעו זאת, התנחמו וחזרו לתלמודם ביתר שאת.¹³ ועוד סיפר שפעם חלה והגיע לארבעים ואחת מעלות חום, והיה זה בתקופה שרעב ללחם ופרוטה לא היתה מצויה בכיסו, ומכל מקום נתן את פרושותיו האחרונות כדי לשכור עגלה ולהגיע בזמן לשיעורו של ר' שמעון.¹⁴

בתקופה מסוימת היה ר' שמעון חוזר על השיעורים בליל שבת בביתו. פעם הגיע הרב עם ר' חיים שמואלביץ והדלת הייתה נעולה. הם לא ידעו מה עושים, אבל ידעו שהם מוכרחים להיכנס. הקיפו שניהם את הבניין, עד שהבחינו בחלון פתוח, והחליטו להיכנס דרכו. אמנם נותרה בעיה: החלון היה גבוה. עמד ר' חיים והרב נעזר בו לעלות, וכשהיה הרב למעלה, עזר לר' חיים להיכנס.¹⁵ בהזדמנות אחרת העיד על עצמו שמעולם לא נמנע מלהגיע לשיעוריו של ר' שמעון מפאת החום או הקור.¹⁶ פעם,

13. שם עמ' 16.

14. שם עמ' 98.

15. שם.

16. שם עמ' 99.

כשהתחיל שיעור ביבמות, הפטיר באידיש: זה הרי למדנו בישיבה לפחות מאתיים פעמים בעיון¹⁷.

כשקיבל הרב זימון להתייצב בצבא הפולני, נכנס לר' שמעון ליטול ברכה ולהתייעץ עמו מה לעשות כדי להישאר בישיבה מעבר להשתדלויות שכבר נעשו. ר' שמעון יעץ לו לומר תפילת נשמת כל חי בכוונה. וכך היה, שניצל בנס, והנציג שקיבל אותו, הכיר את אביו ונטה לו חסד משום מעשה שהיה ושחררו. מאז היה הרב ממליץ לומר נשמת כל חי בכל עת צרה.¹⁸

באחד הימים הגיע החפץ חיים זצ"ל לביקור בגרודנא. תלמידי הישיבה יצאו אל תחנת הרכבת להמתין לבואו של גדול הדור, והנה נעצרה הרכבת ובפתח הקרון נראה החפץ חיים. מבלי להתמהמה הרבה, התקרבו אליו מספר בחורים מבני הישיבה, אחוזו בו והושיבו אותו על כיסא, ונשאוהו על כפיים עם כסאו למקום אכסנייתו. החפץ חיים ישב למעלה ומחה והתחנן: "אנא רחמו עלי, הורידו אותי ואל תקחו לי את העולם הבא שלי". בקשותיו בענותו העצומה, ובתמימות הטהורה שלו, רק הגבירו בקרב הבחורים את הכוחות להמשיך ולאחוז בכיסא שבידם, בידעם מי יושב עליו. "זכורני", הוסיף הרב, "שהעזתי פני ואמרתי לחפץ חיים בתחושה מעולה של וגילו ברעדה: גם אנחנו רוצים לזכות קצת בעולם הבא".¹⁹

וילנה

הגאון רבי מאיר באסין זצ"ל, נכדו של בעל 'באר הגולה', היה מגדולי גאוני וילנה, וכיהן גם ברבנות שניפישוק הסמוכה. ר' חיים עוזר, ר' חנוך העניך אייגש הי"ד בעל ה'מרחשת'²⁰ והוא נחשבו לשלושת עמודי התווך בוילנה ומגדולי הדור. בשנת תר"צ

17. שם עמ' 152.

18. שם עמ' 257.

19. מאיר עיני ישראל ח"ג עמ' 529.

20. נולד בשנת תרכ"ד בעיר רוזינאי-ראסיין שבליטא. חונך על ברכי אביו רבי שמחה ראובן, וכפי הנראה למד גם מפי ר' אלכסנדר משה לפידות, שכיהן ברבנות העיר באותם הימים. ישב ימים ולילות על מקומו בבית המדרש, ואחר כך למד בבריסק. למד גם בוולוז'ין והיה נחשב לאחד מבחירי תלמידיו של בעל 'בית הלוי'. בנוהג שבימים ההם היה שמדקדק וחוקר משכיל היה יכול להיות בנו של גאון, אך אצל בעל המרחשת המצב היה הפוך: דווקא אביו, ר' שמחה ראובן, היה סוחר ות"ח, חיבר ספרים חשובים בחכמת ישראל וכונה 'השר העדולמי', והבן מצא את מנת חלקו בתורת ישראל סבא ושתה ממיהם של גדולי התורה שבדורו. כאשר עברו לגור בקובנא, קבע את מושבו בבית המדרש "ניוויזער" המקומי שנודע בגדולת לומדיו. לימים, שידכו הגאון ר' יצחק אלחנן ספקטור, לנכדת ידידו רבי שמואל זיברטנסקי, מגדולי המוצי"ם בוילנה.

לאחר נישואיו עבר לוילנה, סמוך על שולחן חותנו, וקבע מקום תלמודו בקלויז היסודי. בשנת תרנ"ח כאשר נפטר חותנו, נבחר לכהן כאחד המוצי"ם בעיר, ומאז נחשב, יחד עם הגאון ר' חיים

הגיעה שרה, בתו של רבי מאיר, לפרקה. ר' חיים עוזר שלח לראשי הישיבות שמחפשים בחור המתאים להיות חתנו של ר' מאיר. כשהגיע הדבר לאוזניו של ר' שמעון בגרודנא, שלח את חתנו ר' פייבל לר' חיים עוזר ואמר שיש להם בחור בגרודנא שבקי בש"ס ופוסקים ויכול להיות פוסק הדור. ביקש ר' חיים עוזר מר' שלמה היימן זצ"ל שעמד בראש ישיבת רמילס, שיבחן את רבנו, ור' שלמה היימן חזר עם תשובה חיובית.²¹ אך הרב, שהיה דבוק לישיבה ולרבו, לא רצה לעזוב את גרודנא. ר' שמעון אמר לו שגם אצל ר' חיים עוזר יש ישיבה, ואז נסע הרב לוילנה ונפגש עם ר' חיים עוזר, ודיברו כארבע שעות בלימוד. ר' חיים עוזר התפעל מאוד מהרב, ומאז נקשרה נפשו בנפשו, והחתן והכלה באו בקשר שידוכין.

למגינת לבם של תושבי וילנה, נסתלק הרב באסין בפתאומיות בתקופה זו, ור' חיים עוזר נעשה לאב לזוג הצעיר וסידר את כל ענייני החתונה.²² החתונה התקיימה שלשה חדשים לאחר שהתארסו, כאשר לצד הרב ניצבים שני רבותיו הגדולים: מסדר הקידושין היה ר' חיים עוזר ואת הכתובה קרא ר' שמעון, ושני מאורי הדור אלו רקדו בשמחה לפני הרב בחתונתו. ר' שמעון, שנפרד אז במובן מסוים מהרב, נשא דברים בחתונה, והעיד על הרב שהוא יכול להיות חד בדרא. כל זה בעודו כבן עשרים ושתיים שנים בלבד.

מיד לאחר נישואיו בשנת תרצ"א, מינה ר' חיים עוזר את החתן הצעיר למלא את מקום חותנו בשני התפקידים: בבית הדין בוילנה, וברבנות בשניפישוב. ר' חיים עוזר סמך את ידיו על הרב, עד כדי כך שהיה מורה לו לכתוב תשובות למאות שאלות שנתקבלו אצלו מכל עולם התורה, ומגדולי אותו הדור: האדמו"ר מגור, הרב מטשיבין, הרב מנחם זמבה, הרב ישראל וועלץ, ועוד. ר' חיים עוזר סמך את ידיו על תשובות

עוזר, לכוחות העולים בין צעירי הרבנים בוילנה. בועידת הרבנים בפטרבורג (ה'תר"ע - 1910) נבחר לצייר מטעם וילנה, ויחד עם ר' חיים עוזר ניהל את חיי הקהילה בוילנה, והיה חותם תמיד אחריו בשאלות שהופנו מקהילות רחוקות.

21. הרב יעקב ליפשיץ (ישורון ח' עמ' קנ) כותב שר' שלמה היימן ואשתו הרבנית היו השדכנים. והוסיף בשם הרב, שאת השמועה על פטירתו של ר' שלמה שמע בהיותו בים בדרך לארצות הברית, ו"היו עצובים מכך תקופה ארוכה".

22. ר' חיים עוזר המשיך לדאוג למשפחה לאורך זמן. כך אנו למדים ממכתבו לר' שלמה היימן (שנות דור ודור לר' דסלר פרק ח), לקראת נסיעתו לארה"ב בשנת תרצ"ה: "יקח דברים עם ד"ר גינזבורג אודות בית הגר"מ ז"ל, בנותיו בפאריז". ובמקביל כתב גם לפרופ' לוי גינזבורג, קרוב משפחתו של ר' מאיר (מופיעה בחוברתו של פרופ' מרק שפירא על ר"ש ליברמן): עתה בנסוע כבוד הרה"ג שלמה היימן, יציע לפני הדר"ג מעמד ומצב בית שארו הרה"ג המנוח מאיר (באראן) [באסין], וביחוד מצב בנותיו היתומות מאב ואם המתגוררות בפריז, אחלה להשים לבו הטוהר לזה, ולהתבונן את האפשרות לעזור להן, ולהקל מר גורלן".

הרב, ורק היה חותם מתחת לתשובה את שמו²³. חוץ מזה, הייתה לו קביעות פעמיים בשבוע לשבת בבית המטבחים ולפסוק בכל שאלה חמורה שהפנו אליו השוחטים המומחים, שהיו תלמידי חכמים גדולים ששמשו עשרות שנים במלאכתם בחסות גדולי רבני וילנה, והיה גם משתתף בנושאי הנהגת רבנות וילנה ובעיות כל העולם שפנו לר' חיים עוזר^{24, 25}.

23. לא ידוע לי האם נשתמרו תשובות אלו.

24. הרב אקרמן (חידושי מר"ד על התורה – עמודים בסוף הספר ללא ציון מספרם) כותב: "מדיין מובהק פה בירושלים עיה"ק שמעתי שאמר לא זה לבד שהיה מורי ורבי זצ"ל אצל ר' חיים עוזר זצ"ל, אלא הוא עצמו, הוא הבית דין של ר' חיים עוזר. וחזר על זה עוד פעם". כדי להבין את משמעותו של התפקיד אצל ר' חיים עוזר יש מקום להרחיב מעט על מעמדו ומקומו של רח"ע באותם זמנים בעולם התורה ובעולם היהודי בכלל, בשנת תרנ"ו, נפטר רבה של קובנה, רבי יצחק אלחנן ספקטור, שהיה המנהיג הרוחני של יהדות רוסיה וליטא, והנהגה עברה למעשה לידי של ר' חיים עוזר, שהיה אז רק בן שלוש ושלוש. בוילנה התאגדה קבוצה של תלמידי חכמים, ראשי ישיבות ורבנים שבאה לשמוע שיעורים קבועים מפיו. עקב תקנה קדומה שלא למנות רב ראשי לוילנה, הוצעה לו משרת הרבנות בפטרבורג. אך הוא סרב לעזוב את וילנה, שהייתה מרכז תורה גדול. ראשי קהילת וילנה, שחששו כי יתפתה לעבור לאחת הערים הגדולות לכהן כרב, כתבו לו בניגוד לתקנה כתב רבנות, אך הוא סירב לקבלו מכיוון שלא רצה לעבור על התקנה. בזמן מלחמת העולם הראשונה קיבל מהרוסים צו לגלות לסיביר או לפנים רוסיה, ונמלט להומל ומשם לייקטרנוסלב, שם ישב עד שנת תרע"ט. גם בזמן שגלה, דאג לגולים שהיו עמו מבחינה רוחנית ותורנית. לאחר שחזר לוילנה, החל לפעול לשיקום עולם התורה באירופה לאחר המלחמה. בשנת תרפ"ב, הוציא לאור את החלק הראשון של ספר השו"ת שלו, אחיעזר. חלק השני יצא בתרפ"ה והשלישי בתרצ"ט. פסקיו בספר זה נחשבים לפסקי יסוד בקרב הפוסקים שבאו אחריו ועד ימינו אנו.

עוד בענין זה כתב הרב אפרים בורדיאנסקי (בנין אפרים עמ' רסה): "היה לתל תלפיות... ראשי הישיבות היו מזכירים ברטט חיבה: כשהרצתי הדברים לפני רח"ע שליט"א וכו' (השליט"א כאילו מעצם השם) הרגשנו שיש איזה מוסד עליון לחוות דעתה של תורה עצמה ושהסכמתו היא הסכמת האמת". להרחבה נוספת ניתן לעיין במאסף בית המדרש שיצא לאור סמוך לפטירתו, ובו מאמרים מאת הרב חזקיהו מישקובסקי, הרב יצחק קוטובסקי, והרב ראובן כץ.

25. בתוך דבריו על תיקון עירובין בברוקלין, כותב הרב מנחם מנדל כשר אודות מכתב מהרב שלמה דוד כהנא בעניין דומה שהגיע לידי: "אחרי שמאמר הנ"ל נגמר לדפוס בא לידי מכתב, ומעניינים מאד המסיבות איך המכתב נתגלה לנו. לפני שבוע ימים דיברתי עם הגר"י גוסטמן ר"מ ישיבת נצח ישראל בברוקלין שהיה אחד מחברי הבית דין בוילנא שבראשו עמד הגר"ע זצ"ל וספרתי לו על דבר המכתב מרח"ע גרודזינסקי, ואמר לי שהוא זוכר בשעתו שהיה מ"מ על דבר תיקון עירובין בפר"ז, והנה השבוע בא פתאום לידי ספר שלא החזיקו בידי כבר כט"ז שנה והיה שייך פעם להרב מרדכי שוחטמן ז"ל, וכשפתחו מצא את המכתב הנ"ל בצירוף המכתבים מהרב שוחטמן ז"ל והרב מונק. והיה הדבר לפלא בעיניו, וראה בזה השגחה פרטית כי מכתבו של רש"ד כהנא ז"ל הוא חשוב מאוד בשאלת תיקון עירובין במנהטן" (נעם ו' עמ' מד).

כשהרב גוסטמן הגיע לארץ ישראל ורצה להקים בה את ישיבתו, החליט הרב להתיעץ עם הרב מטשיבין. כשנכנס, שאלו הרב מטשיבין לשמו וענה: ישראל גוסטמן. מהיכן? מווילנה. שאלו הרב מטשיבין על אתר: האם אביכם היה דיין אצל ר' חיים עוזר? לא. אולי דודכם? לא. המשיך הרב מטשיבין: אינכם רוצים לומר שאתם הייתם הדיין אצל ר' חיים עוזר? שתק הרב גוסטמן, והרב מטשיבין הבין שזה הוא. מאוחר יותר הסביר שהוא זוכר היטב את השם, שכן בשעתו שלח מכתב הלכתי לר' חיים עוזר, ור' חיים, שלא היה יכול לטפל בכל התשובות בעצמו, שכן מידי יום היה מקבל מכתבים ובקשות מכל רחבי העולם היהודי, היה מפנה חלק מהתשובות לדיינים שבבית דינו. ובשעתו היה הרב גוסטמן זה שענה, והרב מטשיבין זכר זאת. וכשהבין מיהו העומד לפניו, נעמד מלוא קומתו.²⁶

בשנת תרצ"ה, כשעזב ר' שלמה היימן את ישיבת רמיילס בוילנה, נתמנה הרב לראש ישיבה שם, לצד ר' ישראל ליבוביץ הי"ד, בנו של המשגיח ר' ירוחם זצ"ל. בנוסף לתפקידו בישיבת רמיילס שימש הרב גם ר"מ בישיבת תומכי תמימים של חב"ד בוילנה, בה למדו גם רבים מבני הרבנים של וילנה והסביבה. בשנת תרצ"ה היו בה שלוש כיתות, והרב לימד את תלמידי השיעור השלישי.²⁷

קודם שנתמנה הרב לדיין, טען כלפי ר' חיים עוזר שאינו יכול לפסוק, שהרי לא למד את הש"ס אליבא דהלכתא. אמר לו ר' חיים עוזר: אם כן, אתן לך ארכה של חודשיים, ואז תחזור על הש"ס להלכה. לימים העיד שבאותם ימים היה לו סדר בקיאות של ששים ושבעה דפים ליום, וישן כשעתיים ביממה בלבד. פעם סיפר על ימיו הראשונים כדיין: יום אחד נכנס אליו אברך צעיר עם שאלה קשה, הרב שלח אותו לר' חיים עוזר, אך ר' חיים עוזר החזיר את השואל אל הרב, בטענה שהוא מקבל שכר מהקהילה, ואין לו רשות להתחמק מלענות. "ומאז", סיים הרב, "לא היתה לי ברירה."²⁸

קודם שנתמנה לראש ישיבה בישיבת רמיילס, למד הרב במשך תקופה עם אחד מאחיו של החזון איש. פעם בעת לימודם נשמעו דפיקות בדלת של עזרת הנשים שבה הסתגרו ללמוד ביחד. משלא פתחו, נשמע קולו של ר' אברהם ישעיה, החזון

26. שר התורה, עמ' 490 (על פרטי ההתייעצות עוד יסופר לקמן). ושם בעמ' 205 מובא שאמר הרב שהיחיד שמזכיר לו אחרי השואה את ר' חיים עוזר, הוא הרב מטשיבין. בספר ארח דוד (עמ' נ) נכתב בשם ר' שלום שבדרון שהרב מטשיבין בירך על הרב גוסטמן שחלק מחכמתו ליראיו.

27. כפר חב"ד גיליון 271 עמ' רכ-רכב.

28. הרב טוביה פריינד מפי הרב ברניקר (גברא רבא מדור קודם, עיתון המודיע, כ"ב סיון תשע"א). תלמיד אחר סיפר, שלעיתים היה נותן ר' חיים עוזר לדיינים לענות לשאלות שנשאל ואמר שיהיה מוכן לדון איתם רק אחרי שישלחו את התשובה, כדי שיתרגלו לקחת אחריות. עוד סיפר שפעם נתקבלה אצל ר' חיים עוזר גלייה מהרוגוצ'בר ובה כדרכו, מראי מקומות רבים הדורשים ביאור, והוא נתן לרב לפענח את האגרת ובעקבות זה כתב הרב עליה קונטרס שלם.

איש, שמבקש שיפתחו לו את הדלת. כשפתחו, אמר להם ששמע אותם דנים בסוגיה ויש לו מה לומר. לאחר מכן המשיך הרב ללמוד עם שניהם עד סיום הלימוד. בסיום הלימוד הביע החזון איש את הנאתו מהלימוד עמם, וביקש שיצרפוהו לחברותא, וכך למדו שלוש שנים. לאחר זמן הפסיק אחיו של החזון איש ללמוד עמם, והרב נשאר ללמוד עם החזון איש בחברותא, והספיקו ללמוד יחדיו כמה מסכתות. הרב סיפר שלמד בחברותא גם עם ר' שלמה היימן, ובכל יום שישי היו שניהם נכנסים לר' חיים עוזר ושוטחים לפניו את אשר העלו בלימודם. הרב למד גם עם ר' חיים עוזר, את השב שמעתא והמנחת חינוך. קרבה מיוחדת הייתה לרב עם הרב אייגש בעל ה'מרחשת', ואף שהיה מזקני הדיינים בבית הדין והרב היה צעיר הדיינים (ביניהם הבדילו 44 שנים!), כיבדו בעל ה'מרחשת' באופן יוצא מן הכלל, ואף היה קם לכבודו כשהיה הרב נכנס לאולם בית הדין.²⁹

קרבה זו היתה בבואה לקרבתו העצומה של הרב לר' חיים עוזר, שהתבטא כמה פעמים בצורה מפורשת על רצונו שהרב ימלא את מקומו. הוא גם אמר לרב שאם רצונו לקבל ממנו, שינהג עמו כדיד ולא כתלמיד. לימים אמר הרב שכבר קיבל בחייו את הכבוד הכי גדול ואת הביזיונות הכי גדולים, ולפיכך אינו מתפעל מכלום. וסיפר שהכבוד שזכה לו היה בזמן אסיפה של גדולי הדור בוילנה, ור' חיים עוזר אמר לו להגיע. כשנכנס הרב, וכבר ישבו כל הגדולים בפנים והיו באמצע דיון, הפסיק ר' חיים עוזר את הדיון וקם על רגליו, ואז קמו כל זקני וגדולי אותו דור דעה. ר' חיים עוזר סימן לרב ששמר לו מקום ישיבה בינו לבין זקן גדולי הדור, מרן החפץ חיים זצ"ל. כל זה בעודו אברך רך בשנים. ר' חיים עוזר גם שלח את הרב לדרוש בבית הכנסת הגדול בוילנא, שדיברו בו לפניו רק גדולי ומצוקי ארץ כמו ר' חיים עוזר עצמו והחפץ חיים. באופנים אלו ואחרים ביטאו גדולי אותו דור, ובפרט ר' חיים עוזר, את דעתם שהרב הוא אחד מגדולי הדור שבאותו דור דעה, על אף גילו הצעיר.

קורות הרב בשואה

את עיסוקנו בשואה ומקומה בחיי הרב, נחלק לשניים: בחלק ראשון יתוארו בראשי פרקים קורות חייו בשנות השואה, ובחלק השני יובאו התייחסויות של הרב לשואה.

29. בצהר (כרך ו' עמ' קנא) מביא הרב ליפקה דברים ששמע מהרב, ובכללם המעשה הבא: "סיפר לנו הגרי"ז גוסטמן זצ"ל ששמע שיעור זה מהגרי"ז [מבריסק] זצ"ל בוילנא באחד מבתי הכנסת של העיר, וסייר הרב מבריסק להגיד השיעור אם יהיה שם הרה"ג ר' הינך אייגס זצ"ל בעל המרחשת, וטען שהוא לא ראוי לומר שיעור בפני המרחשת. וכשבא המרחשת לשמוע השיעור בליווי הגרי"ז גוסטמן שהיו מאד מיוחדים, מפני שהרב גוסטמן היה הדיין הכי צעיר בבית דינו של הרה"ג ר' חיים עוזר גרודזינסקי זצ"ל והמרחשת היה הדיין הכי מבוגר ומאד קירב את הרב גוסטמן, לא נתנו להם להיכנס לשיעור, והמרחשת והרב גוסטמן שמעו השיעור כשעמדו מתחת לחלון בית הכנסת".

הרב סיפר שלפני פרוץ המלחמה היה ר' חיים עוזר שוכב במטה עקב חוליו ומוקף באנשים רבים, וכשנכנס הרב לבקרו, אמר לו ר' חיים עוזר: "אתה תחיה ותאריך ימים יותר מכל האנשים שעומדים כאן". הרב חשב לתומנו שר' חיים עוזר התכוון לברכו באריכות ימים, ולכן השיב לו בברכה דומה. ר' חיים ענה לו: "היאך אתה יודע שאני אאריך ימים?" הרב לא השיב כלום, כי באמת לא ידע. ומשאלה זו התברר לרב שדברי ר' חיים לא היו ברכה בעלמא, אלא גם הבטחה של הצלה ואריכות ימים. וכך היה הרב חושב לעצמו הרבה פעמים בימי הזעם, כשהיה עומד בסכנות עצומות: מה יהיה עם הבטחת ר' חיים עוזר? ואכן ההבטחה התקיימה, והרב יצא מן האש ממש וזכה גם לאריכות ימים ושנים של הרבצת תורה והוראה בתוך כלל ישראל. לפי גרסה אחרת אמר לו ר' חיים עוזר: אתה תשרוד את שתיהן, וברבות הימים הבין הרב שכוונת רבו לכך שיזכה לראות בנפילת ברית המועצות, שהתרחשה זמן קצר לפני מותו.³⁰

לקראת ראש השנה של שנת ת"ש, ביקש ר' חיים עוזר ממקורביו להכין לוח שנה לעשר השנים הבאות ולהדפיסו. הללו התפלאו על בקשתו המשונה, והוא הסביר כי יבואו ימים שבהם יהיה צורך בלוח, והלוח הוכן במאה עותקים. כשהיה הלוח מוכן, קרא לרב גוסטמן, נתן לו עותק ואמר: אתה עוד תצטרך את זה. בשנות הזעם שמר הרב את הלוח מכל משמר, ועל פיו יכול היה לשמור את החגים במועדם, בעת ששהה עם משפחתו במחבוא, ביער ועם הפרטיזנים. הרב שמר על העותק הנדיר עד פטירתו.³¹

בקץ ת"ש נכבשה ליטא ידי ברית המועצות, כפי שהוסכם בהסכם ריבנטרופ-מולוטוב. בתקופה זו עלתה לשלטון ממשלה ליטאית-קומוניסטית בחסות ברית המועצות. השלטון החדש הלאים רכוש רב ושלח רבים מבני מעמד הבורגנות למחנות בסיביר, ביניהם כ-5,000 יהודים. למרות שהיהודים היו הגרעין הקשה של המפלגה הקומוניסטית במחתרת, לא זכו הקומוניסטים היהודים לכוח ממשי בשלטון החדש, ועם זאת הליטאים זיהו את היהודים עם המשטר החדש, שנא-נפשם, אשר נתפש בעיניהם ככיבוש סובייטי זר. הקומוניסטים רדפו את הישיבות (לפחות חלק מהישיבות המשיכו בלימוד באופן מחתרתי), ורבים מבני הישיבות הוגלו לסיביר. באישור השלטונות הסובייטים ובסיועם של הקונסול היפני סמפו סוגיהרה, הקונסול ההולנדי יאן זווארטנדיק והקונסול הבריטי גנט, שהנפיק סרטיפיקטים לארץ ישראל, הצליחו כ-4,000 יהודים לצאת מווילנה בתקופה הסובייטית. חלקם הגיע דרך מוסקווה לשנחאי שבסין, וחלקם הגיע דרך מוסקבה, אודסה ותורכיה לארץ ישראל. ד"ר זרח ורהפטיג, שפעל רבות להצלת יהודים בימים ההם, סיפר לימים שבין

30. שלם.

31. לאחר פטירתו מסרה המשפחה את הלוח למוזיאון היכל שלמה למשמרת, יחד עם מספרי הפח שעליהן יסופר בהמשך ופריטים נוספים מתקופת השואה.

הזוכים לאישור יציאה מוילנה ליפן היה גם הרב גוסטמן.³² תיעוד נוסף מאותם הימים, המצביע על ההערכה הגדולה שרחשו בחב"ד לרב, הוא מסמך מפורט ובו רשימת אישים שעבורם הגישה תנועת חב"ד בארה"ב בקשה לממשל האמריקאי לספק ויזות לארה"ב. במכתב הבקשה מקיץ ת"ש מופיעים הרב גוסטמן ורעייתו,³³ אך בפועל לא נעשה שימוש באישורים אלה, והרב ומשפחתו נשארו באירופה בכל שנות המלחמה.

בסוף חודש סיון תש"א כבשו הגרמנים את וילנה. מאותו הזמן התחיל פרק סוער בחייו של הרב, בה נתגלתה במלוא הדרה דמותו של הרב, שהיה סולם מוצב ארצה, אך ראשו מגיע השמימה. מיד עם כיבוש העיר ערכו הנאצים רשימה של תשעה עשר רבנים שכינה בווילנה והלכו לעצורם. כך תיאר זאת ד"ר מאיר דבורצקי, ששמע מפי הרב מיד אחרי המלחמה:

סח לי בשעתו הרב גוסטמן, שהיה גר בשניפישוק שבווילנה: המעשה היה ב-13 ביולי 1941, במוצאי שבת, ערב שבעה עשר בתמוז, שחל כנדחה בראשון בשבוע. בשנים עשרה בלילה התקברה מכונית לחצר; מתוכה יצאו שלושה גרמנים וליטאי אחד: "כאן גר הרב גוסטמן?" – "אני הוא". במקום לקחת אותו לבית הסוהר לוקישקי ומשם ליער פונאר, כפי שעשו לרבנים האחרים שנלקחו על פי רשימה מסודרת, התחילו הגרמנים מכים אותו על ראשו. "למה תכוני?" שאל. "יען כי רב הנך". בבית קם שאון, אין הוא יודע עלה בידו להיחלץ מידיהם, לברוח לחצר ולהסתתר שם בין שיחי תפוחי האדמה הצפופים. מרחוק שמע כי הגרמנים מחפשים אותו, כי הם נכנסים לגינה והנה הם עומדים כבר על ידו. האחד דרך עליו, בעברו בין הערוגות, ברגלו. הרב פתח באמירת וידוי. משנעלמו הגרמנים שלחה לו שוערת החצר הנוצרית מכונית תספורת ומצנפת. הוא גזז את זקנו, חבש את כובע הגויים לראשו, עבר על פני החצר ונמלט. למחרת נודע לו כי בו ביום עברו הגרמנים ורשימה בידם, על פני דירותיהם של כל הרבנים בעיר, מדירה לדירה, וכל מי שנמצא בביתו נלקח אתם. "יום הרבנים" – כך נקרא היום ההוא אחר כך.³⁴

הרב ברניקר ששמע זאת מפיו הוסיף כי לאחר שהרב קיבל מכות, התעורר מעלפון וחמק ממש מול עיניו של הגרמני שהופקד לשמור על היציאה, והגרמני עומד כמו אבן דומם בעיניים פקוחות. הגרמנים רתחו מזעם כשטרפם נמלט. הם הביאו כלבים שהריחו אך לא מצאו. הגרמנים הזהירו: אם לא יסגיר הרב את עצמו, נהרוג את כל בני הבית. הרבנית הצליחה ללחוש לו זאת, והוא אמר לה כי אם זה המצב הוא רוצה להסגיר את עצמו. הרבנית ענתה לו בלאו מוחלט והורתה לו להישאר במחבואו.

32. פליט ושריד בימי השואה, עמ' 221, 226.

33. שלם ע"פ לוינ תולדות חב"ד.

34. ירושלים דליטא עמ' 24.

בסופו של דבר התייאשו הגרמנים. משהו על אישיותו האצילית ניתן ללמוד מן הסיפור הבא, אותו נביא כפי סיפר הרב נבנצל בשיחה אודות הכרת טובה:

בדור שלנו היה כאן בירושלים ראש ישיבת 'נצח ישראל', הג"ר ישראל זאב גוסטמן זצ"ל, שהיה משקה בעצמו את השיחים שעמדו בגינת ישיבתו. מדוע? מפני שכשברח... השליך את עצמו בעת מנוסתו תחת אחד השיחים כדי להסתתר מפני רודפיו, וע"י כך מילט את עצמו מהריגה. על כן היה מכיר כל ימיו טובה לשיחים, וכאות להכרת טובה זו היה משקה אותם בעצמו. אמנם השיחים בגינת הישיבה לא היו אותם שיחים שהצילו את הגרי"ז גוסטמן זצ"ל מהריגה, שהרי אלו עמדו בוילנה ואלו בירושלים, אבל מין שיחים הציל אותו,³⁵ על כן הכיר טובה למין נברא זה. לשיחים לא היתה נפקא מינה בכך שהגרי"ז גוסטמן עצמו היה משקה אותם, אם הגנן היה משקה אותם היו מקבלים מסתמא אותה כמות של מים, אף על פי כן הגרי"ז גוסטמן מצידו היה חייב בהכרת הטוב כלפיהם, ולכן חלק להם את הכבוד הזה, להשקותם בעצמו. הוא גידל ורדים בגינה מדין הכרת הטוב על השיחים שהצילו אותו בזמן השואה, טיפח אותם וקטף פרחים לאשתו.³⁶

בתחילת חורף תש"ב נדרשו בעלי "שיין" (תעודות עבודה) ובני משפחותיהם להתייצב בשער הגטו כדי ללכת יחד לעבודה. הגרמנים ריכזו את עובדי היודנראט ובני משפחותיהם בנפרד ובדקו אותם. אלו שלא התאימו לרישום נלקחו לפונאר ונרצחו, והנותרים יצאו לעבודה. וכך סיפר ד"ר דבורצקי, על הנהגתו של הרב בתקופה זו:

לאחר האקציה נתכנסו החוגים הדתיים, ואחר כך יצאו ארבעת הרבנים שנשארו בגטו וביניהם הרב גוסטמן במשלחת אל יעקס גאנס, ה"קומודאנט" של הגטו, ואמרו לו כי לפי דין ישראל אפשר להסגיר יהודי לרשות הגוים רק אם הרשות דורשת אותו בפירוש ומציינת את שמו, ואם האיש נאשם בעברות אישיות, אבל אסור להסגיר יהודי סתם, ואין הוא, גאנס, רשאי לבחור יהודים למסירה. הוא הסביר שבכך הוא מונע הריגה של רבים, והרבנים הסבירו לו שנפסק ברמב"ם (הל' יסודי התורה ה, ה) שאין לעשות זאת.³⁷

35. לפי גירסה אחרת (הקדמה לספר בירורי חיים) אמר שהכרת הטובה כלפי הצמחים היא כיון שאכל מהם כשהיה ביערות, לפי הנחיית ר' חיים עוזר, שלימד אותו קודם המלחמה ממה ניתן לאכול וממה לא, וכדלקמן.

36. שיחה בישיבת הכותל לפרשת שמות תשס"ו. בספר לעולם אודך (עמ' תכב) סופר דבר נוסף אודות הכרת הטוב של הרב: "כשהתקינו דוד שמש בדירתו של הרב, הוא הבחין שחשבון החשמל ירד באופן ניכר, משום הבוילר דרש כמות גדולה של חשמל. הרב גוסטמן אמר למקורביו, שהוא מוכרח להשיב הכרת הטוב לבורא עולם על מכשיר נפלא זה שגורם לו חסכון גדול. הוא החליט להתאמץ ולהוסיף כל יום עוד חצי שעה לשעות לימודיו על חשבון שעות השינה המעטות שלו".

37. ירושלים דליטא 283-284.

בתקופה ששהה הרב בגטו וילנא, עבר עליו האירוע הקשה והאיום בחייו, מן הסתם. בנו יחידו הניק וחכים מאיר הי"ד היה כבן שש שנים כשרצחוהו הנאצים במיתה אכזרית לעיני אביו. הרב סיפר שלאחר שנרצח בנו, הוא לקח את נעליו והחליפן בחתיכת לחם, להחיות בה את נפשות אשתו ובתו שכמעט גוועו ברעב. כשהגיע הביתה חילק את הלחם לשלשה חלקים. הן, שלא ידעו מהיכן בא הלחם, אכלו, אך הרב שם את הלחם בפיו ולא יכול היה לבלוע. הוא אמר שהרגיש כאלו מקיים בעצמו את הפסוק "ואכלתם בשר בניכם", ואז נתן את הלחם לבתו. אמר שראה בתקופה זו איך שמתקיים כל מה שכתוב בספר הקינות.³⁸

עוד סיפר הרב שהנאצים אספו המוני יהודים, והעמידו גברים בצד אחד ונשים וילדים בצד אחר, ובאמצע היה בור והרשעים היו לוקחים את הילדים מהנשים, ומשליכים אותם באוויר ויורים בהם בעודם באוויר והם נופלים לבור וגוססים שם, והיו הנשים רצות ומתחננות שיהרגו אותן קודם. הרב לא היה יכול לסבול זאת, וניגש אל הקצין הראשי שהיה שם וביקש לדבר עמו. הנאצי היכה אותו מיד ברובהו על ראשו על החוצפה שהוא ניגש אליו. הרב קם מהארץ, אך כששמע את בכיות התינוקות לא שלט בעצמו ושוב התחנן שלפחות יהרגו אותם אחרי ההורים. הנאצי שוב היכהו והרב נפל מעולף על הארץ, אך כשקם שוב לא יכול היה לשמוע את הבכיות ושוב ניגש לרשע וחוזר חלילה, ובנס לא הרגוהו.

בתחילת שהותו בגטו, שמע הרב שאלמנתו של ר' חיים עוזר נמצאת באחד הבניינים בגטו. הרב היה אז במחנה עבודה, ושם היה יותר אוכל, והיא היתה בגטו ובו מתו אנשים ברעב. הרב רצה לתת לה קצת אוכל, אך לא היה יכול להגיע אליה, כי ביום עבד במחנה ובלילה היה עוצר, והיו יורים במי שהיה מפר את העוצר ויוצא מביתו. הרב שקל והחליט שזהו פיקוח נפש בשביל הרבנית, שהרי הצעירים עבדו וקיבלו לפעמים חתיכת לחם, אך הרבנית הייתה אישה זקנה שלא יכולה לעבוד, ולכן סיכן

38. עם מעט הבדלים הביא סיפור זה הרב אליעזר מלמד בשם ד"ר שמחה פיינגולד: לאחר שבנו נרצח, לקח את נעליו הקטנות כדי למוכרן בעת יציאתו מהגטו לעבודות כפייה. בחוץ הצליח להחליפן תמורת גזר וקמח. אבל נתן בכל יום רק נעל אחת, כי לא יכול להבריש בפעם אחת את כל האוכל שהיה מקבל תמורת שתי הנעליים. הוא תאר איך הכניס את הקמח למכנסיים הקשורות, ואת הגזר הכניס בפרוסות לתוך נעליו. כשחזר לגטו הלך להביא חלק מהאוכל לאלמנתו של גאון הדור רבי חיים עוזר גרודז'ינסקי, שהייתה נפוחה מקור ומרעב. הרבנית סרבה בתחילה לקבל את האוכל, כי אמרה: יש לך אשה וילדה, למה תיתן לי את האוכל? כשהשיב לה "יש לי מספיק" הסכימה לקבל ממנו קצת גזר וקמח. הוסיף הרב גוסטמן: "אני לא טעמתי מהאוכל הזה, מפני שלא יכולתי לקיים בעצמי את הפסוק: 'ואכלתם בשר בניכם' (ויקרא כו, כט). פעם אמר ד"ר פיינגולד לרב גוסטמן בליל שבת שאת הסיפור על בנו, על הגטו ועל הנעליים, צריך לספר לכל ילד יהודי בארץ ישראל. פנה אליו הרב גוסטמן בהתרגשות עצומה ואמר: 'אני לא יכול. אני רואה את הנעליים האלה כל לילה לפני שאני הולך לישון'."

את עצמו והלך לחפש אותה. בדרכו ראה אישה זקנה שוכבת על הארץ, מחזה שכיח בגטו, וכשהתקרב אליה נחרד לראות שהיא הרבנית גרודז'נסקי הי"ד, שפרפרה בין חיים ומות מחמת הרעב. רץ הרב וחיפש בכל הגטו דבר מאכל להחיות את נפשה, ובסוף מצא חתיכה של גזר יבש. הרב לעס את הגזר ואחר כך נתן לרבנית לאכול, ולאט לאט היא שבה להכרתה. כאשר הבחינה מי הוא זה שהציל את נפשה אורו עיניה, ואחר שהודתה לו אמרה: "אתה הרי יודע עד כמה החזיק ממך בעלי". עוד סיפר שאחר כך היה משיג בכל יום לחם או ירקות, ומחרף נפשו להביאם לרבנית בשעת לילה.

פעם סיפר הרב מעט על הריגתו של רבי חנוך העניך אייגש הי"ד, בעל ה'מרחשת'. הנאצים עינו אותו בכל מיני עינויים נוראים במשך ימים ארוכים, עד שהרב התבטא שנהרג במיתה שכללה את כל עשרת הרוגי מלכות ביחד. וכל עוד נשמה באפו היה בעל ה'מרחשת' אומר לרשעים המתעללים בו: "זה רצון ה' ואתם רק עושים שליחותו". והם מתעללים בו יותר בייסורים שקשה להעלותם על הדעת, והוא עונה לעומתם: "לא יעזור לכם כלום, כל מה שתעשו זה רצון ה'". וכך עד שיצאה נשמתו.

על פתק שהיה צמוד ללוח השנה שקיבל הרב מר' חיים עוזר, היו רשומים שמותיהם של ניצולים מגטו וילנה. שם אחד, סוצקובר, עורר השתאות בקרב בני משפחתו של הרב מכיוון שנרשם בהבלטה על הדף ובצורה משונה מעט. הרב לא דיבר על כך מעולם, והסבר לצורת רישום זאת ניתן לימים על ידי מרלין טייכמן מארה"ב.³⁹ בסעודת פורים בשנת תשע"א התארכה מרלין בביתם של משפחת ברניקר. אביה, יצחק גלזמן, היה ידיד טוב של הרב בוילנה, בגטו ואחר כך בארה"ב, לשם הגיע גלזמן לפני הרב ותמך בו כלכלית בצעדיו הראשונים. כשנפטר בשנת תשכ"ז הספידו הרב וכינהו צדיק גדול עקב פעולותיו בענייני הצלה בוילנה. בירור שעשתה מרלין טייכמן הביא אותה אל המשורר אברהם סוצקובר, ואת מה שגילתה סיפרה למשפחתו של הרב. בנימין הרשב שראיין את המשורר כתב מפיו את הדברים הבאים:

ב-1941.9.5 נלקח סוצקובר להיירות על ידי הליטאים. הרב הוילנאי גוסטמן וסוצקובר אולצו לחפור את קברם בגבעות ששקין... הליטאים עמדו מאחוריהם ודרכו רוביהם. "כשהם הורו לנו לכסות את עינינו בדינו, הבנתי מיד שהם עומדים לירות בנו"... אבל הפעם הליטאים ירו מעל ראשיהם (לפי גירסה אחרת ירו על ציפורים שעפו שם ותחמושתם אזלה), ולקחו אותם לגטו שנוסד באותם ימים.⁴⁰

באביב תש"ג בוטלו פנקסי העבודה שחולקו על ידי הגרמנים ובמקומם חולקו תעודות זהות ומספרי פח. את המספרים היו חייבים לשאת על הצוואר. את שלושת מספרי

39. שלם ע"פ ראיון איתה.

40. סוצקובר מבחר שירים עמ' 16-17. היה מי שייחס לסוצקובר את האמירה: אני ניצלתי בזכות מי עמד על ידי. כך הובא בעיתון משפחה כ"ח בסיון תשע"א. אך משפט זה לא מופיע בספרו.

הפח של משפחתו שמר הרב, והם הונחו על שולחנו בחדר הלימוד דרך קבע, כזיכרון נצח לימים הקשים ולתחושות הקשות.

כפי הנראה, הרב עזב את הגטו כנראה רק בסוף תש"ג או בתחילת תש"ד, כשהיה ברור שזהו נתיב הצלה טוב יותר, ובמיוחד לאחר שנגנז רעיון המרד ורבים מיושבי הגטו עברו ליער.⁴¹ הרב ברח עם משפחתו ממחבוא למחבוא. שמונה חדשים הוחבא עם משפחתו אצל גויים בבור צר וקטן מתחת האדמה, שהיה אפשר לשבת בו רק בראש כפוף בין הברכיים בלי לקום. המקום היה מלא לכלוך, זבובים, עוקצים ושרצים, ואכלו רק קליפות תפוחי אדמה. בתקופה זו הספיק הרב לסיים פעמים רבות את מסכת זבחים שהייתה עמו באותה תקופה.

מיכאל אלשווי סיפר ברבות הימים כי באחד הבקרים יצא הרב ממקום מחבואו ונתקל בגרמני בודד שכיוון אליו את נשקו. הרב לא היסס, זינק לעברו, השליך מידי את הרובה וחנק אותו למוות. לדברי אלשווי, סיפור זה היה ממושאי גאוותו של הרב. גם לחתנו סיפר הרב לימים, כי קיים מצוות מחיית עמלק כשהרג את הגרמני.⁴²

כשנאלצו לעזוב את בית הגוי ברחו ליער, שם שהו הרב ומשפחתו, ומזונם היה מה שמצאו ביער. מעשה פלא הוא, שקודם המלחמה טייל פעם הרב עם ר' חיים עוזר ושחו בדברי תורה, ולפתע עצר ר' חיים מהלימוד והחל להראות לרב כל מיני צמחים ופטריות שגדלים ביער, ואמר לו מה טוב לעיניים ורעיל ומה טוב למאכל, והאריך בכך רבות. הרב הבין פשר הדברים רק בתקופת שהותם ביער, כשכל מזונם היה מהצמחים שהראה לו ר' חיים עוזר באותו טיול קודם המלחמה. לאחר זמן הצטרף לקבוצת פרטיזנים שהיו ביער. הרב סיפר שהרעב והצמא ביניהם היה כה גדול, שפעמים שדבק לשונם אל חיכם בצימאון, עד שלא יכלו לדבר והיו סוחטים עפר באופנים שונים ומרטיבים את פיהם עד שיוכלו לומר כמה מילים. גם הרב היה מרטיב פיו כדי לדבר או להתפלל. עם פרטיזנים אלו נשאר עד סוף המלחמה.

עוד סיפר על תקופת שהותו עם הפרטיזנים היהודים, שסבלו מאוד מחוסר אוכל ומשקה עד כדי כך שמשקלו ירד לכשמונים פונד (ארבעים קילו). בלית ברירה הלכו נציגים בכל לילה על פי סדר ידוע עם כלי נשק בידם והביאו אוכל מהעיר הסמוכה. בתחילה היו מבקשים לחם או תפוחי אדמה, ואם אלה לא היה להם אז ביקשו בשר,

41. מסקנה זו יכולה להסתייע מעדותו של הרב פרבר הרב קלמן פרבר, מיומנו של בן תורה בשואה ולפניה עמ' 88, המספר על כך שבאמצע 1943, "התמידו הרבנים בגטו לדרוש שעל בחורי ישראל לצאת ליער, לפרטיזנים".

42. הרב יעקב ב. פרידמן (עיתון 'בקהילה', י"ט תמוז תשע"א). בספר חידושי מרי"ד על התורה (עמודים בסוף הספר ללא מספור) מביא הרב אקרמן את הדברים הבאים: "שאלתי אם הגדולים הסכימו שהאומה גרמניה ימ"ש וזכרם, הם העמלקים שנצטוונו במצות עשה דאורייתא לזכור מה שעשו לנו ולמחות את זכרם. חשב שניה או שתים ואחרי כן השיב – כן. והיינו שהגדולים הסכימו והוא זצ"ל מכללם, שהם העמלקים שנצוונו לזכור מה שעשו לנו ולמחות זכרם מעל פני האדמה".

וכמובן בשרם היה נבילה וגם בשר חזיר. הרב הורה לאכול את הבשר פחות פחות מכשיעור וגם בתערובות מאכלים אחרים, כדי למעט בחומר האיסור, ואמר שבאכילה זו של נבילה וחזיר מקיימים מצווה גדולה: וחי בהם. אך לימים סיפר שהוא בעצמו לא נזקק לאכול בשר אסור כלל כל ימי המלחמה. ועוד אמר שלא חסר לו אף יום אחד שלא הניח תפילין, וגם זיכה לאחרים להניחן והיה נושא אותן בתוך מנעליו הגבוהים, ובשבת שאסור לטלטלן, היה קושרם (כמדומה שאמר על רגלו) בערב שבת.

בכ"ב תמוז תש"ד שוחררה וילנה על ידי הצבא האדום, והפרטיזנים היהודיים נכנסו אליה יחד עם פלוגות המחץ של הצבא. הרב חזר לוילנה, וכרב האחרון ששרד, לקח על עצמו את הטיפול בשארית הפליטה. עמו היה ר' יעקב ספירשטיין שהיה מזכירו עוד לפני השואה. כך הקים שוב קהילה בוילנה, פתח בתי כנסת, בתי מדרש ומקוואות, וארגן את צרכי הקהילה עד כמה שהדבר התאפשר במצב זה. בין השאר עסק גם בסיוע לניצולים, בסידור עניני השבת והכשרות, ובהתמודדות הקשה מכל עם נישואין בתנאי אי ודאות והתרת עגונות. ב-20.8.44 צולמה תמונה שבה נראה הרב יושב בבית הכנסת הכורלי בוילנה, ומסביבו חברי הנהלת הקהילה היהודית מעיינים בכרסת של רשימת הניצולים.⁴³ בצום גדליה תש"ה נערך טקס אזכרה ראשון לאחר המלחמה ביער פונאר... הרב שישב על הבימה המאולתרת על גבי משאית השמיע זעקה: קול דמי אחיך זועקים אליך מן האדמה – נקמה, לעשות נקמה בשונאינו.⁴⁴

סיפר הרב שלאחר המלחמה התאספו רבים משארית הפליטה בוילנה, וכל בתי הכנסת שהיו שם נחרבו לגמרי עד היסוד ועד בכלל, מלבד בית הכנסת של הגר"א שיסודותיו היו קיימים, אלא שלא נשאר מכתליו רק אחד שהיה כתוב עליו: בית הכנסת של הגר"א. כיתוב שעדיין היה מתנוסס לתהילה מתוך החרבות. הרב ביקש מאנשי מקצוע לשפץ את הבניין כדי שיוכלו להתפלל בו ביום כיפור, וכך היה. ובאותו יום כפור התפללו שם כשלושת אלפים איש. ואמר הרב שבית כנסת זה היה גדול מאוד והיה מכיל כחמשת אלפים איש (גירסה אחרת – כעשרת אלפים). התפללות באותו יום כיפור היו בבכיות נוראות, ולא הייתה תפלה שלא הייתה ספוגה מדמעות ובפרט – הזכרת נשמות. הרב גם דרש בבית הכנסת באותו יום כיפור. זמן קצר לאחר יום כיפור, נפל כל הבניין ולא נשאר שם אלא בור עמוק מאוד. אנשי העיר הבינו שבלי ספק אם היה נופל הבניין ח"ו בעיצומו של יום כיפור, היה כל המקום נעשה בית הקברות גדול לכל המתפללים. הרב דרש וחקר היטב אצל הבונים לדעת מהי סיבת הדבר, והגיע למסקנה שהיסודות היו רעועים מאוד ולא היה לבניין על מה לעמוד, ומצד הטבע היה אמור ליפול הרבה קודם, והסביר הרב שכנראה רצה הקב"ה שיזכו

43. ירושלים דליטא עמ' 526.

44. שם.

שארית הפליטה להתפלל ביום כיפור בבית כנסת של הגר"א, לכן השאירו על עומדו בדרך נס, ומשהתפללו בתוכו, "נעשית מצוותה והלכה לה".

הפעילות המאומצת בשיקום קהילת וילנה נקטעה באחת, בעקבות יחסם הקשה של השלטונות הסובייטים. ועד ההצלה של רבני ארה"ב החליט לשלוח כסף לכל אחד משישה עשר רבני וילנה שחיו בעיר לפני המלחמה, כדי שהללו יחלקו את הכסף לפעילות הראויה בעיניהם. וכך, לאחר שכל רב יחתום כי קיבל את הכסף, ידעו בארה"ב מי שרד מרבני וילנה. מכיוון שהרב גוסטמן נשאר יחידי, הוא הצטווה תוך כדי איום על חייו לחתום ליד כל השמות כדי שהממשלה הסובייטית תוכל לקבל את הכסף. לאחר פרשה זו הגיע לביתו של הרב קומיסר סובייטי ממוצא יהודי וגילה לו שהשלטונות מתכננים לשלוח אותו לסיביר, ויעץ לו להימלט ללא כל שהיות. הרב נטל את רעייתו ובתו הם החלו בבריחה דרך צ'כסלובקיה, הונגריה, אוסטריה וגרמניה, עד שהגיע לפריז.⁴⁵

התייחסות הרב לשואה

הרב גוסטמן מיעט לדבר על השואה. אמר: "כשאעלה לעולם האמת, יש לי דרשה מן המוכן – פרשת ענותי וסבלי בשנות השואה האיומה" או "יש דברים שאי אפשר לספר כאן בעולם השקר".⁴⁶

בהיותו בפריז הגיעה לשם משלחת מארץ ישראל ובראשם הרב יצחק אייזיק הרצוג ז"ל הרב הראשי לישראל. סיפר הרב ברניקר שהרב סיפר לרב הרצוג את התלאות שעברו עליו ועל אחרים, ואיך ניצלו. מרוב התפעלות אמר הרב הרצוג שמדובר בניסים מן השמים. ענה לו הרב שלפי הבנתו אין זה בגדר נס. איזה נס זה כשהורגים ומענים מיליוני יהודים? איזה נס זה שיהודים בולעים רעל כדי להתאבד והרעל אינו פועל? איזה נס זה כשהחוק אצל הנאצים היה שיהודי צריך ללכת רק בכביש ויהודי שעולה על המדרכה אחת דתו להמית, ואלפי יהודים נהרגו מפני שדרכה כף רגלם על המדרכה או שהתקרבו אליה, והנה יהודים שכבר נמאס להם מהכל עולים על המדרכה ואומרים לנאצים לירות בהם והנאצים אינם יורים? איזה נס זה שאלפי יהודים עברו את כל הצרות וכל השואה, ואחרי תום המלחמה מתו באלפיהם? הרב גרס שאין זה נס, אלא גזירה מן השמים. וכמו שיש גזירה מי ימות ומתי ימות, כך יש גזירה מי יחיה ומתי יחיה, ועל כרחך אתה חי ואפילו שלא כדרך הטבע. ולפי מה שהוא פירש, הוסיף הרב ברניקר, יש להבין שגזירה זאת מן השמים הייתה גם שצדיק

45. ד"ר שלם ע"פ הרב ברניקר.

46. ד"ר שלם מפי הרב ברניקר. על אחד ממחזות האימים שחזה הקשורה לחטיפת ילדים מידי אימותיהם לא רצה הרב להרחיב, כי אחד מהרבנים ששרד היה הרב יצחק דב קופלמן, דודו של אחד מאותם ילדים אומללים, והרב גוסטמן לא רצה שהוא רב ידע על כך (מעדות הרב ברניקר).

זה ששתלו מדור אחר, יהיה היחיד מכל רבני וראשי הישיבה בליטא שיעבור את השואה ויישאר בחיים כי הדור צריך לו⁴⁷.

תלמיד אחר סיפר ששמע מהרב שכאשר פגשו הרב הרצוג, שאל אותו איך מרגיש אדם ששרד את התופת הזאת? והרב ענה: זהו הניסיון שלנו, להמשיך לעשות את המוטל עלינו למרות מה שחווינו.⁴⁸

הרב העיד שבמשך המלחמה אמר אולי מאות פעמים את נוסח הוידוי הקצר, כשחשב שאין לו מספיק זמן לומר את הוידוי הארוך. מספר פעמים קרה שהנאצים העמידו את היהודים בשורה מעל הבורות וירו, וכשהגיעו אליו הפסיקו, או שהרובה התקלקל ואז הפסיקו. פעם אחת ארע שהנאצים ירו בשורה של היהודים והוא ביניהם, ויהודים רבים נפלו לתוך הבור, וגם הרב נפל לתוך הבור ושכב שם בין הגוססים והמתים, והיה אומר, חשבתי שאולי אני מת, וכך מרגיש מת בתחילה. אך לאחר שהנאצים סיימו והסתלקו, הוא יצא מקבר האחים כשרסיס תקוע בעורפו.

פעם העיר מישהו שרבים מפליטי השואה יצאו לתרבות רעה. ענה הרב שמי שהיתה אמונתו איתנה קודם, התחזק באמונתו, ומי שהיתה אמונתו רופפת ירד. פעם אחרת אמר שאחרי כל מה שעבר, התחזק מאוד באמונתו ובקיום המצוות.

מרוב הצרות, היתה התקופה ההיא נחשבת בעיניו כמו זמן רב, ותורתו החביבה נשכחה ממנו במידה רבה. אחרי המלחמה, במאמצים רבים בשקידה עצומה ובתפילות חרישיות הבוקעות לב שמים, זכה להיזכר שוב בתורתו האהובה, וגם הרבה יותר ניתן לו כמתנה מן השמים.⁴⁹

47. בספר אמונה והגות לנוכח השואה (ח"א עמ' 386) כותב על כך הרב תמיר גרנות: "המונח נס לתיאור ההצלה נדחה על ידו... מפני שהוא טעון במשמעות יתר של התערבות אלוהית לטובה המבטאת השגחה בחסד וברחמים, ותיאור כזה של הצלת היחיד מבין מיליונים איננו מתקבל על הדעת, שכן מינייה וביה יש בו או הטלת אשמה כלפי כל האחרים שלא היו ראויים להצלה, או הטלת אשמה כלפי ה' שחסדיו ורחמיו היו כ"כ מצומצמים ומפלים. בין כך ובין כך, הצלתו של מאן דהו איננה נתפסת על ידו כחסד אלוהי. מבין דבריו... עולה טענה נוספת, והיא שמושגי המוות והחיים גופם איבדו בשואה את משמעותם הרגילה. האם היו החיים טובים מהמוות? האם הניצול שאיבד את אשתו וילדיו באמת חפץ בחיים אלה או היה מעדיף להתחלף עמם? מסקנתו... היא שאת כל המאורעות יש לתאר באמצעות המונח גזרה, שיש בו שלילה כפולה ביחס למונח נס: א. מפני שאין בו טענה על חסד ורחמים אלוהיים ב. מפני שאיננו טוען חיוב של משמעות ההצלה, וגם איננו תובע הודאה על ההצלה, שהרי איננה בהכרח טובה". אמנם ת"ח חשוב מתלמידי הרב אותו שאלתי על פרשנות זו כתב לי: "לענ"ד אין צורך בפרשנות הרב גרנות להבנת דברי הרב גוסטמן".

48. ספר אפיקי חיים (עמ' טו).

49. סיפר הרב שמואל טל שלמד בחברותא עם הרב גוסטמן לעת זקנותו: באחת הפעמים שלמדו, הוצרכו לדברי הריטב"א באיזה מקום. הרב גוסטמן שמח מאוד לגלות שהוא זוכר את הריטב"א מילה במילה למרות שהוא לא ראה את דבריו למעלה מ-50 שנה (מתוך פורום אוצר החכמה).

פעם, כשאישה אחת סיפרה לו על מה שעברה בשואה, ענה ואמר: "אנחנו נצחנו אותו". כוונתו היתה שעם כל החורבן שהיה, הרי אנו קיימים לעד וכדברי הכתוב "ואתם בני יעקב לא כליתם".

סיפר שמרוב הצער והדוחק של אותן שנות הזעם, היו באים לפניו פעמים רבות אנשים ונפשם בשאלתם אם מותר להם לאבד את עצמם לדעת, באמרם שטוב המוות מהחיים. וכשמת אחד מבני החבורה היתה קנאה גדולה בקרב חבריו הנשארים, כיון שחברם זכה למות ולא הם, והיו שאמרו שאפילו הרשעים ימ"ש נתנו במצבים מסוימים רשות לקבור את המת והיו מכבדים את המתים, יחד עם המשך הריגת החיים, ומן הסתם כוונתם בזה היה רק לעודד איבוד לדעת ר"ל. אולם, הרב ענה להם בתקיפות שח"ו להרוג את עצמו. נוסף לכך כמובן, הרב גם עודד את האומללים האלו וחיזק את רוחם באמרו שאין להם לסבול אלא מעט יותר ויגאלו בקרוב, ודבריו עשו פרי והרבה מהם הקשיבו לדבריו ונשארו בחיים. עוד אמר שגם שאר הרבנים פסקו שאסור לאבד את עצמו לדעת אף במצב כזה, אבל לא היו משיבים בתקיפות כל כך כמו שהוא היה משיב.

"ואמר עוד רבנו שאירעו לו כל מיני גיהנום, והוסיף עוד שמרוב הדוחק והלחץ שסבל באותם השנים אף הוא בעצמו היה צריך להתחזק ולעמוד על נפשו שלא לחשוב שטוב המוות מהחיים..". התבטאות נוראה של הרב תעיד על הכלל, כאשר שח למקורב על אודות התלאות שעברו עליו, ואמר: "מעיד עלי שמים וארץ שכל זמן המלחמה לא היה לי ספק או הרהור באמונה ובטחון". עם זאת יש להוסיף את מה שסיפר הרב אברהם טוקר בהספדו על הרב מרדכי צוקרמן שהרב אמר שהכין שבע קושיות לשאל בשמים.⁵⁰

אף שצהלתו היתה על פניו תמיד, וכמידת החסיד בחובות הלבבות, אבלו נשאר תמיד ספון עמוק בלבו. אבל על עולם שחרב, ועל קדושי עליון ותינוקות של בית רבן שעונו ונרצחו, ונבלתם היתה כדומן על פני האדמה. טפח משברון לבו על החורבן הזה ועל הגלות בכלל, היה מתגלה בכל שנה בתפילת יום כיפור, בסדר העבודה. בזמן זה היה הרב זועק מנהמת לבו ומרעיד את לבבות השומעים, עד שהזדעזעה ארץ מקול הקורא "אשרי עין ראתה כל אלה הלא למשמע אוזן דאבה נפשנו, והן אנו עתה כאבלים ואין מנחם כיתומים ואין להם אב וכו".⁵¹ הרב אף גילה לחתנו שפעמים רבות

50. ספר זכר צדיק (עמ' נב-נו).

51. כך כתב פרופ' ישראל אומן אודות הפיוט "תנות צרות לא נוכל": "זהו פיוט שרוב הקהילות מדלגות עליו, לצערי, על אף שהוא פיוט מרגש במיוחד. פגשתי בו לראשונה בעת שהתפללתי ביישיבתו של הרב ישראל זאב גוסטמן ז"ל, בשכונת רחביה. הרב גוסטמן היה לפני השואה אב בית דין בוויילנה שבליטא, ואב לילדים. הוא היה בשנות העשרים לחייו כשהגיע למעמד הנדיר הזה בגילו הצעיר. בנו הקטן, מאיר, נלקח מידי ונרצח על ידי הנאצים. הוא חי את כל הגיהנום הזה של השואה, של החיים בגטו האקציות, ולבסוף הבריחה ליערות. ביום הכיפורים, אחרי שהחזן ביישיבה

הוא קם משנתו, וקול זעקות העוללים הנעקדים לעיני אמותיהם מהדהד באזניו ואינו נותן לו מנוח, והוא מרגיע את נפשו על ידי שקיעה בלימוד. היו ממכיריו של הרב שנדהמו כששמעו זאת מפי חתנו, כי הרב הסתיר שברונו וכמו בכל דרכיו שגילה טפח והסתיר טפחים עד בלי די.

סיפר אחד מתלמידי הרב ששמע מרבו, שפעם תפסו הנאצים ימ"ש אותו ועוד ארבעה בחורי ישיבה. ניגש אחד הנאצים לקבוצה הקטנה של היהודים, ואמר להם שעליהם לעמוד כי הם עומדים להורגם. תיכף ומיד פנה הרב לנאצים, ואמר להם כך: בנוהג שבעולם שנותנים זכות לנהרג קודם ההריגה, ואת זה אנחנו מבקשים מכם. הנאצים נענו בחיוב, ושאלו מהי בקשתם האחרונה. הרב ענה להם שהקבוצה רוצה זמן של שלוש שעות עד שירצחו אותם. הנאצים הסכימו להמתין להם שלוש שעות, ואז אמר הרב לקבוצתו הקטנה: "רבותי, עלינו לחשוב שכל החיים שלנו מונחים בשלוש שעות אלו. כל השלימות שלנו וכל תפקידנו בעולם הזה מונחים בשלוש השעות הללו, וכי קשה להבין דבר זה? הלא בחשבון הנצחי, וכי יש חילוק בין שלוש שעות לשמונים שנה? כמו בשמונים שנה ששם מונחים כל הנצחיות שלנו, כך הוא אצלנו במצבנו, אבל רק לשלוש שעות". לבסוף, כל חברי הקבוצה נשארו בחיים וניצלו בדרך נס.⁵²

הרב גוסטמן סיפר לתלמידיו שבימים הקשים ביותר בשואה, כשהיהודים נטבחו כדבר שבשגרה והוא חשש שלא ינצל, נגלה אליו בחלום רבו, ר' שמעון שקופ, ואמר לו שהוא יינצל ויגיע לחוף מבטחים. וסיפר עוד שכמה מחבריו תלמידי ר' שמעון שקופ, סיפרו לו שהוא נגלה בחלום.⁵³

פעם כשהיה בטיפול שיניים, אמר הרופא שהטיפול יכאב מאוד וצריך להרדים את המקום. הרב לא רצה. לאחר שעבר את כל הטיפול בלי הרדמה, ובלי שום אנחה או גילוי של סבל, שאל הרופא האם לא כאב לו. הרב ענה בנחישות רבה: "בוודאי שכאב, אבל אני התעמקתי בסוגיה והצלחתי להתגבר בכך על הכאב. הרי סבלתי כאבים יותר גדולים. התחבאתי במערה חצי שנה עם אשתי ובתי, במקום שלא יכולתי לעמוד זקוף". הרופא הוסיף וסיפר שראה במשך החיים שלו כמה אנשים גדולים שחשבו שיוכלו בכוח המחשבה שלהם לגבור על הכאב ולבסוף ביקשו הרדמה, זולת הרב גוסטמן שהיה מלומד בייסורים והיה בכוחו להתגבר על הכאב.

פעם בא בליל שבת לאחר הסעודה למשפחת פיינגולד, כדי לברר היכן אפשר למצוא רופא מסוים שהיה רווק, על מנת להציע לו להשתדך עם בחורה מבוגרת שהרב

היה מסיים את סדר עבודת כהן גדול, היה הרב גוסטמן עומד לפני הבימה, ובבכיות, אנחות ותחנונים קורא בקול רם את הפיוט. זהו פיוט עתיק שבני על א"ב הפוך, כלומר מתחיל מהאות ת' ונגמר ב-א'. פיוט קשה שמתאר את הצרות שפקדו את ישראל מאז חורבן המקדש, ומסיים בנימה אופטימית בתחינה "אדון הקל עולנו ושלח ישע לגאלנו".

52. אהל משה (לרב שיינרמן, פורים עמ' ר).

53. תורה יבקשו מפיהו עמ' 101.

גוסטמן הכיר. אמר ד"ר פיינגולד לרב: "יכול להיות שהאיש הזה קצת מחוספס, ויכול להעליב את כבוד הרב בעת שיציע את השידוך". אמר הרב: "כשאני הולך לעשות מצווה, אי אפשר להעליב אותי, ואי אפשר לכבד אותי". סתם ולא פירש. כעבור זמן רב פנה ד"ר פיינגולד לרב גוסטמן בשם אחד מראשי ישיבות ההסדר הגדולות בבקשה שיסכים לתת שיעור כללי בישיבתו. אמר הרב גוסטמן: "גם משיבות אחרות ביקשו ממני לבוא לתת שיעור, ובפוניבז' הציעו לי לבוא להיות ראש ישיבה. אבל אני לא הסכמתי. וגם אם מישהו יעלה לשמים וירד ויגיד: ישראל זאב גוסטמן צריך ללכת להגיד שיעור בישיבה אחרת, אני לא הולך. מי שרוצה לשמוע אותי יבוא לישיבה שלי".⁵⁴ והוסיף: "כבר היה לי הביזיון הכי גדול שאפשר והיה לי הכבוד הכי גדול שאפשר בעולם הזה. הביזיון הכי גדול היה כשלקחו את בני מאירקה מהידיים שלי. והיה לי הכבוד הכי גדול, כשפעם נכנסתי לחדר שהיו בו גדולי ישראל ששמעו את דבריו של ר' חיים עוזר, וכשנכנסתי קם ר' חיים עוזר ואתו קמו כולם, והייתי כבן עשרים. הרי היה לי הכבוד הכי גדול שאפשר לקבל בעולם הזה".

צרפת

על זמן שהותו בפריז והמעבר לאמריקה, סיפר הרב נפתלי הירץ ליבזר את הדברים הבאים:

בפאריס ביליתי את מרבית זמני במרכז אגודת ישראל, שם טיפלו באותה עת בזרמי פליטים יהודים, מאלו שהיו פרטיזנים ומאלה שנמלטו מרוסיה. יום אחד, באשר ישבתי במשרדי אגודת ישראל וקידמתי את פניהם של יהודים חוזרים מרוסיה, הופיע לפני יהודי מגודל זקן, אשר במראהו החיצוני לא נבדל במאומה משאר היהודים שבאו למשרה אך חושי אמרו לי מיד, כי זה אינו סתם יהודי של ימות השנה. היה בו משהו מיוחד, שהרשים אותי מאד. היהודי הזה היה הרב גוסטמן, מורה צדק בוילנא ור"מ בישיבת רמיילס באותה עיר. פניתי אל מר אשכנזי, האיש הממונה על חלוקת חבילות המזון לפליטים וביקשתי לתת לאיש הזה שתי חבילות, במקום האחת שניתנה לכל פליט שהגיע לפאריס. לחבילת מזון כזאת נודע ערך רב בעיני העקורים, אשר עדיין היו נתונים תחת השפעת החיים במחנות הריכוז ודאגו ליום המחר. הם היו להוטים מאד אחרי כל חבילת מזון. לא ארכו הרגעים ומר אשכנזי חזר אלי נרעש ונדהם. "אותו יהודי" – סיפר לי בהתרגשות של תמיהה – "סירב לקבל חבילה נוספת. הוא טען ואמה שיש עוד אנשים הנזקקים למזון. לעת

54. אגב, נזכיר הנהגה אחרת של הרב כפי שתיאר הרב יצחק לוי בפתיחת ספרו 'פרשיות בספרי הנביאים': "מורנו ורבנו... עיין בחלק מהשיעורים, הסכים עמהם, ועודדני הרבה לפרסם את החיבור כולו, הן אמנם, דרכו שלא לתת המלצות והסכמות בכתב, אך הדריכני להביא את דעתו על הוצאת חיבורי לאור".

עתה די לו בחבילה אחת". אף אני נפעמתי למשמע אזני. "שים עין על יהודי זה" – אמרתי לו – "ודאג לכר שלא יחסר לו דבר".

יומיים לאחר מכן קיבלתי מברק ארוך מאת הרב אליעזר סילבר מסיניסני, בו הודיע לי שהרב גוסטמן הוא השריד היחידי מכל רבני ווילנא, שהיא 'ירושלים דליטא', הנמצא עתה בפאריס, וביקשני לעשות כמיטב יכולתי כדי לעמוד לימינו, לעזור לו ולהשתדל לסדר לו נסיעה לאמריקה, ולו גם באניה של הצי האמריקאי. הדבר סודר עד מהרה, בעיקר הודות להשתדלותם של ראשי אגודת ישראל בצרפת, אדון מילר ועובדי משרדו. בדרך נס נקלעתי גם אני לאותה אניה צבאית, כאשר עזבתי את פאריס בדרכי לארצות הברית. הדבר בא אלי כהפתעה גמורה. לפני עזבי את צרפת, הייתי עסוק באחד ממחנות העקורים ולא ידעתי על הסידורים האחרונים שנעשו למען הרב גוסטמן. רק כאשר עליתי אל סיפונה של האניה "ג'ורג' וושינגטון", פגשתי את הגברת מסינגה מזכירת אגודת ישראל, ברדתה מן האניה. להפתעתי הרבה סיפרה לי כי זה עתה השאירה באניה את הרב גוסטמן עם רעיתי וילדתו, ולפי דבריה היה הרב מודאג מאד מפני נסיעה זו, באשר הוא היה הרב והאזרח היחידי באניה זו. אמרתי לה, כמובן, שאין כל מקום לדאגה, שכן אני מצטרף אליו ואני כבר אדאג לכל צרכיו. ואמנם מיד לאחר עלותי על האניה פניתי אל אחד הקצינים וביקשתי רשות להודיע משהו דחוף ברמקול. הודעתי בשפה האידישאית, שהרב גוסטמן מוילנא מתבקש מיד אל משרדו של אותו קצין. לא ארכו הרגעים עד שהרב גוסטמן הגיע אל המשרד. בראותו אותי, נפל על צוארי ובכה משמחה. עתה ידע כי איננו בודד באניה. היה זה המסע הנעים והמעניין ביותר שהיה לי מעודי. זכינו ליחס מיוחד מצד צוות האניה. הוגש לנו המזון המובחר ביותר שניתן היה להשיג באניה. ואילו אני והרב בילינו שעות ארוכות ונעימות בשיחה של תורה ודעת.⁵⁵

ברוח זו סיפר הרב, שכאשר היה בפריז רצה מאוד לעלות לארץ ישראל, אך היה חסר לו סרטיפיקט המאפשר להיכנס לשם באופן רשמי, ולעלות לארץ ישראל בלי אישור לא רצה, משום סכנת נפשות, כי האנגלים היו מטביעים לעיתים את הספינות האלו. בסוף בלית ברירה החליט שכדאי לו להשתמש באישורים ולנסוע לארצות הברית.

הרב סיפר שכאשר היה בפריז, הייתה שם אישה אחת שברשותה היו שני סרטיפיקטים המאפשרים לנסוע לארץ ישראל, אחד לה ואחד עבור בעלה, אך בעלה לא היה בפריז והיו אומרים לה שיגיע לאחר זמן. ביקש ממנה הרב הרצוג למסור את האישור של בעלה לרב גוסטמן, והבטיח לה שכשיבוא בעלה הוא בעצמו ישיג לו אישור אחר. האישה הסכימה לדבריו, והייתה מוכנה לתת את האישור לרב, אולם הרב שאל בעצמו את האישה האם תהיה יותר שלווה אם יישאר האישור בידיה ולא

55. הרב נפתלי הירץ ליבזר, 'ברכתו של הרבי: מזיכרונותיו של רב צבאי בצבא ארה"ב', עמ' 41-42.

יימסר לו, והשיבה האישה: בוודאי שכן, ובפרט שיכול להיות שבאופן נסי יבוא בעלה מיד ויוכלו לעלות ביחד לארץ ישראל. אז אמר לה הרב שאם כן, אינו רוצה לקחת את האישור ממנה בשום אופן, ובאמת לא לקח, ונסע לארצות הברית.

ארה"ב

בארה"ב התקבל הרב על ידי הרב שמואל גריינמן זצ"ל, גיסו של החזון איש, שהיה מנהל מתיבתא תפארת ירושלים בניו יורק. הרב התארח במעון קיץ קטן בבעלות משפחת טנבוים, שם שהה ר' משה פיינשטיין זצ"ל עם חתנו ר' אליהו משה שיסגל זצ"ל. הרב למד עם ר' משה ועם חתנו, ומאז נקשרו מאוד והיו בידידות עמוקה כל ימי חייהם.

כשהגיע הרב לאמריקה יצאו לקראתו גדולי הדור שם, ור' אהרן קוטלר זצ"ל חיפש בשבילו משרה בה יוכל להרביץ תורה, והציע לו לעמוד בראש ישיבת תורה ודעת. הרב ביקש לשוחח עם כל הרמ"ם וחברי ההנהלה, ולאחר ששוחח עמם, סירב ליטול את התפקיד. הוא אמר שהתרשם שכולם ישמחו בצירופו בישיבה חוץ מאחד האנשים שעמו שוחח שלא ראה את הדבר בעין טובה, ומיד ביטל הרב את כוונתו להתמנות לתפקיד.

שנה אחרי המלחמה הזמינוהו ראשי אגודת ישראל בארה"ב לנאום בוועידה. האדמו"ר מנובומינסק סיפר שדבריו עוררו הדים נרחבים. ומה אמר באותה דרשה? דיבר בעניין עשיו שונא ליעקב, והזכיר את הדין שאסור ליהודי להתייחד עם גוי ולהסתפר על ידי גוי, מפני שהגויים חשודים על שפיכות דמים. הוא סיפר כי לאחר שסיים את דבריו, היו שם כמה אנשים שהעירו שהיום אין זה אמת, משום שהגויים הם אנשי תרבות. זאת אומרת שאפילו זמן קצר לאחר השואה היו יהודים באמריקה שלא ידעו ולא האמינו למה שארע לאחיהם שבאירופה, והאמינו שהגויים בזמנינו הם אוהבי ישראל ובני תרבות ולא שונאי ישראל.⁵⁶

בהיותו שם, הוזמן לעמוד בראש ישיבת תומכי תמימים ליובאוויטש בניו יורק, והזמינו אותו לומר שיעור. ר' זיידל אפשטיין אמר לרב שאינו יכול לבוא לשם בלי בגדים ראויים, כי אחרי המלחמה היו היהודים ערומים ובחוסר כל, ולבשו באופן זמני מדים שקיבלו מצבא ארצות הברית, ובגדים אחרים לא היו לו. הרב אפשטיין שאל בגדים מהרב יצחק אייזיק טנדלר ז"ל ומאישים נוספים, כדי שיהיה לרב מראה מכובד באומרו את השיעור.

ארבע שנים שימש כראש ישיבה בליובאוויטש, עד לפטירתו של הרבי הריי"צ. בתקופה זו היה הרבי האחרון, ר' מנחם מנדל שניאורסון זצ"ל, מגיע לשמוע את

56. הרב טוביה פריינד בשם הרב ברניקר (גברא רבא מדור קודם, עיתון המודיע, כ"ב סיון תשע"א).

שיעוריו.⁵⁷ לימים סיפר הרב שכשהתקבל למשרתו זו הודיע שאין הוא נוהג לטבול בכל יום כמנהג חב"ד, אלא רק בערב שבת, ואעפ"כ קבלוהו, אולם לאחר מכן יעץ לו ר' יעקב קמנצקי שיעזוב את הישיבה.

סיפר הרב חיים צימנד, מתלמידי הרב בתקופה זו: פעם אחת עמדנו התלמידים ב-770 ביחד עם הרב גוסטמן, ושוחחנו אודות הרבי הריי"צ שהיה עדיין בחיים... והרב גוסטמן אמר שמתוך מאמריו העמוקים של הריי"צ רואים שהוא גאון אדיר בנגלה ולא רק בחסידות.⁵⁸

לאחר פטירת הריי"צ, עזב הרב את משרתו זו, אסף כמה שרידים מתלמידי רמיילס בוילנה, ואליהם הצטרפו עוד תלמידים מאמריקה, והקים בברוקלין את ישיבת "נצח ישראל-וילנה רמיילס", על שם ר' ישראל סלנטר שהיה מרבניה של ישיבת רמיילס. בהיותו בארה"ב נבנו קשרי ידידות עמוקים בינו ובין ר' אהרן קוטלר זצ"ל, וכאמור לעיל גם בינו ובין ר' משה פיינשטיין זצ"ל. ולא פעם ארע שבישיבת נצח ישראל בירושלים, צלצל הטלפון הציבורי, וכשהמטלפן המבקש לדבר עם ראש הישיבה נתבקש למסור את שמו, הוא הזדהה כ"משה פיינשטיין".⁵⁹

בתקופת היותו ראש ישיבה המשיך הרב לשקוד לילות כימים בעמל התורה. יעיד על כך מעשה נפלא שסיפר הרב על עצמו: היה זה בעת שעסק בסוגית "מזויף מתוכו", והתקשה בהבנת דברי הרשב"א, ונשאר ער בלילה בעמלו להבין דברי הרשב"א ולא עלתה בידו. גם בלילה השני יגע ולא גילה פשט שיניח את דעתו. באמצע הלילה השלישי הצליח לגלות פשט נפלא שסיפק את דעתו, ומרוב עייפות נרדם מיד. בחלומו, ראה את הישיבה של מעלה, ושם דנו בסוגיית "מזויף מתוכו", והתקשו בהבנת דברי הרשב"א. קם ר' מאיר שמחה מדווינסק, בעל האור שמת, ואמר: יש לי

57. בספר שמן ששון מחברין (ח"א עמ' 119) מובא כי בשנת תשכ"ה היה הרב גוסטמן אצל הרבי ביחידות שעה ארוכה, ואחר כך אמר שהרבי הוא יחיד הדור. בפתיחה למאמרו בספר 'כבוד חכמים' לכבוד הגיעו של הרבי לגבורות, כתב הרב גוסטמן: "הנני מוסר בזה בידידות ויקר את השיעור שאמרתי... בהיכל הישיבה המרכזית של לובביץ' בניו יורק לכבודו של ידיד ה' ועמו, גאון ישראל, מקים עולה של תורה ותשובה בכל קצוי תבל, כ"ק האדמו"ר מלובביץ' בהגיעו בעז"ה, לגבורות. ובברכה שיאריך השילת ימיו ושנותיו עד כי יבא שילה במהרה בימינו אמן".

דוגמה לקשר עם תלמיד מאז (מתוך חב"דפדיה, ערך פרץ הכט): ר' פרץ הכט היה תלמיד מובהק של ראש הישיבה הרב גוסטמן ובכל סוגיא דרש להבין כל דבר לעומקו הפנימי. הרב גוסטמן חיבבו מאד ופעם אף התבטא עליו "כי הוא יכול ללמוד כמו ה'קצות'!" ביום רביעי כ"ב אדר תש"ט נשא אישה, ובאותו יום נסמך על ידי הרב גוסטמן.

58. "זכרונם לברכה" לר"א פרלוב ח"ב על הריי"צ.

59. סיפר תלמיד: "פעם עמד על רגליו ושוחח בטלפון הציבורי זמן ארוך, כשהציעו לו כסא הגיב בתמיהה "איך רעד מיט ר' מיישה" (אני מדבר עם ר' משה פיינשטיין ואיך אוכל לשבת)". מתוך פורום אוצר החכמה.

פשט בזה, אבל יש מישהו בישיבה של מטה שמצא תירוץ יותר טוב משלי, ושאלו כולם את האור שמח מהו הפשט שלו, אמר האור שמח: היות והוא עמל כל כך, לכן נחכה עד שיגיע אלינו ונכבד אותו לומר את זה בעצמו. הרב סיפר את המעשה הזה בנהרת פנים מופלאה. תלמידיו היו עדים להתמדתו המופלאה, גם בשבת נהג כמו שהיה נוהג באירופה, ולמד ברציפות במשך כל ליל ויום השבת ללא שינה כלל.

קשר מיוחד במינו היה לרב גם עם הרב יצחק הוטנר זצ"ל. הרב הוטנר אמר על הרב שהוא אחד היחידים, ואולי היחיד, שמבין אותו. ואכן היה מרבה לשוחח עמו, וכן היתה להם קביעות ללמוד בחברותא. כמו כן, היה הרב הוטנר שולח לרב אנשים לקבל עצה, ופעמים אף היה מגיע בעצמו לשיעוריו. כשהיה הרב הוטנר חולה ונזקק לטיפול רפואי בשבת וסירב, השתדלו לשכנעו שיקבל את הטיפול, אבל הוא אמר שיסכים לכך רק אם הרב גוסטמן יתיר. ואכן רק כשהתיר הרב גוסטמן, הסכים הרב הוטנר לקבל את הטיפול.

באותו זמן, החוק באמריקה היה לגייס לצבא כל בחור בגיל עשרים בערך, והרב היה זקוק לאישור מהממשלה האמריקאית לפטור את תלמידיו מהצבא. דיבר על כך הרב עם ר' אהרן קוטלר, ור' אהרן קרא על עצמו אותם הפסוקים שבתהלים: "אם אתן שנת לעיני וכו' עד אמצא מקום לה"⁶⁰. תיאורו החי של תלמיד מאותם הימים ילמדנו רבות אודות הרב ואודות היחסים בינו ובין תלמידיו:

אבי... הכניס אותי לפני ולפנים לישיבה החדשה של הגאון הרב ישראל זאב גוסטמאן זצ"ל, מתלמידי הגאון ר' חיים עוזר זצ"ל, שהיה משפיע על כל סביביו, ורק להסתכל עליו היה לעונג. וכשהיה קורא את השם שלי היה אומר שם מלא: שמואל אליעזר וואס מאכט דו. וכמה פעמים היה מניח ידו עלי בחביבות. והיה לומד בבהמ"ד תמיד, וכמה שנים שמעתי ממנו שיעורים שהיו ארוכים מני ים והיה מסביר כל השיטות הראשונים מהסוגיא בהסברה רחבה מאד, ופעם ראשון שפגשתי אותו נתפעלתי ממראהו, כי ראיתי איש נראה כצעיר בלבוש באיצטלא דרבנן, שהלך. על רצפת בהמ"ד כדרכו והיה מנגן הגמרא בשמחה ומתעמק בלימודו, וכשהתקרבתי לו

60. צורת השתדלותו של ר' אהרן הייתה מעניינת מאד. הוא דיבר עם אחד הקצינים הבכירים בצבא, ואע"פ שלא היה יהודי, הסביר לו ששישיבה אינה עניין חדש אלא המשך למה שהיה באירופה ונוסדה לפני שנים רבות, ועוד אמר לו שהתורה נותנת אריכות ימים ושנים ללומדיה ולמקיימיה, והבטיח לו ר' אהרן שגם הוא יזכה לחיים ארוכים אם ישיג פטור עבור תלמידי ישיבת "נצח ישראל-וילנה רמילס", וסוף דבר היה שהקצין הנ"ל קיבל את דברי ר' אהרן והשיג את הפטורים בשביל תלמידי הישיבה. מעשה זה אירע בשנת תש"י, ובשנת תשל"ו דרש וחקר הרב אודות אותו קצין, ומצא שהוא עדיין הוא חי וגילו יותר ממאה שנה, ואמר הרב בהתפעלות: כמה גדולה כוחה של הבטחת ר' אהרן.

אחרי שנים היה סיפור דומה בישיבה בירושלים, וגם הרב אברמסקי השתמש באותו פסוק, והרב התפעל מכך ששני גדולים כיוונו לפסוק אחד.

היה מחבק אותי וביקש שאנחנו נשב ביחד ללמוד מסכת יבמות בדין אדם נאמן ע"א יותר כמאה עדים, והביא פרש"י שכתב דהוא סברא דאל"כ לא היה אדם אוכל בבית חבירו וכו'. אשרי עין שראה איך שהיה לומד מוסר לפני תפילת המנחה, איך שהיה חוזר כמה פעמים מאמר של המסילת ישרים בניגון, והיה חוזר כמה וכמה פעמים מאמר הראשון של המסילת ישרים: יסוד החסידות ושורש העבודה התמימה שיתברר ויתאמת אצל האדם מהו חובתו בעולמו וכו'. זה קרה כל יום כל שבוע כל השנה, כל ימיו היה חוזר מאמר הזה.

אף פעם לא שמעתי מדבר על הקורות אותו במלחמות, איך שהיה מסתובב בעירות של וילנא חמש שנים, ואף שהיה על מה לדבר וכמו שהגיד לי ידיד נפשי הרב איסר פישר בשם אביו שהיה אז רב וחבר טוב ונספה בתוך המלחמה. רק בעת חנוכת הבית בברוקלין, בזמן שהעלו שלט שכתוב בה ישיבה נצח ישראל וראמיילעס, שאלתי אותו למה הוסיף מילה ראמיילעס, וכי לא היה די בנצח ישראל. אז נבהלתי ממראה פניו, במה שאני לא הבנתי מה זה היה ישיבת ראמיילעס שהיה מרכז הישיבות שבוילנא וכמו שאחר כך ראיתי ממכתביו של הגאון ר' חיים עוזר, איך שהיה צועק ככרוכיא שיצילו את ישיבת ראמיילעס וחכמיה. וכנראה שהדור ההוא לא הבינו מה קרה בוילנא.⁶¹

והוסיף לספר:

כמה סיפורים שמעתי אודות הרב זצ"ל – בין הזמנים היה נמלט למקום נופש ללא טלפון ללא שאלות וכו', וכשהגיע לאיזה מלון בצפת או נתניה, נכנס לפקיד הקבלה והיה אומר בפשטות: שמי מר גוסטמאן ואני מעוניין בחדר נוח. והיה מוציא את קולמסו, והיה כותב חדושי תורה יומם ולילות באין הפוגות. בספר 'היא שיחת' מובא דפעם אמר לכמה מן הבחורים שבאו לבקש ממנו שיכתוב חדושי תורה לקובץ עמלה של תורה, והשיבם: אם היה לי זמן מיותר, הייתי מכין לעצמי כוס תה, [כוונתו – אין לי זמן למה שמעבר ללימודי הקבועים א.ב.], וכזו היתה דביקותו בתורה יום אחר יום שעה אחר שעה בלי הפסק כלל. פעם נכנס למטבח אמר: לא ביטלתי תורה בהילוכי לכאן, בדרך ישיבתי מהרש"א פלוני. וכהנה רבות. פעם הגיע בחור מאמריקה לשאול שאלה: הוא היה אמר שקשה לו ללמוד בגלל שציציותיו והתפילין שלו לא מספיק מהודרים לטעמו, והוא לא מצא בכל ניו יורק משהו טוב. אמר לו הראש הישיבה: אז תלמד קדשים, כי בזמן שהייתי בגרודנא למדתי קדשים עם ר' חיים שמואלביץ ולא ידענו מתי זה יום ומתי זה לילה, וכך לא יבוא היצר הרע להפריע לך... הוא היה יכול לאסוף אסיפות ברבים ולספר להם אודות השואה והרבנים שחיו בוילנא, על הגאון ר' חיים עוזר וה'מרחשת' ועוד רבנים, אבל הוא בחר בתורה. וזהו על פי מה שכתוב בספר אהל יעקב פרשת תזריע, כששאלו להגר"א באיזה אופן ישפיע הצדיק מיראתו גם לבני דורו, והשיב: משל לכלי גדול

61. פתיחת הרב שמואל רולניק לספרו מנחת שמואל ח"ג.

אשר כלים קטנים סובבים אותו מכל צד, ואתה תעמוד ושופך אל הכלי גדול בלי הפסק. בעל כרחך כאשר הכלי גדול נתמלא על גדותיו, אז כל מה שתשפוך עוד יגיע אל הקטנים אשר אצלה, אבל כל עוד אשר בעצמה לא נתמלאה לא יגיע אל הסמוכים אליו מאומה. וזה היה שיטתו: אם אדם לומד לשמה, אז בעל כרחך הוא משפיע על כל סביבותיו. וכן נתהוו בסוף ימיו, חכמות בחוץ תרונה.

ארץ ישראל

בשנת תשכ"ד הגיע הרב ארצה כדי לבדוק כיצד ניתן להעלות את הישיבה לארץ. כנזכר לעיל, הוא התייעץ עם הרב מטשיבין בשאלה היכן לפתוח את הישיבה: הוצעו לו שני בניינים למכירה, כאשר נטיית ליבו לקנות את הבניין הזול. שמע הרב מטשיבין את השאלה, והשיב שלדעתו כדאי לקנות דווקא את הבניין בשכונת רחביה, שכן במאה שערים לא חסרות ישיבות, וסיפר לו על ישיבתו שלו ששהתה באותן שנים באיזור, והקרינה לכל הסביבה. כששאלו הרב מניין ישיג כסף, השיב הרב מטשיבין שמי שיש לו אמונה ובטחון בהקב"ה, ורוצה באמת להרחיב את גבולות הקדושה, אין לו מה לדאוג. הרב סבר וקיבל, וניגש בביטחון לחתום על העסקה, וזאת מבלי שיש לו מושג מהיכן ישיג סכום אדיר זה. סיפר הרב לתלמידיו:

לאחר שחתמתי על העסקה, נפנית לפעולה המעשית היחידה שיכולתי לעשות: שמתי פעמי לתפילה, לשוחח עם הקב"ה. וכה אמרתי לקב"ה: הרמב"ם בפירוש המשניות פותח את דבריו פעמים רבות במילים: אמר הקב"ה, משמע, שמה שהרמב"ם אומר, אתה הקב"ה אומר. והרי "יפתח בדורו כשמואל בדורו", ואם הטשעבינר רב אומר לקנות את הבניין, זאת אומרת שאתה הקב"ה אומר כן... אם כן, עזור לי להשיג את הכסף.

שב הרב לבית בו שהה והחל לעשות השתדלות. התקשר לחתנו בארה"ב וביקשו להשיג בדחיפות שלושים אלף דולר, הסכום שהיה עליו להעביר כמקדמה. למרבה הפלא, הצליח חתנו להשיג את הכסף. וכך, בשרשרת של ניסים, הצליח להשיג את כל הכסף שנצרך לתשלום עבור הבניין.⁶²

כתב תלמידו הרב שמואל בירנבוים:

הרב היה מתחשב ומתעניין גם בפרטים שאינם קשורים ללימוד תורה, ותמיד סייע בעצותיו הנבונות. הוא אמר שאם היה מתעסק בענייני מסחר הוא היה מצליח מאד, אך את כל חכמתו השקיע בתורה בלבד. ואכן, היה בעל חוש מסחרי מפותח מאד – הוא רכש את מבנה הישיבה ברחביה בעיסקה מוצלחת מאד, והוא התכוון בכך להקים ישיבה במרכז האריסטוקרטיה הירושלמית, כדי שאנשי מדע יבואו אליו. ואכן לא מעט פרופסורים כמו פרופ' אומן, פרופ' אלון ועוד, באו לישיבה לתפילות,

והוא כבדם כבוד רב, כיון שראה בהם חלק מהמלוכה. הוא גם ייחס חשיבות רבה לעובדה שהשיבה שוכנת בפינת הרחובות אבן עזרא ורמב"ן, ובכל יום היה צועד עם אשתו בסימטת הראב"ד הסמוכה, המחברת את שדרות בן-מימון עם רחוב עזה. הוא אמר כי ביזו את הראב"ד בירושלים, בכך שנתנו לו סימטה קטנה, ולכן מצא לנכון חשיבות לצעוד דווקא בסימטה זו מדי יום.

את תחושותיו בהגיעו ארצה תיאר במכתב הבא:

בס"ד כ"ה תמוז תשכ"ד

מעיה"ק הנני בא לברך את ידי"נ הנעלה אוצר כל כלי חמדה הרה"ג... אין מילה בלשוני, ק"ו בעטי, להסביר נעימות וחביבות של חיי ארצנו הקדושה בכלל וירושלים עיה"ק בפרט... אין כאן המפריעים והמכשולים להתקשרות והתדבקות האדם עם התורה והמצוות כמו בחו"ל. וכמו שבחיים הגשמיים אינו דומה חיי עשיר לחיי עני, חיי ילד לחיי זקן, כן בחיים רוחניים אינו דומה הרגשת החיים של הבן תורה שתורתו אומנותו למי שקובע רק עיתים לתורה. ואינו דומה חיי הצדיק שמקפיד להדר לקיים מצוות מעשיות בכל פרטיה ודקדוקיה, למי שמקיים רק כמצוות אנשים מלומדה. ובשביל זה כל מי שרוצה להרגיש הטעם האמיתי של חיי ארצנו הקדושה, עליו להשקיע עצמו ורובו בלימוד התורה וקיום המצוות באהבה וחובה בירושלים הקדושה, ועל ידי זה יתעלה בלי שום הגבלה, ויהא קשור בהחיים הנצחיים אשר מימיו לא נפסקים, ואשאר בזה. ידיד נפשו הדורש שלום, ישראל זאב גוסטמן⁶³

הרב סירב להצעות ובקשות שונות שביקשו ממנו גדולי הדור בארץ ישראל באותם הימים; ביניהם הרב כהנמן שביקשו לבוא לכהן כראש ישיבה בישיבת פוניבז', ומאוחר יותר גם ר' שמואל רוזובסקי שהיה ידידו מנוער וניסה לשכנעו. גם הרב מישקובסקי, ראש ישיבת כפר חסידים וידידו של הרב מגרודנא, ביקש מהרב לבוא לישיבתו, אך הרב סירב.⁶⁴ גם ר' חיים שמואלביץ שהיה ידיד נפשו ביקשו שיאמר שיעורים בישיבת מיר, אך הרב סירב. ואף לבקשה לומר שיעור אחד במיר השיב בשלילה. ביקשו ר' חיים שיבוא לשיעור שלו, ולכך הסכים, ואז אמר ר' חיים שיעור שלם מספרו של הרב 'קונטרסי שעורים' על בבא מציעא, ובסוף השיעור אמר: "זהו שעורו של הגאון הגדול שעלה לארץ ישראל, והיות והוא סירב לומר שיעור אמרתי אני שיעור משלו". הרב סירב גם להצטרף למועצת גדולי התורה בארץ ישראל, וכמו שסירב גם בארה"ב. וגם סירב להזמנת הבד"ץ של העדה החרדית להיות אב"ד. לא חפץ בכל אשר הושת עליו מטעמים הכמוסים עמו, וכל חפצו ומגמתו היה רק לשבת בד' אמות של ישיבתו ולעסוק בתורה.

63. מוריה רה-רו עמ' עה.

64. אגב, הרב מישקובסקי התבטא ואמר על הרב כבר בהיותו צעיר מאוד שהוא גדול הדור.

בארץ ישראל נקשר לרבים מגדולי הדור, וביניהם ר' יחזקאל אברמסקי זצ"ל, שנהג לשוחח איתו בדברי תורה, ואף נתן לו לעבור על ספרי יחזקאל קודם הדפסתם. ראוי לציין שתי עובדות שהיו עם הרב אברמסקי זצ"ל ואשר יעידו על הכלל. כשנתן לו הרב את ספרו 'קונטרסי שעורים' על קידושין, עיין בו הרב ופתח בשיעור על 'נתן הוא ואמרה היא', והתפעל כשראה שמבוארות שם לא פחות משבע שיטות בראשונים בביאור הסוגיה, ואמר: "אם אתם מצאתם שבע שיטות, אני אמצא עוד שיטה". מיד בבואו לביתו התעמק רבי יחזקאל במשך שעה ארוכה בסוגיה, ולאחר עיון עמוק התקשר לרב ואמר לו: "באמת לא הצלחתי למצוא עוד שיטה". בפעם אחרת, כששחו בדברי תורה, אמר הרב חידוש מסוים. כששמע זאת הרב אברמסקי אמר לרב: "גם אני חידשתי חידוש זה". הרב הגיב: "לא יתכן, חידוש זה הוא שלי". רבי יחזקאל אמר שכשיחזור לביתו יבדוק בכתביו, ואכן כששב לביתו מצא שלא חידש חידוש זה וזהו חידושו של הרב. תלמיד שהיה עד למעשה שאל את הרב איך יכול היה להעיד בביטחון שזהו חידוש שלו בלבד, והרב השיב לו: "כשעמלתי ויגעתי בחידוש זה הרגשתי בלבי שזה מחלק התורה שלי". עד כדי כך הגיעה דקות הרגשתו בתורה.

את ספרי קונטרסי שעורים היה כותב כשהיה נוסע לחופש, שם נהג לשבת בחוץ עם שולחן קטן, גמרא ומחברת, ולכתוב במשך שעות רבות. בדרך כלל לא היו עמו שם ספרי הראשונים והיה כותב את לשון הראשונים או השו"ע מילה במלה בעל פה. על הרב אלכסנדר לינצ'נר, סיפר הרב הלל רוטנברג:

ערב ט' באב אחר בצהריים הוא פוגשני ושואל אם אוכל להסיעו לצורך דחוף וקצר. הוא מספר כי עומדת לפרוץ מחלוקת נוראה במקום מסויים, ולדעתו רק אחד בדור מסוגל למונעה, הגאון האדיר הרי"ז גוסטמן זצ"ל.⁶⁵

נביא כהוייתם דברים שכתב תלמידו בפתיחה לספרו ויש בהם כדי ללמדנו רבות, וגם אפשרות לחוש דרכם את יחס התלמידים לרב:

ובפתח קונטרסי זה לא אוכל לכלוא את רוחי מלהזכיר את אחד מגדולי הזמן, משרידי גאוני הדור הקודם, אשר זכיתי קצת מאוד לקבל ממנו תורה בסוף ימיו, וכמדומה שעדיין לא נספד כהלכה, הלא הוא הגאון האדיר רבי ישראל זאב גוסטמן זצוק"ל, אשר לא זכה דורנו ליהנות ממנו כראוי אפילו כטיפה מן הים הגדול, כי היה ממש כמעין הנובע בכולא תלמודא בהיקף מבהיל ובבהירות נפלאה, וכל שיעוריו היו נאמרים בחביבות ומתיקות מיוחדת שאין לשער, ומי שזכה קצת לשמוע משיעוריו הרגיש בחוש באותה שעה את דברי האור החיים הקדוש בפרשת כי תבוא (כו, ח) שאם היו בני אדם מרגישים במתיקות ועריבות התורה היו משתגעין ומתלהטין אחריה ולא יחשב בעיניהם מלא עולם כסף וזהב למאומה וכו'.

65. ספר מפארי לב על הרב אלכסנדר לינצנר 289.

ובאמת מצינו בחז"ל שבמסירת דברי תורה לתלמידים יש תנאי מיוחד למסרם בנעימות ובחביבות, והוא בשיר השירים רבה על הפסוק דבש וחלב תחת לשונך: כל מי שהוא אומר דברי תורה ברבים ואינן ערבין לשומעיהן כדבש וחלב המעורבין זה בזה, נוח לו שלא אמרן, עכ"ל. וממש כן ראינו בשיעורים שהיה מוסר תמידין כסדרן בשיבתו הק' ישיבת נצח ישראל פעה"ק, שכל הדברים שיצאו מפיו היו שמחין כנתינתן מסיני. ולבד מכל זה היו גם הדברים ברורים ונהירים עד שאפילו מפשרי העם יכלו להבין את הדברים, על אף שהיתה בהם עמקות גדולה. ומרגלא בפומיה בשם הגר"ח מבריסק זצ"ל שמגיד שיעור חייב למסור השיעור בצורה כה ברורה עד שאפילו סבל הנושא משאות יוכל להבינו. איה שוקל ואיה סופר אשר יוכל לספר לכתוב ולתאר את אותן הרגשות נפלאות שהיו בבית המדרש בשעה שמסר רבנו את שיעורו הקבוע, אשרי עין ראתה כל זאת.

ואכן גדולי הדור הכירו בגדולתו והעמידוהו במקום רם ונכבד, כאשר ידוע אשר כבר בעודו צעיר לימים זכה לישב על מדין כדיין בבית דינו של רבן של כל בני הגולה הגאון ר' חיים עוזר מוילנא זצ"ל. עוד זאת ראינו אצלו את הכבוד הגדול שהיה מכבד לכל ת"ח, וכמבואר בגמרא מכות כ"ד על יהושפט מלך יהודה שבשעה שהיה רואה ת"ח היה עומד מכסאו ומחבקו ומנשקו וקורא לו רבי רבי מרי מרי עד שדרשו עליו את הפסוק ואת יראי ה' יכבד. וכעין המראה הגדול הזה ראינו אצל רבנו, וממש ללא כל גוזמא היה מחבב כל חכם וחכם שבא לפניו, וראיתי במו עיני איך שכמה פעמים היה מחבק ומנשק תלמידי חכמים, ולפעמים היה אף מבטל את שיעורו הקבוע ומוסרו לאיזה ת"ח ותיק שהיה מגיע מידי פעם לבקרו שיאמר השיעור במקומו.

מפליא ביותר היה לראותו מתבטל בביטול גמור לפני איזה מגדולי הדור, ויש לי הרבה לספר בזה אלא שאין כאן מקום לכל זה, רק דוגמא אחת אזכיר אשר כשהזדמן פעם לדבר אודות מורי ורבי הגאון ר' שמואל רחובסקי זצ"ל אשר כידוע היה הגר"ש מדבר עליו ביראת כבוד כתלמיד לרבנו, מאחר שלימדו קצת בגיל צעיר בהיותם יושבים בשבת תחכמוני בשיבת גרודנא אצל הגאון האדיר ר' שמעון שקופ זצ"ל. אמר לי אז רבנו בכזו פשטות: אינני יודע מדוע ר' שמואל מדבר כך. הרי הוא גדול ממני בכל העניינים, רק קצת עזרתי לו בהיותו צעיר לימים. וחלק גדול מגדולתו בא לו משימוש תלמידי חכמים, שהיה משתדל בכל כוחו להידבק בגדולי הדור הקודם, כאשר סיפר הרבה מעניינים אלו. ופעם אמר לנו בכהאי לישנא: אל תתפלאו שיש לי כל כך הרבה מעשים וידיעות על גדולי הדור, כי אף אמנם אהבתי כל ימי ללמוד את התורה, אבל כמו כן אהבתי גם לשמש תלמידי חכמים, וכשראיתי ת"ח הייתי מביט אחריו ומסתכל בו מראש ועד כף רגל, עכ"ל. וזכיתי לשמוע ממנו הנהגות על עשרות גדולי ישראל מהתקופות שהיה בגרודנא ובוילנא ואחר כך עד שהגיע לשערי ארצנו הקדושה, ועד בכלל. וכמדומה שהוסיף: אצלי לא היה חילוק אם הוא מחוג זה או מחוג זה, וכן אם הוא גדול בשטח זה או בשטח זה, תמיד הייתי עוקב אחרי גדולי וצדיקי הדור. ופעם נאנח ואמר דורנו דור יתום מגדולי, יתום

מחסידי, שהיו בדור הקודם, ואחר כך הוסיף: הן אמנם גם אני יתום, אבל אני לפחות יתום שזכה להכיר את אביו ויכול קצת לתאר גדולתו, מה שאין כן אתם שגם לא זכיתם אפילו לראותם.

ועל אף כל זאת לא החסיר מחמת דבר זה בשום תקופה ובכל מצב להתייגע בתורה ביגיעה עצומה ובשקידה נפלאה, וכמו שזכינו לשמוע מפיו כמה וכמה פעמים כשהיה רוצה לעורר בני הישיבה, ואשר ראו התלמידים בעיניהם כאן בארה"ק איך שהיה יושב ועוסק בתורה שעות על שעות בלא הפסקה כלל, ובימי השבתות היה נמנע לגמרי מלעצום עיניו, בטענה שחבל לבזבז את קדושת היום בשינה, ולכן מכניסת השבת עד צאתו היה מונע עצמו מכל תנומה. וסיפר לי תלמיד חכם אחד שפעם נסע עם רבנו לארה"ב, ובדרך היה תחנה באנגליה, ובתוך הדברים סיפר לו רבנו שהספיק באותם שעות מועטות לחזור על כל סדר זרעים.

ובתקופה האחרונה ראינו שהיה ממש בדרגה שכמעט לא היה לו שייכות להנאות הגשמיות. ופעם שמעתיו אחרי שיעור שאומר: מצידי יכולני לומר שיעור שעות רבות, כי היום כבר איני ניזון מלחם ומים, כל מזוני ומחייתי הוא רק מלימוד התורה, אבל מה אעשה שאין התלמידים יכולים לעמוד בזה ולכן אני חייב לקצר בשיעור. כידיע, שיעור היומי של רבנו היה נמשך כארבע שעות עם הפסקה קצרה של דקות ספורות. ומן הקצת שזכיתי להתקרב מול ארון הקודש במשך כשנתיים ימים ראיתי אפס קצהו מגדולתו וצדקותו, אשר השגותיו היו הרבה הרבה למעלה מהשגות של דורנו. וזכות גדולה נתגלגלה לידי שעבר על חלק נכבד מהספר שבת בשבתו ח"א, וכמדומה שהסכים בפה מלא על הדפסתו, והרבה עובדות והנהגות קודש גם אודות ענותנותו המופלגת ומדותיו אשר היה ממש להפליא מהמעט אשר זכינו לשמוע ולראות מידי פעם מצוינים על גליון, ואולי עוד חזון למועד בעזה"י לפרסם קצת מהדברים. וחבל על דאבדין ולא משתכחין. זכותו יגן עלינו ועל כל ישראל ותנצב"ה.⁶⁶

בתקופה הראשונה לקיומה של ישיבת הכותל, נכנס לחדרו של הרב הדרי בישיבת הכותל יהודי בעל צורה, כותנתו קרועה בעקבות ראיית מקום המקדש החרב. הוא התעניין בבניין ירושלים והישיבה החדשה. בתוך השיחה, כששאלו הרב הדרי מי הוא ומה עניינו, ענה (ביידיש): "אומרים עלי שאני אומר שיעור לא רע". לאחר מכן נכנס לבית המדרש הזמני והחל לדבר בלימוד עם התלמידים. שאל אותו ר' יצחק ספיר: "מי אדוני?" השיב: "אני שמש בישיבה שברחוב רמב"ן פינת אבן עזרא". והוסיף: "אם תעבור שם, תיכנס". כעבור כמה ימים נכנס לשם וגילה שהשמש הוא ראש הישיבה. מאז נקשרה נפשו ברב גוסטמן, והיה בא באופן קבוע לשמוע את שיעוריו. וסיפור נוסף הקשור לישיבת הכותל, סיפר הרב מלמד:

66. שבת בשבתו לרב אליעזר טורק, עמ' י-יב.

בבוקר יום א' דראש השנה, לפני תחילת תפילת שחרית, נכנס הרב ישעיהו הדרי לשיבת הכותל וראה בחור שנראה כבן ישיבה מאמריקה. אותו בחור ביקש רשות להתפלל בישיבה. שאלו הרב הדרי: מהיכן אתה? ענה: עד אתמול בערב למדתי בישיבה של הרב גוסטמן. התפלא הרב הדרי, וכי בליל ראש השנה עוזבים ישיבה? סיפר אותו בחור, שאין בישיבת הרב גוסטמן חדר אוכל מסודר, אלא הבחורים אוכלים בשבתות וחגים אצל משפחות שקשורות לישיבה. וכיון שלא סמך כל כך על הכשרות שבבית מארחיו, נשאר בחדר. כשהרגיש הרב גוסטמן שמישהו נשאר באחד החדרים, נקש על הדלת, נכנס ושאל מדוע לא הלך לאותה משפחה. השיב הבחור בגמגום שהוא חושש שמא לא הפרישו שם תרומות ומעשרות. אמר לו הרב גוסטמן: "אם כן, קח עכשיו את המזוודה ועזוב את הישיבה. שכן אם אותו בחור לא סומך על ראש הישיבה, ואינו רוצה ללכת למשפחה שנענתה לבקשת הרב גוסטמן לארח בחורי ישיבה, אין לו מקום בישיבה".⁶⁷

כראש ישיבה

תלמידו של הרב, הרב שלמה לוונטל, תיאר במפורט את השיעורים בישיבה ואופיים:

השיעור הראשון ששמעתי מראש הישיבה בקיץ תשל"ט, היה במסכת קדושין. היה זה שיעור מיוחד שבו עסק רה"י בהקדמה ליסודות מושגי האישות, ולעולם לא אשכח את תדהמתי, כשבסוף השיעור הכריח כל אחד ואחד מן הנוכחים להביע את דעתו על תוכנו הלא שגרתי של אותו שיעור, כשמטרתו היתה לעמוד על ידי כך על היקף ועומק הבנתם אותו.

שיעוריו התחלקו לשניים – ביום ג' היה שיעור הכנה לשיעור הכללי של יום ה'. השיעור ביום ג' החל בשעה תשע ונמשך עד השעה אחת וחצי, כאשר לרוב היתה הפסקה של כמה דקות.⁶⁸

בסביבות אחת עשרה וחצי. מראי המקומות התפרסמו מדי יום א' בין רבע לשבע לשבע בערב. ביום ג' היה ראש הישיבה קם בשעה ארבע לפנות בוקר כדי ללטש את השיעור קודם מסירתו, ובשעה שמונה היו כבר ספריו הנצרכים לשיעור פתוחים במקום הדרוש ומונחים על שלחנו בחדר השיעורים בערימה, בדיוק לפי סדרם ב"מראי מקומות". שיעור "הכנה" זה שנאמר בלשון הקודש ושהיה סגור למי שאינו מתלמידי הישיבה, נועד בעיקר להכניס את התלמידים אל תוך מעבדתו וללמדו כיצד ללמוד וכיצד לחדש. כמו כן עסק ראש הישיבה בשיעור זה בחינוך ובמוסר,

67. הרב אליעזר מלמד שהביא סיפור זה הוסיף: עוד שמעתי שאמר הרב גוסטמן, שכל מי ששומר שבת וטהרת המשפחה, נאמן להעיד על כשרות מאכליו. ואם בחור מקפיד לאכול גלאט בלבד, יכול להימנע מאכילת בשר.

68. תלמיד אחר סיפר: אף שהשיעור היה כה ארוך, לא הרגשתי שהזמן עובר (והוסיף שסיפר זאת להרב ישעיהו הדרי, ואמר הרב הדרי שהרבה מתלמידי ר' שמעון למדו ממנו איך להעביר שיעורים).

ובכל שיעור היו לפחות כעשרים דקות מוקדשות לספורים חינוכיים מתקופת רבי שמעון ורבי חיים עוזר, ולעניינים העומדים על הפרק. בשעה תשע ודקה לערך ננעלה הדלת בבריה ואין יוצא ואין בא (לפעמים אף נזף ראש הישיבה באלו שיצאו להתפנות באמצע השיעור). בשיעור זה ניתן היה לשאול ולהקשות, אך אוי לאותו תלמיד שבשאלתו הוכיח את בורותו בעיקר במסכת הנלמדת – אותה היה צריך לסיים עד חנוכה. תלמיד כזה ננזף קשות לעתים במשך כמה דקות בפני כולם, ולכן לא העזו לשאול קודם שהשאלה נשקלה היטב (ראש הישיבה היה מדגיש את מש"כ הרמב"ם בפ"ד מה' ת"ת ה"ה שאם ניכר לרב תלמידיו מתרשלין בדברי תורה ומתרפים עליהן ולפיכך לא הבינו, חייב לרגוז עליהן ולהכלימן בדברים כדי לחדדם כו'). מאידך, מי ששאל היטב שיבחו ראש הישיבה מאד וניצל את ההזדמנות לעודדו להתעלות בלימודו. הן התוכחה והן השבחים נאמרו מתוך אהבה וחום.

תכלית שיעוריו היתה לגלות את עמקה של תורת ה'. לימוד הסוגיה החל בלימוד יסודי של המשנה, כאשר ראש הישיבה מגלה את חידושיהם של הראשונים בכל אות ובכל ייחוד שבסגנון המשנה. ראש הישיבה סבר שהמשנה שבריש מסכת מהווה הקדמה לתוכן המסכת ושיש למצוא בה את הגרעין הרעיוני שלה, ולכן היה שואב ממנה יסודות בסיסיים ביותר. וכן התבטא לפעמים גם על התוספות הראשון שבמסכת. השיעורים בסוגיה אחת נערכו לפעמים במשך עשרה שבועות ואף יותר. בכל דין שבו עסק, היתה עיקר מגמתו לאתר את כל שיטות הראשונים שבהגדרתו ולגלות את ההבדלים העדינים שביניהם, לעתים עד כחוט השערה, תוך ברור מניעיהם בהכרעותיהם. בשלב הבא הצביע על היסוד המרכזי של הדין והוכיח ביסודיות כיצד כל הראשונים מודים לו ושכל מחלקותיהם אינם אלא בנקודות שמחוץ לעיקרו של דבר. בכלל שיטת ראש הישיבה בלימוד הנוחתה על ידי העיקרון של "אפושי פלוגתא לא מפשינן" (וכלשון החזו"א שעמו למד בתקופת וילנא – יו"ד פ' סק"ב: ממדת החכמים למעוטי בפלוגתא). כל קטע שצוטט ממקור כל שהוא, קרא אותו ראש הישיבה ביסודיות עד תומו, תוך איזכור כל הניתן לדייק ולחדש בו, גם אם אינו קשור לסיבת הבאתו, ובכך התחנכנו לדיוק מלא ולשלמות בלימוד. כמו כן לימד אותנו כיצד "לקרוא" את דברי רבותינו הראשונים והאחרונים בעיון גדול, ולהפיק מדבריהם, שנראו תחילה כ"פשוטים", פנינים יקרות. היה בשיעוריו שילוב נדיר ונפלא של יסודות הלכה עם לומדות עמוקה, שתחושה של אמת ודאית שעלתה מהן היתה מרנינה את מעמקי הלב. ראש הישיבה לא היה מוכן לסבול דבר חידוש שאין לו יסודות מוצקים וברורים, ואמיתת חידושי נבחנה ביכולתם להיחתך בסכינא חריפתא, ולכן מעולם לא אמר דבר מעורפל ושבילתי ניתן להגדרה מוחלטת. מאחר וכל כך חתר אל האמת הטהורה, לא נמנע ראש הישיבה לעתים אף לחלוק על הרבה מגדולי האחרונים כהפנ"י, החת"ס, הגר"ח ועוד, תוך הקדמת תיאור גדולתם בתורה.

גודל אהבתו לתורת אמת תוכח על ידי העובדה שכשהיינו מראים לו שחידושו כבר נאמר על ידי אחרונים קדומים או אפילו יותר מאוחרים, היה הוא ממש רוקד משמחה על שזכה לכוון לדעתם הקדושה, ומעולם לא הראה שום סימן של צער על שאין הדבר מתגלה לראשונה על ידו. ומה רבה היתה שמחתו של אותו תלמיד שזכה לאתר השיעור להראות לראש הישיבה מקור נוסף לדבריו בכתבי הראשונים – היתה זו תחושת סיפוק עמוקה ביותר על הזכות לשמח את רבינו הגדול. אך מאידך הניגש לראש הישיבה עם הערה כזו היה עושה כן בדחילו ורחימו, מפחד שמא יתגלה כטועה בדבר משנה – עד כאן בענין השיעור של ימי שלישי.

השיעור הכללי באולם התקיים כל יום ה' (כמו בגרודנא) בשעה שתיים עשרה בדיוק ונסתיים בין השעה שתיים לשתיים וחצי ללא הפסקה, כאשר בו עמד ראש הישיבה על רגליו (גם בשעוריו האחרונים שאמרם כשכבר לא היה בריא). שיעור זה שנאמר באידיש ליטאית צחה, היה פתוח לכל, ולא נהגו לשאול בו שאלות, ובאו אליו הרבה תלמידי חכמים מחוץ לישיבה (בין הבאים היה גם הגאון הרב יצחק הוטנר זצ"ל). את ענין חזרת השיעור פעמיים הסביר ראש הישיבה על פי סיפור שסיפר לעתים קרובות אודות ביקורו של הגאון רבי ברוך בער ליבוביץ זצ"ל, ראש ישיבת קאמניץ, בישיבת גרודנא. שלאחר שאמר שיעור בישיבה, הסכים לאחר שנתבקש לומר את השיעור בשנית, והבטיח שהשיעור הזה יהיה "מיט מער הסבר" (מלווה בתוספת הסבר). וכשהחל לדבר השתוממו התלמידים להיווכח שרבי ברוך בער אומר את אותו שיעור בדיוק כפי שאמרו בפעם הקודמת, ובאותם מילים ממש, רק שהפעם היו עיניו יותר סגורות וריכוזו גדול יותר. והסביר ראש הישיבה שתוספת ההסבר היתה בעצם החזרה שהרי אינו דומה שמיעת השיעור בראשונה לשמיעתו בשנייה. וכך הרגשנו, שכאשר ניצלנו את יום רביעי לשנן את השיעור ולעמוד על עומק הדברים ששמענו ביום שלישי, נהנינו עד מאד משמיעתו בשנייה. שמיעת השיעור של ימי חמישי היתה עבורנו החוייה הרוחנית הגדולה ביותר בחיינו, שבסיומה חשנו ברוממות נפלאה (לצערי זכיתי לעמוד על עומק דעת רה"י רק בשנה השלישית לשהותי בישיבה). כדי לסבר את האוזן, אולי מותר להשתמש במשל ממילי דעלמא להגדרת מהות השיעור: היה זה כסימפוזיה ששלמותה מושגת מכוח צירופי חלקיקיה הרבים והמגוונים יחדיו בסדר מסויים, כציורו של אמן גדול שבהרמוניה שבין מרכיבי ציורו מתברר עומק רעיונו. ולהבדיל בין החול לקודש, היה השומע בשיעור מכיר מתוכו את עומק חכמת הבורא יתברך בתורתו הקדושה, עד כדי שאת החובה המוטלת עלינו בספר חובות הלבבות בשער הבחינה – להכיר את גדלות הבורא מתוך גודל החכמה שבבריאה, היינו מקיימים בשיעור.

לאחר סיום השיעור הכללי, היו הנוכחים עומדים שעה ארוכה סביב רה"י ושואלים ודנים בדבריו, והיו הדברים שמחים כנתינתם מסיני. את שיעוריו נהג לומר קודם מסירתם לחבריו הגדולים ואף היה אומר לנו את הערותיהם. ביניהם היה הרב יחזקאל אברמסקי זצ"ל.

היה איש האמת, בין לחזר אחר האמת בדברי תורה, ובין במילי דעלמא, וכן להודות על האמת ולא להתבייש אפילו בפני ציבור גדול. פעם בתוך השיעור הכללי שאמר ביום חמישי, הביא את דברי הנודע ביהודה בענין מסוים, ותמה עליו ודחה אותו, באותו ענין. שבוע או שבועיים אחר כך, הביא אותם דברים של הנודע ביהודה שדחה, ג"כ בתוך השיעור הכללי, ואמר לכל הציבור "אנו מבקשים מחילה מהנודע ביהודה" כיון שהאמת היא כמו אמר, והאריך לפרש דברי הנודע ביהודה לאמיתתם. כמה פעמים הראה איך פלפול גדול באחרונים כבר כתוב בראשונים, ולפעמים דחה דברי האחרונים, מפני שבראשונים כתוב להפך.⁶⁹

והוסיף דברים גם על הבחינות שעשה הרב:

כפי שנאמר לעיל, דרש ראש הישיבה מן התלמידים רמת לימוד גבוהה, ולפעמים ערך בסוף הזמן בחינה אישית לכולם, כאשר עיקרה כל פרטי שיעוריו שנאמרו באותו זמן. היו גם כמה תלמידים שנבחנו בהלכה, ואלו נדרשו לדעת את חלק א' של שו"ע יורה דעה, מסימן א' עד סימן קי"א. הבחינות נערכו בשלבים, כל נושא עם סיום למידתו, כאשר את לשון המחבר ורמ"א היה צריך לידע מילה במילה בעל פה. כמו כן נדרש הנבחן לדעת את כל פרטי המשא והמתן ומסקנותיהם של הש"ך, הט"ז, הפתחי תשובה, רעק"א, ושאר האחרונים שבעמוד. בביאור הגר"א ובפמ"ג נדרשה לפחות ידיעת נקודות מרכזיות. שאלות רעק"א בהם נשאר בצריך עיון (משא"כ כשנשאר בצע"ג), נתפסו על ידו כנראה כשאלות מנחות, ולכן נדרש הלומד להשיב עליהן בעצמו. פעם כשלא ידעתי תשובה לשאלה כזו בהלכות מליחה, אמר לי ראש הישיבה שאשיב לו תשובה למחרת. וכשאמרתי לו שלמחרת יש לי יום אימונים בצבא, אמר לי שאשיב לו מחרתיים. ואכן ביום שלמחרת בהיותי בצבא זיכני ה' לחשוב על תשובה. כמו כן נדרשה ידיעה בחידושיהם של השערי ישר ושל ראש הישיבה בשיעוריו שבכתב ובעל פה בענייני איסור והיתר.

הימים שקדמו לבחינה לוו תמיד בפחדים וחששות שמא ישאלנו ולא נדע, אך מיד עם כניסתם לחדר הרגיענו ראש הישיבה בחום פניו האוהבים, וכך נהפכו הבחינות לחוויות לימודיות מרגשות של לימוד כמעט משותף.

אחד מחברי סיפר שכשהוא בא להבחן כדי להתקבל לישיבה בקשו ראש הישיבה לומר דבר חידוש ואכן אמר לו הלה חידוש שחידש מעצמו. תגובת ראש הישיבה היתה בערך בזה הלשון: "כל מה שאמרת אינו אמת, אך אעפ"כ לעולם אין זה מאוחר מדי להתחיל", וכך נתקבל לישיבה.⁷⁰

תלמיד נוסף כתב:

69. המעין תשרי תשנ"ב.

70. הרב יהושע אנגלמן סיפר שאחרי הצבת השאלות בתחילת השיעור היה שומע מה יש לתלמידים לענות, ואחרי שענו מסברה, אמר: למדן זה לא מי שידוע להגיד סברה טובה אלא מי שידוע להוכיח זאת.

עוצם אהבתו לתורה היה ניכר על פניו בשעת אמירת השיעור... פעם התבטא ואמר: מצדי אני הייתי אומר השיעור עד הערב, אבל אני מרחם על הבחורים. במקום גדולתו שם אתה מוצא ענוותנותו. בורח היה מן הפרסום, לא נראה בבמתי ארץ, ולא חתם על שום כרוז. בפינתו היה יושב דבוק בתורה, ולא ביקש לעצמו כלום. אף ששמעו וספריו היו הולכים מסוף העולם ועד סופו, כשלעצמו היה כמעט נסתר מעיני הבריות. רק יחידי סגולה זכו להכנס לפנים ממחיצתו, ונהנו ממנו עצה ותושיה. אמנם בין כותלי הישיבה היה כאב רחום לתלמידיו, ומשגיח עליהם בעינא פקיקא. הוא קרבני קרבה עזה, עד כדי כך שאמר לי, אני אביך כאן בארץ ישראל, וכל מה שאתה צריך תפנה אלי. הוא היה תיאור חי של דברי התומר דבורה בראש ספרו, שאיש המעלה הוא מתדמה להקב"ה בפעולותיו ב"ג מידות רחמים.⁷¹

ותלמיד אחר כתב:

היינו חמישה צעירים שעמדנו לסיים את מסגרת לימודינו בישיבות ההסדר "הר עציון" ו"הגולן", וחישפנו מקום להמשיך בו את לימודינו בעיון. הרב מרדכי הלפרין, ששימש אז כראש ישיבת הגולן, שהכיר את הרב זצ"ל ואת הישיבה מתוקף העובדה שמשפחתו התגוררה בסמוך לישיבת "נצח ישראל" ברחביה, המליץ לנו לנסות שם. למן אלול תשל"ו היינו תלמידים מן המניין בישיבתו, בה למדו רק מעט תלמידים. למדנו תורה מפיו, חמישה שיעורים מידי שבוע: בימים ראשון, שני ושלישי השתתפנו בשיעור 'על הדף' בעברית, ביום רביעי הרב העביר שיעור כעין השיעור הכללי שלמחרת – אך בעברית, וביום חמישי התקיים השיעור הכללי באולם הישיבה באידיש; לשיעור זה הגיעו רבים מחוץ לישיבה. זכינו לפגוש אדם גדול שעבר הרבה בחייו; צמח בישיבות ליטא ופגש מקרוב בגדוליה, עבר סכנות וארצות, ראה עולם בנוי, חרב ובנוי. הוא היה למדן גדול ופוסק הלכה בכל חלקי השו"ע. על שולחנו באולם הישיבה, שם התפלל, למד וכתב את קונטרסי שיעוריו, גם ענה לשאלות ופסק בדיני טריפות שהובאו לפניו. בישיבה הקפיד לשמר את נוהגי הזמן והשיעורים כפי שהיו בישיבת "רמיילעס" בוילנה. למדנו ממנו לדקדק בכל מילה כדי ולהבין פשט בגמרא, ברש"י ובראשונים. שורות ספורות בר"ן על נדרים למדנו במשך כמה ימים. ראינו אותו מתעמק ו"שובר את הראש" במשך ימים בהבנת שיטות בגמרא, או ביישובו של רמב"ם. הרב גוסטמן הלך בדרכו שלו. היה רחוק מכל פוליטיקה מפלגתית או רבנית, ומעולם לא חתם על כרוזים וגילויי דעת. הוא נהג בשווה בכל תלמידיו, חובשי מגבעות למיניהן ובעלי כיפות סרוגות. ידע את הנעשה מחוץ לעולם הישיבה, וקירב ואף הושיב ב"מזרח" מדענים ושופטים בוגרי ישיבות שגרו בשכונה. הוא אהב את ארץ ישראל בכל מאודו, והעריך את המשרתים בצבא. גילויי הגבורה של חיילי צה"ל נגעו לליבו וריגשו אותו; למחרת "מבצע יונתן" (מבצע אנטבה) ושחרור השבויים, אמר בקול בבית המדרש של הישיבה את פסוקי "אז

ישיר" שבפסוקי דזימרה כתודה לה'. הרב גוסטמן זצ"ל היה עבורנו דמות מיוחדת, אוד מוצל מאש, גדול בתורה, כל כולו שקוע ודבק בלימוד התורה בעמקותה, שריד לדור אחרון של תורה מליטא של פעם. תנצב"ה.⁷²

ונקודות נוספות שעמד עליהן תלמיד נוסף:

שמיעת קריאתו את שלושת הפרשיות של שמע, מילה במילה בבהירות, נתקבל להשומע ולהמאזין כאילו הוא שומע שיחת מוסר, לשמוע לכל דברי השי"ת, ולא לזוז ממנה כחוט השערה. אותם שהיו עומדים סמוך לו, היו שומעים איך הוא מדגיש כל תיבה ותיבה של התפילה, ובכוונה (בתמוז תש"נ עמדתי במרחק של כחמשה מטרים וכיון שכבדו אוזניו משמוע, התפלל בקול, והיה ניתן לשמוע זאת אף מרחוק). היה כמו אב להדור. איש חסד בהרבה שטחי החיים, בשידוכים, בביקור חולים, ובניחום אבלים. תמיד היה מוכן לעזור וליתן עצות טובות לאחרים. מאוד היה מחזיר על השלום בבין בין אדם לחברו ובין בבין איש לאשתו. היה מכבד מאוד ראשי ישיבות וגדולי תורה, והיה שמח לקראתם, ופעמים היה מכבדם לומר שיעור. היה מסודר מאד בכל עניניו, ברוחניות וגשמיות. היה מקפיד שיהיה סדר לימוד מוסר בכל יום בשיבה. היה יודע לפרש ענין לאשורו, לבוא לתוך תוכו של הענין ולשורשו, בין בדברי תורה ובין במילי דעלמא, לגלות דברים נעלמים שבענין ההוא מה שאחרים לא הצליחו לעשות.⁷³

סיפר הרב שמואל בירנבוים:

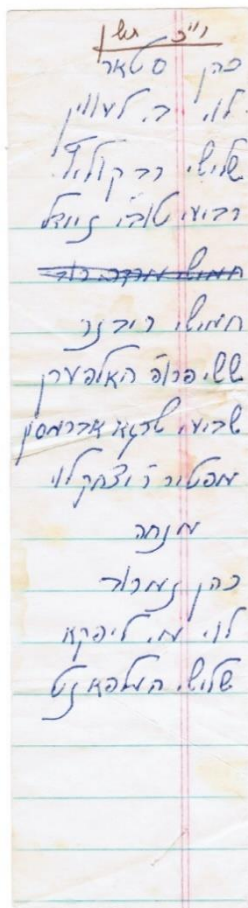
בעלי התפילה בשבתות ואף בימים הנוראים היו שונים ומגוונים. הרב גוסטמן לעולם לא היה עובר לפני התיבה אלא כאשר היה לו 'חיוב'. ככלל הוא היה אדם צנוע ולא ניסה להתבלט ולתפוס את המקום הראוי לו בקיר ה'מזרח' בעולם התורני בארץ. יוצאים מן הכלל היו התפילות בחגים ובימים הנוראים. כל אחד מן המתפללים יזכור את תפילת "אהבה רבה" בברכות קריאת שמע, בה לפתע נשמע ממקומו הקבוע קולו השואג של הרב ומרטיט את הלב ואת אמות הסיפים... "אבינו מלכנו"..." והאר עינינו בתורתך", היו זעקות שיא בתפילה זו אשר נשמעה למרחקים. אך עוד יותר מהתפילה הזו, היתה תפילת "סדר העבודה" בצהרי יום הכיפורים. הפיוטים אשר הקהל נוהג לומר במרוצה ובשטף – "אשרי עין ראתה כל אלה" – "ומעת חסרנו כל אלה" – פיוטים המתארים את צערנו על חורבן הבית והערגה לבית מקדשנו – היו הופכים אז לשאגת ארי על ידי הרב הישיש. בקול מרטיט מבכי אשר הרעיד את כתלי הבנין ונשמע היטב בכל הרחובות הסמוכים... הזדעזעו הלבבות בצורה שאין למעלה הימנה. חורבן בית המקדש, עשרה הרוגי מלוכה, הצרות והתלאות קרמו לפתע עור וגידים וקיבלו את המימד האמיתי הקשה כל כך לדמיון – והקהל היה

72. הרב מנחם ולדמן, המעין תמוז תשע"א.

73. הרב אקרמן, חידושי מרי"ד על התורה, עמודים בסוף הספר ללא מספר.

אכן מזועזע. זו הייתה תפילה נוראת הוד אשר חזרה על עצמה מדי שנה, ואין בכח העט לתאר את הזיכרון הזה אשר ללא ספק ילווה את המתפללים לכל ימיהם.

ב'מזרח' של בית המדרש בישיבתו, הושיב הרב גוסטמן את פרופ' מנחם אלון, המשנה לנשיא בית המשפט העליון, ואת הפיזיקאי פרופ' אברהם הלפרין (אביו של הרב ד"ר מרדכי הלפרין). גם מפרופ' אומן, מומחה בעל שם עולמי למתמטיקה וחתן פרס נובל בתחום הכלכלה, ביקש הרב גוסטמן שיישב במזרח, אך משום ענוותנותו העדיף לשבת עם שאר הציבור. בימים הנוראים התפלל בישיבה גם פרופ' שרגא אברמסון שהיה ת"ח מופלג, והרב גוסטמן כיבדו גם בעלייה לתורה ביום הכיפורים.

בתמונה: רשימת העליות ליום הכיפורים תש"נ כפי שנכתבה על ידי הרב גוסטמן

פעם שאלוהו איך הוא בוחר את מי להושיב במזרח. הרב הבין שכוונת השאלה מדוע הושיב במזרח הישיבה פרופסורים שאינם רבנים, והשיב: "פה בארץ ישראל צריכים לדאוג למלכות, ואלו אנשים שמסמלים את המלכות". המלכות מבטאת כפי הנראה את המערכות השונות שעליהן האומה מתבססת. בנוסף לכך יש לציין שאותם פרופסורים היו בני תורה מובהקים.

סיפר תלמיד: היה אדם עם שערות ארוכות ולבוש כהיפי שלמד בבית המדרש, והיו אנשים שזה הפריע להם. הרב לא היה מוכן לשמוע את ביקורתם, וגם הוסיף: 'הייתי אצל יהודי מבוגר וחולני, וכשביקרתי אותו ראיתי כמה אותו אדם, שנראה לכם משונה, עושה למענו'.

על זכרוננו ושימוש נכון בו

כתב הרב ברניקר:

ומי כמוני יודע עד כמה שמו"ח היה מראה את עצמו כאילו מבליט ומפרסם דברי תורתו, באמת היה זה רק להעלים ולהסתיר את עצמו. כי היה מגלה רק טפח ומעלים כמה טפחים. ומדה זו ואופן זה של צניעות וענווה למד מרבותיו, וביחוד מהגאון ר' חיים עוזר.

ואביא סיפור אחד מני רבים בענין זה. בחור אחד תלמיד בישיבה בארה"ב ניגש למו"ח ראש הישיבה ז"ל ואמר שיש לו קושיה במסכת קידושין דף ב. והתחיל לשאול את הקושיה, הפסיק אותו הראש ישיבה ואמר: סלח לי, אינני זוכר את הגמרא. תביא גמרא ונלמד ביחד את הסוגיה, ואחר כך תגיד לי את הקושיה. הביא הבחור גמרא קדושין והתחילו ללמוד. הראש ישיבה הסביר לו בדרך ההסברה המיוחדת שלו מה שכתוב בגמרא רש"י ותוס', ואמר לבחור: עכשיו שלמדנו את הסוגיה, מה היא הקושיה שלך? ענה לו הבחור: עכשיו אין לי קושיה והכל מתורץ במה שהסביר הראש ישיבה. אז נכנס לבית המדרש ידידו של מו"ח, הרב הגאון ר' פרץ יגל ז"ל (שהיה ת"ח גדול ובחזותו תמיד שמחה, אולם לבו דוי על אובדן משפחתו בשואה), בנו של הגאון רבי שבתי יגל זצ"ל שהיה ראש ישיבת סלונים, ואחד מידידיו של הגאון ר' חיים עוזר זצוק"ל, וניגש למו"ר ושאל: מה אתם לומדים? ענה לו מו"ר: קדושין. אמר הרב יגל אני יודע את כל מסכת קדושין בעל פה. ענה לו מו"ר: גם אני יודע כל מס' קדושין בעל פה, אם תבוא אלי באמצע הלילה ותעיר אותי משנתי לשאול דבר במסכת קדושין, אענה לך מיד בלי שאצטרך להתעורר ולחשוב. ענה לו הרב יגל: אם כן, נבחן שנינו אחד את השני, אתה תאמר דף אחד בעל פה ואני אמשיך בדף השני, וכן הלאה. ענה לו מו"ח: זה אינו קונץ, לומר את הגמרא ואחר כך את התוס', אלא נאמר רק את התוס' בעל פה בלי הגמרא. אני אומר תוס' אחד ואתה אומר תוס' שני, וכן הלאה. התחילו, וכן המשיכו, ובתוך הדברים היו שאלות מכל אחד לשני כגון: ומה אומר הרשב"א, ולגבי מה מביאו הנתיבות, והמשנה

למלך וכהנה, וענו. וכך המשיכו כמה שעות עד שהגיע זמן תפילת ערבית. לבחור ששאלו אמר שאינו זוכר וצריך להסתכל בגמרא, ואילו עם הרב יגל הראה את כוחו. כי לכל אחד היה צורך לתשובה שקבל. לרב יגל היה צורך לשמחו בדברי תורה. מו"ח ז"ל היה אומר שכשהיה צעיר, וילד צריך לשחק קצת אבל לשחק זה ביטול תורה, היו ממציאים משחקים בדברי תורה. וכשהיה ראש ישיבה היה משחק עם הרב יגל, משחק אחד הוא מה שהבאנו, ועוד משחק עם הרב יגל היה כדלקמן: בבית המדרש של הישיבה היו שסי"ם ישנים שהדפים היו יבשים ומתפוררים, ולפני ארון הספרים היו מצויים פירושים שנפלו מדפים מגמרות. הרב יגל היה מנהגו להסתכל על הפירושים דפים ולראות אם יש בהם שורה או חצי שורה מרבינו גרשום או מרבינו חננאל וכדומה, שנדפסים בשולי הגמרא, ולפעמים אפילו כמה מילים מתוס', ומקבצם ומביאם למו"ח הרב ז"ל, ואומר: הבה נראה אם נוכל לומר על כל אחד מאלו מאיזו מסכת ומאיזה דף נפלו הפירושים האלה. בדרך זה היה המשחק שלהם. הוא סיפר לי שחותנו הגאון רבי מאיר באסין (מו"ח היה ממלא מקומו כרב בשניפישאק ומו"צ בוויילנא), דרכו היה לשבת עם הגאון ר' חיים עוזר זצוק"ל ושאר המוצי"ם בוויילנא ולשוחח בדברי תורה, והיה בקי נפלא בכל הש"ס והראשונים. פעם ישבו ודיברו ביניהם דברי תורה, ואחד הרבנים הקשה מדקדוק בדברי רש"י שהיו במקום אחר (לא בסוגיה הזו) על מה שאמר הרב באסין. הרב באסין הודה על האמת שזוהי פירכה על מה שאמר, ומרוב בושה שברגע זה שכח לדקדק כן בדברי רש"י, לא התראה עם שאר חבריו רבני וילנה משך שלשה ימים. הגאון ר' חיים עוזר זצוק"ל, הגאון רבי העניך אייגעס זצוק"ל והגאון רבי מאיר באסין היו נחשבים כשלושה עמודי התווך ברבנות וויילנא ומגדולי הדור.

וכמו שהשתמש מו"ח ז"ל בזכרון הנפלא שלו בלימוד תורה, כך השתמש בו בחכמה לפסוק הלכות. כשהיו באים אליו לשאול שאלה בהלכה, היה אומר הרבה פעמים לשואל לחזור על דבריו, ולספר שוב פעם את השאלה. לפעמים היה אומר לשואל לחזור למחרת, ולמחרת היה מבקש שיגידו לו שוב פעם את השאלה כאילו אינו זוכר. ובכדי לבאר פשר הדבר למה אמר זה, אציג כאן מעשה שהייתי נוכח בו: אשה באה עם שאלה מסובכת ומבקשת היתר לשאלתה. היא היתה כבר אצל רב אחד והוא שלח אותה למו"ח, ובגלל שהיא דיברה רק אנגלית בקש מו"ח ממנה רשות שאני אשמע את השאלה. דאע"פ שהוא הבין אנגלית ועוד שפות לא רצה לסמוך על עצמו בזה, ואם יהיה לו איזה ספק בכוונתה יבקש ממני לבארו. האשה סיפרה את כל השאלה, הוא שאל כמה שאלות והיא ענתה. לבסוף אמר לה שהוא צריך להתישב בדבר ובקש ממנה לחזור בעוד שבוע.

האשה חזרה כעבור שבוע, והוא אמר לה שאינו זוכר בדיוק את הסיפור ושתחזור ותגיד לו שוב פעם. האשה סיפרה, הוא שאל שאלות והיא ענתה, ולבסוף אמר לה שהוא אינו יודע ואינו יכול לפסוק שאלה זו. כשיצאה אמר לי: שמעת? האשה הזאת לא שמה לב שבשבוע שעבר היא אמרה המילים האלו, וציטט את דבריה מילה

במילה, היום אמרה מילים אלו, וציטט את דבריה. והבנתי שמכיון שהיא משקרת, אינו יכול לדעת בדיוק את המקרה ואינו רוצה לפסוק. ואף על פי שבמקרה הזה התברר שלא דברה אמת, ברוב הפעמים היה נוהג כן אולי שכח השואל לומר איזה פרט חשוב.

היה לו זכרון שאינו מאבד טיפה, ולא רצה לשמוע דברים בטלים, והיה אומר: עד שאכניס את זה לראש אכניס עוד תוס' לראש, ואם אכנים גם את זה לראש יצא התוס'.

כשהתחתן ד"ר אלימלך איילנברג עם בתו של ד"ר שמעון אסקוביץ מפילדלפיה, ניגש אליו ד"ר אסקוביץ להציג את עצמו, מכיון שחשב שאינו מכירו. ענה לו מו"ח: אינך צריך להציג את עצמך שהרי אני כבר מכיר אותך מזמן. אמר ד"ר אסקוביץ: איך זה שהראש ישיבה מכיר אותי? הרי זה הפעם הראשונה שאנו נפגשים! ענה לו הראש ישיבה: הרי נפגשנו בחתונה של יהודה מאיר שכטר, וגם בשבע ברכות שלו, ואתה אמרת שם דרשה. ואם אתה רוצה אגיד לך את הדרשה שלך מילה במילה כמו שאמרת. ענה לו ד"ר אסקוביץ: כן, יהודה מאיר שכטר הוא הגיס שלי, והתחתן לפני כעשרים שנה. אני בטח הייתי בחתונה, ומסתמא הייתי גם בשבע ברכות, אבל את הדרשות שלי אינני זוכר. אמר לו מו"ר: שב ואגיד לך את הדרשה שלך. חוץ מזכרון טוב נתברך ונתחנך בשכל ישר ודק שאינו סובל עקמימות, והיה פיקח גדול, אלא שהיה מסתיר את חכמתו לבל יראה ולבל ימצא אלא אם כן לצורך. הגאון הרב יצחק הוטנר שהיה נודע לפיקח עצום מצא רק בו אדם שהיה לו לחבר וידיד שנהנה לדבר איתו.

פעם ישבנו מו"ח ז"ל עם הרב הגאון ר' שלום מנשה גוטליב אחד מראשי הישיבה בבית התלמוד בברוקלין וכותב הטורים. נכנס אדם שמוכר לת"ח, והרצה לפני מו"ח פלפול ארוך. כשגמר אמר לו מו"ח קושיא ותירוצי יפה וקצר. הת"ח ישב וחיכה להמשך שיאמר לו כמותו גם הוא פלפול. אבל מו"ח אמר: זהו הקושיא וזה התירוצי (אגב, הקושיא ותירוצי עם המשך גדול נדפס בספר קונטרסי שעורים על מסכת קדושין בשעור בענין ונמכר בגנבתו, והמעשה קרה קודם שיצא לאור הספר). אמר האיש עוד פלפול ארוך, וכשהוא גמר אמר מו"ח עוד קושיא ותירוצי קצר, והאיש יצא. פנה מו"ח להרב גוטליב ושאל: הראית מה שקרה כאן? ענה הרב גוטליב: הבנתי את הדברים. אמר לו מו"ח: אינני מדבר על הדברי תורה, אבל האם ראיתם מה שהיה בינינו? ענה הרב גוטליב: אינני יודע למה כבודו מתכוין. אמר מו"ח: האיש הזה שמוכר לת"ח בא ואמר דבר תורה "קרום וויא א קאצ'ריק" (שאינו בישרות), ובדרך הזה הוא יכול לפסוק שאלות, וחשבתי שאם אני אומר לו שאין זו הדרך לומר דברי תורה הוא יתבייש, ולא יהיה מזה שום תועלת. לכן אמרתי לו קושיא ותירוצי פשוט, וכוונתי בזה שאינו צריך לומר פלפול, ודי אם יאמר קושיא ותירוצי אליבא דאמת. הלה לא הבין את הרמז שלי, ואמר עוד פלפול כמו הראשון. שוב פעם רמזתי לו

לומר רק קושיא ותירוץ אמיתי, אבל הוא לא הבין את הרמז ולא רציתי לביישו וגם לא היה יוצא מזה תועלת.⁷⁴

יחסו לכלל ישראל ולמאורעות הדור

כותב הרב לוונטל:

ראש הישיבה לימדנו להבחין בין אי שביעות הרצון העמוקה מאלה שלצערנו עדיין אינם שומרי מצוות, לבין אהבתו העזה לכלל ישראל ולכל יהודי באשר הוא.⁷⁵ כשפרצה מלחמת שלום הגליל, קבע ראש הישיבה בתחילת השיעור של יום שלישי שהמדובר במלחמת מצוה, ובהמשך הכריז שעתה כשיהודים נלחמים בחזית, חובה על כל בחורי הישיבה לישון בלילה כמו חיילים, דהיינו שעות מעטות ועם נעליים כאילו היו בחזית, ולא לבזבז אף דקה. באותו זמן היו בישיבה כמה בחורים שלא קמו לתפילות בזמן ולא התמידו במיוחד, וראש הישיבה כעס עליהם וכינה אותם 'משתמטים', ואמר שברור לו שכל היותם בישיבה הוא רק מאחר והם מפחדים מהחזית.

כשבחנוכה תשמ"ו נשרפו שמונה חיילים בתאונה, אמר שכתוב בספרים הקדושים שלכלל ישראל יש נשמה אחת, ומאחר שמיתת שרפה פירושה שרפת הנשמה עלינו להרגיש כאילו נשרף חלק מנשמות כל אחד מאתנו, ולכן חייבים להתחזק בתפילה בצבור ובתלמוד תורה במסירות נפש.⁷⁶

כשבמלחמת המפרץ אמרו לו בשבת בבקר שבאותו לילה נהרג יהודי בנפילה טיל על ביתו, היתה תגובתו: "זהו ההרוג האחרון של מלחמה זו" יתכן והיה זה בבחינת "צדיק גוזר והקב"ה מקיים" שהרי כך אמנם היה (והדברים נמסרו לי תוך יום או יומיים אחרי שנאמרו הרבה קודם סיום המלחמה).

סיפר פרופ' ישראל אומן, שהיה מקורב לרב, ובנו שלמה הי"ד נהרג במלחמת לבנון:

הרב גוסטמן היה הראשון שבא לבקרני לאחר שחזרנו מהר הרצל... הוא הפר את המנהג שלא לפתוח בשיחה עם האבלים, ופתח מיד את השיחה... דיבר על מאיר שלו ואמר כי הנאצים שמו את הילדים על המשאית בשכיבה ובתוכם את מאיר שלי. אישה אחת שגם את בנה לקחו למשאית, זעקה לעבר הגרמנים: "קחו גם אותי". ענו

74. הרב ברניקר, הקדמה לקונטרסי שיעורים על גיטין.

75. סיפר תלמיד: ר' חיים עוזר העריך מאות את המרחשת, שהיה ציוני. ועם זאת, ר' חיים עוזר שלח את הרב גוסטמן לדבר נגד הציונות. שאל הרב את ר' חיים עוזר, כיצד מצד אחד הוא מעריך כל כך את המרחשת, ומצד שני שולח אותו לדבר נגד הציונות. וענה לו ר' חיים עוזר: אם כל הציונים היו כמו המרחשת, לא הייתי מתנגד. והרב גוסטמן הוסיף: גם אני אומר כך.

76. אחד מתלמידי החכמים החשובים שבעדה החרדית שהיה מקורב לרב נאסר פעם על ידי השלטונות כשנתפס בשרפת תחנת אוטובוס שהיתה עליה תמונה פרוצה. ראש הישיבה היה נרגש כולו על כך ואמר שאילו היה יכול היה הוא הולך לישיב בבית הסוהר במקומו.

לה: "לא עכשיו, תורך יגיע". ואז הוסיף: "מאיר שלי ושלמה שלך נפגשים עכשיו למעלה בעולם האמת ומשוחחים. אבל מאיר שונה משלמה בשלושה דברים: א. שלמה בחר את דרכו בצה"ל ולמאיר לא היתה בחירה. ב. שלמה היה יכול להגן על עצמו ומאיר לא. ג. איזה חיים היו לשלמה עד מותו ואיזה חיים היו למאיר עד שנהרג, ולכן הוא מקנא בו". דיבר באידיש כחצי שעה, בשקט... כשנפרדנו אמרתי לרב כי לא חשבתי שאוכל להתנחם, אבל כבוד הרב ניחמתני.⁷⁷

והרב ראובן אוריה סיפר:

בימי מלחמת לבנון הראשונה (תשמ"ב) למדתי בישיבת "נצח ישראל" של הרב הגאון ישראל זאב גוסטמן זצ"ל, בעל ה"קונטרסי שיעורים". הייתי היחיד מכל תלמידיו בעת ההיא ששירת בצבא. תכף לתחילת המלחמה ביקשתי את רשותו להתגייס ולהצטרף לגדוד המילואים שלי. הרב הקשיב בעניין רב לסיבות היחלצותי. נטל את ידי וליטפה תוך שהוא מרגיעני: "לכשתיקרא תצא, אך בינתיים המתן ולמד". "בוא עמי", אמר, ויצאנו לטייל יחדיו בשעת לילה ברחובות שכונת רחביה כשידי חבוקה תחת זרועו. לכל אורך הטיול הוא עסק עמי בסוגיית המלחמה להיבטיה השונים. הציג את "תוכניותיו הצבאיות" ושאל לדעתי. הביע את כאבו על הפגיעות ועל הנופלים. יעץ בפניי מה יחזק את יישובי העימות ואת מצב רוחו של העם, וביקשני שאעביר זאת הלאה. כך סובבני בדברים של מבין, אכפתי, דואג ומעורב. כאילו לא היה לו לניצול שואה זה למי מלבדי לפרוק את רגשותיו ה"ציוניים-פטריוטיים". למחרת היום, באמצע שיעורו הקבוע, תוך כדי מאמצי להתרכז וליטול חלק פעיל, שם הוא לבו לאווירה קלילה בקרב מקצת הלומדים. הישיש הענק הזה קם לפתע, דפק בידו על השולחן בחוזקה, קם ושאג כארי מסתער מסוגרו: "האחיקם יצאו למלחמה ואתם תשבו פה?!", וכך פרץ הוא בבכי וגעה, "בחורי ישראל מוסרים נפשם ואתם יושבים פה?!. ועוד מילים, ושוב "לא תעמוד על דם רעך". כך דקות ארוכות, ולתדהמת כולנו.

77. ע"פ ראיון עמו שערך ד"ר שלם. והוסיף שם שכך ניחם גם את בן ציון גאבורין, חברו מגרודנא, על מות בנו אבנר במלחמת יום כיפור. בספר נקיי הדעת (עמ' 304-305) מופיעים הדברים במעט שינויים: כשנכנס הרב לנחם את פרופ' אומן על נפילת בנו שלמה במלחמת שלום הגליל פנה הרב גוסטמן בשקט וברגש עצום לאלבילם, ואמר: אתה לא ידעת שהיה לי בן מאירק'ה. הוא היה ילד יפה מאוד, לא מפני שהוא היה הבן שלי אני אומר זאת. באמת הוא היה כזה ילד יפה. הבן שלי נלקח מידיי ונזרק על משאית בקינדראקציון, ועמדה לידי אשתו של המשגיח ולקחו גם את הילד שלה, ואז היא פנתה לנאצי ואמרה: תזרוק גם אותי על המשאית. הנאצי ענה לה: חכי גברת, התור שלך יגיע. הקולות שבקעו מהילדים הגוססים והחיים על המשאית היו כלום לעומת הצעקות של האמהות. עכשיו אגיד לכם מה שקורה בעולם האמת. מאירק'ה שלי אומר לשלמה: אשריך שלומיל'ה שזכית, אני לא זכיתי לא זכיתי לזרוק את עצמי מנגד כדי להציל את כלל ישראל. אתה זכית. קם פרופ' אומן מהארץ, חיבק את הרב גוסטמן ואמר: ניחמתני ניחמתני.

רק לאחר שנרגע מסערתו, הוסיף: "אם יש למי מכם איזשהו זכות ואישור לא להיות בשדה הקרב, זה רק אם אתם כעת בשדה הקרב, כמו חיילים, עם תנאי השטח ובלי פינוקים. מי שלא יכול לעמוד בכך, אסור לו להיות כאן אפילו רגע אחד, והרי הוא כאילו שופך דמים. רק מי שאכן לא רק מאמין אלא פועל כאילו בכל רגע הוא בלימודו נלחם על החיים, יכול להישאר. מי שלא, שיקום וילך". עד כאן דבריו מזכירוני. אמנם להבנתי, וכפי שהורה לי, מי שקיים הכשר מצווה והכשיר עצמו בחובת גיוס להיות חייל קרבי בהידור עד מקום שידו מגעת, מחויב הוא בזמן החירום לצאת ולהעמיד עצמו למלחמת המצווה מפקחת הנפשות הגוברת על כל ערך חיובי

אחר.⁷⁸

עוד בעניין זה סיפר הרב אליעזר מלמד:

חודשים ספורים לאחר סיום מלחמת שלום הגליל הגיע הרב גוסטמן כמטופל אחרון לד"ר פיינגולד, והקליניקה הייתה כבר ריקה מבני אדם. לאחר תום הטיפול, בעוד הרב יושב על כסא הטיפולים, שאל ד"ר פיינגולד את הרב: "הרב גוסטמן, יש לי שני בנים שמתקרבים לגיל צבא (למדו בישיבה לצעירים של 'מרכז הרב'). מה כתוב בתורה של משה רבנו, הולכים לצבא או לא?" והוסיף ד"ר פיינגולד והתחייב שלא יספר את התשובה לאף אחד. "רק רגע", השיב הרב גוסטמן. קם מהכסא, לבש את הפראק ואת הכובע הרבני, עמד ואמר: "עכשיו תשאל" (כאילו רצה לומר, זו שאלה רצינית וצריך לענות עליה באחריות של תורה). ושוב חזר ד"ר פיינגולד על השאלה. אמר הרב: "אמרת מה כתוב בתורה של משה רבנו? בתורה של משה רבנו כתוב: 'האחיכם יבואו למלחמה ואתם תשבו פה?!' ואז הלך הלוחם וחזר בחדר כשיד ימינו חצי מורמת כמנהיג, וחזר על הפסוק כמה וכמה פעמים, כל פעם בקול יותר חזק. ולבסוף הוסיף ואמר: 'אתה יכול לספר את מה שאמרתי לכל אחד. זה מה שאני אומר לכל מי ששואל אותי. אבל מי שואל אותי...'⁷⁹

הרב מלמד הוסיף והבהיר:

הדברים שאמרתי בתחילת המאמר הקצינו במידה מסוימת את עמדת הרב גוסטמן ביחס לבחורי ישיבות. אפשר היה להבין כי לדעתו כל בחורי הישיבות, ללא יוצא מהכלל, חייבים להפסיק ללמוד בישיבה ולצאת לשירות מלא בצבא. אבל כפי הנראה דעתו היתה כדעת מו"ר הרצ"ה קוק ראש ישיבת 'מרכז הרב', שסבר שאכן המצווה להגן על עם ישראל ועל הארץ מוטלת על כל אחד מ ישראל, כולל מי שלומד תורה בשקידה. וכך סבר הרצ"ה בעת מלחמת השחרור, כשהעם כולו היה בסכנה. אולם כאשר גם מומחי הביטחון מסכימים שאין צורך דחוף של פיקוח נפש מידי שכולם יתגייסו לצבא, כפי שהיה המצב מאז סיום מלחמת השחרור ועד ימינו, אזי

78. מוסף שבת מקור ראשון.

79. רביבים על גדולי ישראל, ומשם סיפורים נוספים בהמשך.

יש צורך לעודד את הבחורים השקדנים שימשיכו בלימודם למען כלל ישראל, ויתגדלו בתורה כדי שיהיו ראויים להוראה וחינוך. אמנם הדגיש הרצי"ה שאין כאן פטור או השתמטות מהצבא, אלא רק דחייה כדי להוסיף כוח לכלל ישראל.

ואכן, להשלמת הדברים יסייעו בידינו הדברים הבאים:

סיפר רבנו בשנת תשל"ו שיש חוק בארץ ישראל שנותנים דיחוי מהצבא רק לבחורי ישיבה ישנה ולא לישיבה חדשה, על הראשונים אנו מצטערין וכו', וכשנתייסדה ישיבה שלו בארץ ישראל טען להם ששיבתו אינה חדשה אלא ישנה, היא מאירופה והיא נמשכת משיבת רבנו הגאון ר' ישראל סלאנטער זצ"ל הנקראת ישיבת נצח ישראל ראמיילעס בוילנא, ושם כיהן כראש ישיבה, ונעתקה לאמריקה ועכשיו רוצה לייסדה בירושלים. ושוב ניתנה אישור לדיחויים בעל פה ממשה דיין, אך בפרוץ מלחמת יו"כ לא הכירו עוד באישור זה, ומאז ועד עתה (תשל"ו) אין תלמידי ישיבתו מקבלים דיחויים מטעם הישיבה. אולם בימים אלו הגיעו לישיבתו הדיחויים מהצבא משמעון פרס, והיה לרבנו שמחה עצומה מזה, והיו נותנים לו מזל טוב בירושלים, ואמר רבנו שהשמחה של הדיחויים הוא חביב אצלו יותר מאם היו נותנים לו עשר מיליון דולר, שהרי עכשיו גם בחורי ירושלים יכולים ללמוד בישיבה שלו ומצוין תצא תורה, וקרא על זה רבנו 'זה היום תחלת מעשיך'. והנה הגאון האדיר ר' יחזקאל אברמסקי זצ"ל עזר לרבינו הרבה בענין זה, ולבסוף כשהגיעו הדיחויים, המליץ ר' יחזקאל על השתדלותו את הפסוקים שבתהלים קל"ב ד' אם אתן שנת לעיני לעפעפי תנומה שם ה' עד אמצא מקום לה" וגו'. והמשיך רבנו לספר דדומה לזה אירע כבר כשבא לאמריקה בתחלה דיבר עם מרן הגאון ר' אהרן קוטלר זצ"ל ואמר לו שרוצה להיות מלמד תורה כאן, שהרי לשמש ברבנות באמריקה אי אפשר, והסכים ר' אהרן על זה ואמר לו שיהא ראש ישיבה, שהרי בהשגחה נפלאה ניצל מחורבן אירופה, ואין שום ספק שעליו להשתדל להרבות פעלים בלימוד והרבצת תורה.⁸⁰

בהקשר זה סיפר הרב מרדכי הלפרין:

80. אורח ישראל, הרב טאפלין. בפורום אוצר החכמה כתב מאן דהו: "הקראתי לרב ברניקר שליט"א (חתנו של הרב גוסטמן) את הציטוט המופיע לעיל. בקשתי לשאול האם הדברים שפורסמו בשם חמיו נכונים? ענה לי הרב כן: א. הוא עבד הרבה בשביל שבני הישיבה יקבלו פטור. שנית, מה שהיה אומר בישיבה תמיד – אם היה בחור שלא היה לומד, היה שואל אותו: 'בשביל מה אתה נשאר בישיבה? תלך לצבא'. וביקש לוודא שאכן שמעתי את הדברים שאמר. לעצם הענין. ד"ר פינגולד כבר לא נמצא בחיים כמה שנים. אי אפשר לי לומר אם זה כן נכון או לא נכון. אבל הבנים שלו כנראה התכוונו ללכת לצבא, הוא בעצמו היה חובש כיפה סרוגה, תלמיד של הרב סולוביצ'יק. ממילא צריך לענות לכל בן אדם לפי המצב שלו. אם הסיפור עם כל הפרטים האלה נכונים, אני יכול לומר כן או לא. הסיפור כבר נדפס כמה פעמים. אניני אומר שהמעשה היה או לא היה, צריך להבין מי היו הילדים שלו". והבוחר יבחר.

עם פתיחת בית המדרש של ישיבת רעמיילעס ברחביה, קבעתי ללמוד בה את סדר הערב, וכך התודעתי לרב גוסטמן, ונוצר קשר חזק שנמשך עד סמוך לפטירתו. באותם הימים עדין לא היה לישיבה אישור משרד הביטחון לדחיית גיוס של תלמידיה, והרב גוסטמן בקש ממני לנסות לסייע לישיבה לקבל את האישור. היה זה בשנים שלפני מלחמת יום הכיפורים, בהן משה דיין כשר ביטחון עיכב כמעט לחלוטין כל מתן אישורים חדשים לנושא דחיית הגיוס של בני ישיבות. כשדיווחתי לרב גוסטמן על המצב הקשה בתחום, עמד מלא קומתו ואמר לי את המילים הבאות: "גם אם לא יהיה אישור, וגם אם לא יהיו תלמידים, אשב אני יחד עם הרבנית ונלמד יחד. נעשה את ההשתדלות הנדרשת, אך מבית המדרש בירושלים לא נזוז".⁸¹

הרב שמואל בירנבוים כתב:

אני הייתי החייל היחיד שלמד בכולל שלו. הוא ראה בי שליח של הישיבה. פעם יצאתי לחודש מילואים, וקבלתי מביטוח לאומי תגמול הגדול בהרבה משכרי בישיבה. בקשתי ממנו שלא ישלם לי בחודש זה, כיון שלא הייתי בישיבה. הוא סרב בתוקף, וכתב בעצמו את הצ'ק עבורי: "אתה שליח הישיבה ולא נוותר על כבוד זה", אמר לי. בכל פעם שאברך אחר לישיבה, הוא הזכיר לו את החיילים שלא נמצאים כלל בביתם. וכשחייל נפל, חשת עד כמה הדבר נוגע לו. אני זוכר שעור שנתן, בדמעות, ביום שנהרגו שלשה חיילים. גם יום העצמאות היה יום מיוחד עבורי. כשהיה מצעד, הוא הלך לראותו. הרב הדרי שפגש אותו התפלא שראש הישיבה עוזב את ישיבתו לראות מצעד. תשובתו הייתה שמי שראה את עם ישראל מושמד לנגד עיניו, חייב ללכת ולראות את חיילי צה"ל צועדים ברחובות ירושלים. ביום העצמאות, שהיה יום רגיל בישיבה, הוא אמר לי: 'לך אכול בשמח לחמך' ושלא אוותר על חג זה.⁸²

על שיחה שהתנהלה בסוף ימיו סיפר הרב אקרמן:

בראותי בשנת תש"נ גודל העלייה מברית המועצות אלף יהודים ליום. שאלתיו אם שנה זו היא סוף גלות אדום, שהרי אלפי ורבבות יושבי הגולה מתכנסים לא"י. והשיב כן. שוב שאלתי אם כן, זהו הקץ שבקש יעקב אבינו לגלות לבניו. והסכים שזהו הקץ. שוב שאלתי דלפי זה יוצא ששנה זו הוא הקץ של "לא זכו – בעיתה". והסכים שכן הוא. שוב המשכתי לשאול דמה שאמרו בכתובות קי"א ע"א שהקב"ה השביענו שלא לגלות את הקץ, היינו לפני שבא שנת הקץ, אבל כשבא שנת הקץ שהוא תש"נ, אין איסור לגלות. ולא לבד שאין בו איסור, אלא הוא מצוה ויתכן גם

81. כך כתב לי בסיון תשע"ו. יש להוסיף כי במהלך השנים שמע הרב הלפרין מהרב גוסטמן מאות פסקי הלכה למעשה, כמו גם חידושים בש"ס ופוסקים, כולל הבנות שקבל מר' שמעון שקופ שטרם נתפרסמו. שני פסקי הלכה חמורים שהורה לו, מובאים בספרו רפואה מציאות והלכה (סימן ד' פרק א, וסימן כה פרק א).

82. אני מודה לו על מסירת הדברים ועימם הפניה למקורות חשובים.

חיוב לגלות לאחינו הכלל ישראל שזכינו ברחמי השי"ת לראות סוף גלות אדום הארוך. והסכים שכן הוא. שוב שאלתי שאם כן יש גם נפקא מינה להלכה למעשה, דעכשיו שבס"ד נגמר גלות האחרון, רמיא על כל אחד ואחד מאתנו החיוב לעלות ולהתיישב בארצנו הקדושה כדי לקיים המצווה הגדולה של ישיבת א"י, והסכים שכן הוא (הגם שלרוב הראשונים המצווה היתה נוהגת גם בזמן הגלות, אמנם עכשיו שזכינו לראות סוף הגלות המר, החיוב עוד יותר בתוקפו ובחוזקו לקיים מצוות ישוב א"י)...

לפני עשרות שנים היו אוהבי ירושלים נוהגים לערוך מצעד בתחילת חודש ניסן. הרב הדרי נקלע לשם עם בנותיו, וראה את הרב גוסטמן והרבנית עומדים בסביבת הר ציון יחד וצופים במצעד. כשנסתיים המצעד והציבור התפזר, ניגש הרב הדרי לרב ולרבנית והציע לקחתם ברכבו לביתם. בדרך שאל את הרב, מדוע הלך לראות את המצעד (שלא הצטיין בצניעות יתירה). תשובתו הייתה (בידיש): "מי שאיבד ילדים בשואה הולך לראות ילדים יהודים ברחובות ירושלים".

פעם נצרך הרב גוסטמן להגיע לאיזה מקום בעיר, ואחד התלמידים התנדב להסיע אותו. כשהגיעו לרחוב בן יהודה התבייש הבחור מאוד, מפני שהרחוב היה מלא בנשים בלבוש לא צנוע, והבחור התלבט בלבו אם להעיר על כך. תוך כדי שהוא מתלבט, הסתכל הרב גוסטמן על הבניינים לאורך הרחוב ואמר: "תראה את ירושלים בבניינה. כמה זכינו!"

פעם שאלוהו למה לא אומרים אצלו את התפילה לשלום המדינה, והשיב: "מפני שלא משנים את נוסח התפילה".

פעם שאל ד"ר פיינגולד את הרב, איך הוא נוהג בשמיטה. הרב השיב: 'אני מחמיר על עצמי'. כעבור רבע דקה הרגיש הרב שלא השיב כיצד ראוי לנהוג. פנה לשואל ואמר: 'מה אתה מתכנן לעשות?' אמר השואל: 'אני מתכנן לנסוע לאח של החבר [בנותא](#) שלי בקיבוץ שלוחות ולקנות מהקיבוץ מה שאפשר. כפי הנראה אפשר יהיה לקנות גזר'. הרב, שהכיר את האיש משלוחות (משה וייס), אמר לשואלו: 'אם כן, תביא לי גם שק'. שאל: 'האם ההיתר טוב?' השיב הרב: 'בוודאי שההיתר טוב'. שאל: 'אם ההיתר טוב, למה לא לקנות מהירקן ברחוב עזה?' השיב: 'ההיתר טוב, רק שהוא צריך להתבצע על ידי בני תורה'.

עובדות והנהגות

הרב גוסטמן היה רגיל לדקדק בכל הנהגותיו, והיה מחלק כבוד לכל אחד לפי עניינו. בהקפות של שמחת תורה דקדק הרב גוסטמן שישתתפו בנשיאת ספר התורה רק בני תורה ותיקים. פעם נכנס ילד לבוש עם בגד 'טרנינג', מלווה באדם שהופעתו העידה עליו שאינו דתי. הרב גוסטמן לקח את הילד והכניס אותו למעגל ורקד איתו. לאחר

מכן שאלו אותו מה ראה להכניס את הילד בכבוד רב שכזה להקפה. השיב: "הילד הזה יתום. אביו נהרג במלחמה".

בישיבה היו רגילים לקרוא בתורה בהברה אשכנזית. וכשהגיע בנו של אחד המתפללים לבר מצווה, הכין את קריאת הפרשה בהברה ספרדית כפי שהיה רגיל. למרות הקירבה הרבה של אותה המשפחה לרב, הורה הרב גוסטמן שיעשו מניין נפרד לקריאת התורה בחדר סמוך, ושם יקרא הנער בהברה ספרדית, ובמניין המרכזי יקראו בהברה אשכנזית, ובהפטרה יתאחדו המניינים, והנער יקרא את הפטרה במניין המרכזי בהברה ספרדית.

סיפר הרב יהושע אנגלמן: הרב מאד לא אהב לקבל מתנות. פעם הבאתי לו משהו בפורים או בזמן אחר, ולא רצה לקבל, אמרתי שחז"ל אומרים שמי שמביא דורון לתלמיד חכם הרי זה כהבאת ברכות, וקיבל. לאחר מספר ימים החזיר לי את המתנה בצירוף פתק ובו מראי מקומות שמשמעותם שהוא חושש שיש כאן בעיה של הקדש עקב ההשוואה לביכורים.

סיפר תלמיד: היה פרופ' למתמטיקה שבא להתייעץ עם הרב, ואמר שבתו רוצה ללכת לצבא, וככל שמנסה לדבר איתה, היא מתחזקת יותר בדעתה. אמר לו הרב: 'תגיד לה שיכולה ללכת, אבל שתבוא קודם לדבר איתי'. אחרי השיחה עם הרב שינתה את דעתה. שאלו אותו תלמיד, מה הרב אמר לה? הרב חיך, והסכים לומר את העיקרון, 'לעיתים הדרך להתמודד עם היצר הרע, היא לא להיאבק חזיתית, אלא לעשות חשבון מה המחיר של אותו מעשה, הסברתי לה מה המחיר וזה שכנע אותה'.

סיפר ר' יחזקאל מילוארם שבהיותו בחור צעיר בישיבת נצח ישראל ניגש אחרי תפלת שחרית של אחד מהימים של אמירת סליחות (בהם היה הגרש"ז אוירבך בא לישיבת נצח ישראל לומר את הסליחות) לרב גוסטמן לשאלו על אתרוג אם הינו מהודר. ראש הישיבה אמר לו: 'נמצא פה ר' שלמה זלמן, גש אליו'. הוא ניגש אל רש"ז לשאלו ונענה: 'יש לך פה ראש ישיבה, תשאל אותו'. הוא חזר לרב גוסטמן, שהבין מה שקורה, והרב גוסטמן ניגש איתו לרש"ז ומסר לו את האתרוג כדי לבדקו. רש"ז הוריד משקפיו והתחיל לעיין באתרוג, ותוך כדי הבדיקה הוא ציין שהראייה קשה עליו. הרב גוסטמן שראה כל זאת לקח את האתרוג מרש"ז, עיין בו לרגע ואמר: 'מהודר'.⁸³

עוד על הקשר עם ר' שלמה זלמן, סיפר הרב יעקב גרשון וייס:

אמרתי לרש"ז שאחי, יבוא לאסוף אותו לשמחת בתי יחד עם הרב גוסטמן, הרב אמר לי: אמור לאחיך שיאסוף אותי קודם, כי תהיה זו חוצפה להניח לרב גוסטמן לחכות לי. סיפרתי את הדברים לרב גוסטמן, והוא אמר: אמור לאחיך לאסוף אותי קודם.

בקשתי מרש"ז לסדר קידושין לבתי. הרב שאל: 'מדוע לא הרב גוסטמן?' רק כשהבטחתי לו שזה גם על דעתו של הרב גוסטמן, הסכים (הערה – הרב גוסטמן לא הסכים אף פעם לסדר קידושין לחתן הלומד בישיבה אחרת, מחשש לפגיעה בראש הישיבה. כשביקשתי מחתנו להפציר בו עבורי, טילפן אלי והסביר את טעמו, תוך שהוא מוסיף שאם נבקש מרש"ז איש לא יפגע, כי הכל יבינו שלו מגיע).

בחתונה הבאה כאשר כבר ציפיתי לשאלה זו, נגשתי לרב גוסטמן ובקשתי לסדר קידושין. ידעתי שלא יסכים וציפיתי שיאמר לי לבקש מרש"ז, כך שכשהרב ישאל למה לא הרב גוסטמן אוכל לענות שזה גם על דעתו. אולם הפעם לא, הרב גוסטמן דרש שהחתן יבקש מראש הישיבה שלו להיות מסדר הקידושין, באומרו: שמע נא, אני אינני זקוק לכבוד ורש"ז אינו זקוק לכבוד, אבל ראש הישיבה של החתן הוא אדם גדול ואין מכבדים אותו כראוי לו. שמעתי שהרב גוסטמן התבטא פעם שעדות על הקידושין הוא כבוד גדול מסידור קידושין, שכן הכל כשרים לסדר קידושין (ובלבד שידעו בטיב קידושין), ורק צדיקים (כלומר, מי שאין ידועה לו עבירה במזיד, שלא שב ממנה) כשרים לעדות.

ביקשתי מהרב גוסטמן ומרש"ז להיות עדים בנישואי בתי השניה והם קבלו זאת בשמחה. תחת החופה התפתח ויכוח, כאשר כל אחד מהם מבקש שחברו יחתום ראשון, עד שרש"ז לקח את הכתובה וחתם בשורה השניה, וכך נאלץ הרב גוסטמן לחתום בשורה העליונה.⁸⁴

על הקשר בין הרב לגר"א שפירא, יעיד הסיפור הבא:

פעם, בעת ישיבה חשובה ברבנות הראשית, התקשר הגאון הרב גוסטמן למשרדי הרבנות וביקש לדבר עם מרן ראש הישיבה. המזכירה שענתה לו, התנצלה ואמרה כי יש עתה ישיבה של מועצת הרבנות הראשית, ואי אפשר לדבר עם הרב הראשי. אך הרב גוסטמן אמר למזכירה: תגידי לרב שפירא שהרב גוסטמן צריך אותו בדחיפות. נבהלה המזכירה והעבירה את ההודעה למרן זצ"ל. משקיבל את ההודעה, יצא במהירות לשוחח עם הרב גוסטמן. אמר הרב גוסטמן: ר' אברום, בשיחה שהיתה לנו הסתפקנו בדברי רש"י איך להבינם, ועתה עלה בידי ביאור נכון בדבריו. ואז החל להרצות את הדברים, ומרן מקשיב ומקשה, הרב גוסטמן מסביר לשיטתו ומרן מסביר אחרת, וכך הלאה נשאבו שני הגדולים לעולם אחר של לימוד שהוא עולמם באמת, ושכחו מכל הסובב אותם. לאחר שנסתיימה השיחה, נכנס מרן לחדר הישיבות והתנצל על השתהותו, ואז סיפר ליושבים את אשר קרא: 'הרב גוסטמן קרא לי, הוא התקשה בדברי רש"י מסוימים ועכשיו בשבילו זה הדבר הכי דחוף

בעולם והכי חשוב. הוא צודק, זה גאון אמיתי, וכך גאון אמיתי רואה דברים בדחיפות.⁸⁵

סיפר הרב ארי קאהן:

בפעם האחרונה בה פגשתי את הרב גוסטמן, הלכתי בשכונת מאה שערים/גאולה בירושלים עם אשתי ובני הבכור שישב בעגלה. היה זה יום ששי בבוקר, וכשראינו את ראש הישיבה, בירכנו אותו בשלום, איחלנו לו "שבת שלום", ואז עשיתי דבר שאני כמעט ולא עושה: ביקשתי ממנו לברך את בני. הרב גוסטמן הביט בפעוט, חיך ואמר: "יהי רצון שהוא יהיה ילד כמו כל הילדים". בהתחלה אשתי ואני היינו המומים; איזו מין ברכה זאת? ציפינו לברכה שהילד יגדל להיות צדיק או תלמיד חכם, אבל לא, הוא בירך אותו שהוא יהיה "כמו כל הילדים". שנים רבות חלפו עד שהבנו את דבריו. הוא בירך את הילד בילדות נורמאלית, שיהיו לו חיים נורמאליים, שתהיה לו בריאות... במבט לאחור, אני מבין איזו ברכה נפלאה נתן הרב גוסטמן, ומדוע.⁸⁶

וכך כתב אחד מתלמידיו:

בהיותי בן 23 עזבתי את ארצות הברית וחזרתי לעיר מולדתי, ירושלים. התכתבתי תכופות עם ראש הישיבה. כעבור שנתיים עמדתי לשאת אשה. מה רבה היתה שמחתי כאשר נודע לי כי ראש הישיבה מתכנן את ביקורו הראשון בארץ ישראל, וכי הוא עתיד להגיע לנמל חיפה שבוע לפני החתונה. אבי ז"ל כבר לא היה בין החיים, לכן ביקשתי מראש הישיבה שהוא יוביל אותי לחופה. חותני ז"ל הודיע לי שקיים מנהג שהמובילים חייבים להיות זוג נשוי, ולכן תצטרך הרבנית גם להוביל (במקום אמי, שהיתה נוכחת בחתונה). משסיפרתי זאת לראש הישיבה, הוא הגיב: "זה הזלזול הגדול ביותר, להעמיד את האם בצד שתראה כיצד אשה אחרת מובילה את בנה לחופה! גם אם אמך תגיד שהיא מוותרת, אני לא אאמין לה! אני יודע ממנהג זה של עמי הארצות". וכמובן, אמי ע"ה הובילה.⁸⁷

85. ראש דברך (עמ' תרד). ושם (עמ' תרסז) מופיע שהיה מתקשר לפעמים באמצע לימודו לדבר עם הרב שפירא.

86. הרב ארי קאהן, אתר ישיבת אש התורה.

87. העיר הרב מלמד: אמנם אכן יש מנהג כזה שרק זוג נשוי בזיווג ראשון מלווים את החתן והכלה (שלחן העזר ח"ב דף לא-לב), ויש מקפידים על זה למרות שהדבר עלול לגרום לעלבון (מנחת יצחק ח"ה סי' פ). אלא שלדעת הרב גוסטמן, אם הדבר גורם לעלבון לאם אלמנה, אין זה אלא מנהג של עמי הארצות. למעשה אפשר להציע, שכאשר ההורים רוצים ללוות את ילדיהם לחתונה, למרות שכבר אינם נשואים, מפני שנתאלמו או התגרשו, אין מונעים זאת מהם. אלא שלסימן טוב אפשר

את הסיפור הבא סיפר הרב מאיר גרוזמן:

הטלפון העירני ביום ראשון לפנות בוקר. על הקו נשמע קול רווי צער של קרוב משפחתנו מניו יורק המודיע על פטירת אביו, דוד אשתי. לאחר שסיפר את פרטי המקרה וגודל האסון, ביקשני לצאת לירושלים להר הזיתים עם נציג החברה קדישא כדי לאתר לנפטר מקום למנוחת עולמים. ארונו יגיע ארצה באותו יום בשעות אחר הצהריים, ו"הכל כבר שולם" – כך אמר. תוך דקות ספורות קיבלתי ממנו טלפון נוסף שבו הוא מבקש שאסע תחילה לביתו של הרב גוסטמן זצ"ל בירושלים, שהיה מכירו ומוקירו של המנוח, ואשדל אותו שיסכים להצטרף לסיור זה. תחילה לא חשבתי שיש צורך להטריח לצורך זה את ראש הישיבה, העסוק בשיעוריו ובתלמידיו יומם ולילה. לא ייחסתי לסיור חשיבות מרובה, והסברתי לקרובי, שעמד מעברו השני של הקו, שאדע להסתדר לבד בנושא זה עם איש החברה. לאחר שהגיב כי זו גם בקשת אמו האלמנה, הסכמתי.

הגעתי לישיבתו של הרב, ישיבת רמילס, בשעת בוקר מוקדמת, והוא כבר היה ניצב באחת הכיתות בפני עשרות מתלמידיו והרצה בפניהם שיעור במסכת בבא בתרא. במשרד נאמר לי כי ההפסקה הראשונה בשיעורו תהיה בשעה עשר לערך, וכי עד לשעה זו אין להפריעו. התיישבתי על אחד הספסלים שבאלם הישיבה נטלתי ספר מן הבא ליד, ועיינתי בו.

גדול הוא האיש, הסביר לי אחד מתלמידיו, שישב לידי ולמד. כבר בגיל שמונה עשרה שימש כדיין בבית דינו של רבי חיים עוזר גרודז'נסקי בוילנא, והפליא את כל הרבנים בני הדור ההוא בפסיקותיו ההלכתיות. בקי גדול הוא האיש וידוע בעל פה את כל התורה כולה. אלמלא צניעותו וענוותנותו, כך המשיך, היה מתנשא לראש העם והיה מפליא את כולם בהנהגותיו. כשהנאצים נכנסו בשנות השואה לוילנא והוציאו את כל רבניה להריגה, הוא הסתתר במשך שבועות אחדים בתוך ארון בגדים, ובידעו בעל פה את כל הש"ס, שינן עשרות פעמים את מסכת זבחים.

בהפסקת עשר, לאחר שהרב שמע את בקשתי, הסכים להצטרף. זוהי גמילות חסד של אמת שחייבים לקיימה, פסק. בדרכנו להר הזיתים במכונית החברה קדישא, תיאר הרב את הנפטר, שהכירו היטב, כאיש ישר דרך, שהתפרנס אך ורק מעמלו ומיגיעו. הוא גידל את בניו לתורה ולמצוות, ובשעות הפנאי עסק בגמילות חסדים ובתמכין דאורייתא. הרב לא הרבה לדבר, אך כל מה שאמר היה מדוד, שקול ומדויק, ושום דבר מיותר לא יצא מפיו.

איש החברה קדישא קבע, שהמחיר הנמוך ששולם בניו יורק תמורת הקבר תואם חלקה זולה, והוא מציע חלקה יפה בשדה חדש, שהתשתית הכללית כבר מוכנה, אך עדיין לא נקבר בה איש. כדי להפיס את דעתנו הוא הבטיח, כי אם חס ושלום לא

הוסיף ולמנות לשובינים עוד זוג נשוי בזיווג ראשון, והם ילכו בסמוך להורים או מאחריהם, וישתדלו לסייע בצרכי החופה.

תהיה תחיית המתים בהקדם – תוך ימים ספורים יובאו למנוחות בשדה חדש זה נפטרים אחדים, שיחברו לנפטר זה, והוא לא ישכון כאן בודד.

יצאנו לראות את החלקה, והרב גוסטמן שאל את איש החברה: היכן בדיוק מקום הקבורה המיועד. כשהאיש הצביע על המקום המדויק – התייצב עליו הרב, הביט סביבו וראה, כי החלקה נשקפת על פני הכביש היורד ליריחו. בעומדו על הארבע אמות המצומצמות של חלקת הקבר, יכולת לראות על פניו את "האיש החושב". הרב שקע בהרהורים מן הסוג שלא נחזה על פניו של אדם חושב רגיל. היה זה מבע של גאון, של איש מחשבה, של דעת תורה. שיקוליו לכאן ולכאן לא היו שיקולים של שמא, היו אלה שיקולים של וודאי עם הכרעה חותכת. פתאום הסב את עינו לכיוון איש החברה ואמר: לא! פסקני ומוחלט. "אני מבקש לראות חלקה אחרת, מאוכלסת, הממוקמת מול מקום המקדש" אמר. נציג החברה טען, שבכל מקום אחר יהיה המחיר גבוה יותר מזה ששולם, והרב הגיב, כי הוא נוטל על עצמו את האחריות לתוספת המחיר.

לאחר מכן הסביר לי: "כשיבואו בני המשפחה עם הארון – שבורים, רצוצים, אבלים וחסרי שינה – ויראו את השממה שמסביב לחלקה, ואת כביש יריחו הסובב את השדה, הם עלולים לרגוז, לרטון ולדרוש שינוי. בינתיים תתעכב קבורת המת, ויהיה בזה משום ביזיון לנפטר. עלינו לחזות מראש את האפשרות הזו ולמנוע אותה. אסור לנו להסכים למקום זה. ובאשר למחיר – אקח על עצמי, ובתום השבעה, כשהאבלים יירגעו, נסביר להם את השינוי במחיר, והם וודאי יתרכו.

החלקה השנייה, שהוצגה בפנינו, כבר הייתה מאוכלסת וניבטת מול מקום המקדש, כנדרש. כל אשר נתבקשנו היה לברור מקום מתאים בשכנות לאדם מתאים. איש החברה הציג מקום נאה, בסמוך לנפטר חשוב, שעל מצבתו נכתב: "רב, תלמיד חכם, מרביץ תורה ברבים, מחבר ספרים, שניהל את עדתו כ"ב שנים במסירות".

"מקום יפה ושכן טוב" – אמר איש החברה. הרב התייצב מול המצבה, קרא את אשר נחרת עליה ושקע בהרהורים לשניות אחדות. מיד פסק: לא! זה לא המקום" ושוב הסביר: "אתם מבינים" אמר בלשון שקולה, אנו מחוייבים לא רק לנפטר, שיובא היום להטמן ולשכון כאן, אלא גם לנפטר החשוב הזה, שכבר שוכן כאן ועומד לקבל היום שכן חדש. כלום אין אנו חייבים לשאול את פיו אם הוא היה רוצה בשכן "חדש" זה? והלא הנפטר החדש לא היה רב, לא כתב ספרים ולא ניהל עדה עשרים ושתים שנה. האמנם רוצה הרב בשכן זה, אף שהיה ישר, תמים דרך, ירא אלוקים, שמעטים כמותו בחיי המסחר היומיומי? אם אי אפשר לשמוע את מוצא פיו – כך המשיך הרב – אנו מחוייבים לראות את עצמנו שוקלים את השיקולים במקומו. נראה לי – כך סיים – כי התשובה היא שלילית.

רק לאחר שמצאנו שכן שעל מצבתו נחרת, כי היה "איש ישר, ירא אלוקים, סר מרע ונהנה מיגיעו" נרגע הרב וקבע, כי ליד קבר זה ייטמן הנפטר החדש.

כך אמנם היה. המשפחה היתה מרוצה מן המקום, ופער המחירים נסגר על ידה ללא כל עוררין, על כך נאמר: "פי חכם חן". כאשר אני עוסק בסוגיית שימוש חכמים, מלמד אותה, או מרצה עליה, אני נוהג להביא את הסיפור הזה כדוגמה. ראיתי, מה ניתן ללמוד מהסתופפות בחברתו של ענק בתורת ישראל.⁸⁸

הרב משה לוונטל סיפר גם הוא על הנהגה שלמד ממעשיו של הרב:

כשנדרשתי לתת שיעור לציבור הנשים ביישוב על מעמד האישה בתורה, הרציתי להם באופן מלא את מסתו של... ד"ר יצחק ברויאר: 'משפט האשה העבד והנכרי', מתוך ספר 'ציוני דרך'. הדבר נעשה בהרצאה חד פעמית של שעתיים עם הפסקה קצרה באמצע, והתנאי שהתניתי היה שאין יוצאת ואין באה, בכדי שהשיעור על הנושא הרגיש הזה יובן במלואו ולא תהיה אישה שתשמע חצאי דברים, שלעתים גרוע יותר מלא לשמוע כלל. עמדה לנגד עיניי דוגמה של גדול בישראל, הרב ישראל זאב גוסטמן. בעת היותי חייל השתתפתי פעם בשיעורו השבועי בישיבת נצח ישראל שבירושלים, ונוכחתי שלפני תחילת השיעור נעל הרב את הדלת על בריח ברזל גדול. רוצה לומר: עכשיו אנו עסוקים בדבר רציני ולא נסבול הפרעות.⁸⁹

הרבנית ז"ל

הרבנית שרה ז"ל הייתה אשת חבר במלוא מובן המילה, ועמדה לימינו של הרב בכל התקופות, לרבות שנות האימה וחרון האף של המלחמה, ותמיד עודדה אותו לשקוד על התורה ולא למוש מד' אמותיה. כשהייתה שואלת אותו שאלות (בעיקר באגדה) והוא לא ידע מיד את התשובה, הייתה אומרת לו שאביה היה גדול יותר ממנו. כשהחל לכתוב את ספריו הגדולים הפצירה בו שלא ימכור אותם כדי להרוויח, ואכן ספריו מעולם לא נמכרו בחנויות. מי שלמד בישיבה בתקופת חייה ידע לספר שלעתים קרובות נראה ראש הישיבה בחצר הישיבה קוטף ורד עבודה.

הרב היה מקושר אליה בכל נימי נפשו, וכל מכיריו ראו זאת באופן חד לאחר פטירתה בג' טבת תשל"ח, כאשר בן לילה נהפך לאיש אחר וזקנו הפך לבן. בימי השבעה, קרא על עצמו את הפסוק: "לולא תורתך שעשועי אז אבדתי בעניי", ואמר שממש לא יכול היה להחזיק מעמד במצב זה לולא התורה. לאחר פטירתה התבטא לא אחת שהוא מצפה ליום שבו יוכל לטייל עמה בגן עדן. מאז פטירתה חדל לתת שיחות מוסריות בישיבה, וכן נתמעטה במעט שמחת חיי.⁹⁰ אז החל בכתבת חיבורו הגדול על מסכת

88. מפנקסו של מרצה עמ' 191 ואילך.

89. שררה שהוא עבדות עמ' 250.

90. ממספר אנשים שמעתי שכל עוד הייתה הרבנית בחיים, היה הרב עולה עם ילדים על השולחנות בשמחת תורה ורוקד, ואחר פטירתה הפסיק. ואחד התלמידים סיפר: הרב היה אדם חסון מאוד, ולא סבל מקור וכדומה. כשבחורים התלוננו שקר בביהמ"ד, אמר להם היום יום קיץ. אבל שאשתו

בבא קמא, ואמר שלאחר פטירתה שמחתו היחידה היא בלימוד. וכן אמר פעם כשבא לנחם הורי תלמיד מן הישיבה שנהרג בתאונה, שחייבים הם לצאת מן האבלות ולהתחיל את חייהם מחדש מתוך שמחה של יצירה, והעיד על עצמו שכן עשה כשיצא מן השואה וכשמתה עליו רעייתו.

סיפר הרב מעשה שעודד אותו, וארע בלילה השני לפטירת הרבנית ע"ה. הרב ראה את הרבנית בחלום, מהלכת בגן נהדר ופניה מאירות כפי שלא האירו בחייה, והרב הולך לצידה, והם צועדים בגן לקראת ארמון מפואר שעמד לא רחוק. כשהגיעו לפתח הארמון, ראה הרב אור גדול בוקע מבעד לארמון, והוא ראה איך משרתים שם את כולם וכו' וכו' והנה בפתח הארמון נכנסה הרבנית, ורצה הרב גם כן להיכנס עמה. אמרה לו הרבנית: עד כאן, עדיין לא הגיע זמנך להיכנס. הרבנית היתה גם כן אשת חבר מדורות שעברו. העדות העיקרית עליה הוא הנוסח ששרט הרב על מצבתה אמר שזו ההגדרה עליה: בחכמה פתחה פיה. הרב שינה מסדר הפסוק "פיה פתחה בחכמה", משום שלא רצה לכתוב פסוק על מצבה. ואמר שאף שבלטה מאוד בצניעותה ושתקנותה, אבל בכל מלה שלה הייתה חכמה, ולכן היה נוהג לומר שכל אשר תאמר לו שרה יעשה, כנאמר: כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה.

הסתלקותו

בשנותיו האחרונות, החל משנת תשמ"ז, חלה הרב וסבל מייסורים נוראים, אך קיבלם באהבה והקפיד שלא להטריח שום אדם. בחודש אדר תשנ"א לקה בשיתוק בחלק הימני של גופו, ואיבד גם את כוח הדיבור. במשך כמה חודשים עד לפטירתו סבל ייסורי הגוף והנפש. לא קשה לתאר אלו ייסורי נפש היו לרב על שלא היה יכול לדבר בדברי תורה או להתפלל ולומר שעורים, שאותם לא פסק מלומר כל ימי חוליו, על אף חולשתו העצומה עד שניטל ממנו כוח הדיבור. כל ימי חייו התרחק הרב עד הקצה האחרון מלהיות למשא על בני אדם, וגם בתקופה קשה זו, בעודו סובל מייסורים נוראיים, השתדל עד קצה יכולתו להאיר את פניו ולא להטריח שום איש. נסתפק בעובדה מבהילה מימים אלו אשר תעיד על הכלל: כשבועיים קודם פטירתו שהה הרב בבית חתנו הרב ברניקר שליט"א, ורצה שיבואו תלמידים ויגידו לפניו דברי תורה. הוא היה מהנהן בראשו, ופעמים גם הראה שאינו מסכים עם הנאמר. פעם ישב על כסא גלגלים ושמיכה הייתה על רגליו ועל הרצפה, ולבש רק גרבים בלי נעלים, ואז נכנס אדם לומר לפניו תורה. אותו אדם רצה שהרב ישמע בטוב, ולכן התקרב אל הרב עד שאחד מבני הבית שם לב שהלה עומד על השמיכה, וחשש שמא דורך האדם על רגלו של הרב, אך מיד דחה מחשבה זו בחשבו שאילו היה אכן דורך על הרב, היה הרב רומז לו שיזוז. הרצה אותו אדם את חידושיו במשך כמה דקות, והרב יושב ומהנהן

נפטרה, פעם ראשונה שהדליק חימום, והרגישו שהחיסרון מתבטא גם בצד הפיזי ממש. עוד אמר אז, אחרי שדיבר עם ר' שלמה זלמן אויערבך זצ"ל, שהוא היחיד שהבין מה קרה לו.

בראשו. בסיום דבריו חייך אליו הרב והוא פנה ללכת. לאחר שיצא, קם שוב החשש בלב בן הבית, והוא הרים את השמיכה והוריד את הגרב מעל רגלו של הרב. לתדהמתו ראה שאצבעות הרגל הבריאה אדומות עד למאוד. ואז התברר שאכן בשעה שאמר את חידושו, עמד אותו אדם על רגלו של הרב שהיה חולה אנוש, אך הרב, שבכל ימי חייו נלחם להשליט את נפשו השכלית על גופו, לא רצה להלבין ולצער בשום מחיר.

כמה ימים אחר כך, אושפז בבית החולים. בלילה האחרון לחייו, אור ליום כ"ח סיון התשנ"א, כמעט לא ישן, ובתחילת הלילה התפלל במשך כמה שעות. רק קולו נשמע אך שפתיו אינן נעות, וכמו שנהג מאז לקה בשיתוק, בעת שהיה אומר תהלים או מתפלל, שהיה מרים ידו הבריאה ומשמיע קולו בתחנונים ונאנח ארוכות ואינו שם לבו לסביבתו, כך עשה במשך כמה שעות. אחר כך נרדם, וכעבור זמן מה התעורר והשמיע קולו שוב תוך תנועות בידו. התנועות הפעם היו שונות, והיו נראות כתנועות של לימוד. היה אומר בשם ר' חיים עוזר שכל אחד צריך שיהיה לו שעור או חבורה מוכן לומר בישיבה של מעלה, והרב סיפר ש' חיים עוזר בעצמו חזר על שיעורו קודם פטירתו. כך עשה עד עלות השחר. בבוקר רמז לחתנו הרב ברניקר שיניח לו תפילין כמו בכל בוקר. גם כאן היה שינוי מכל התקופה האחרונה: בכל בוקר כשהניח חתנו את התפילין, היה קושר הרצועות על התחבושות שהיו על ידו, והרב ראה והניח לו. והנה ביום זה, כשהגיע לקשור את הרצועות על מקום התחבושות, הניע הרב את ידו ורמז לו שייסיר התחבושות, ורק כשחתנו הסביר שאי אפשר, וקשר את הרצועות בצפיפות שלא על גבי התחבושות, הסכים הרב לכך. זמן קצר לאחר תפילתו הוחמר מצבו ביותר, ונצחו אראלים את המצוקים ונשבה ארון הקודש והשיב נשמתו הטהורה ליוצרה כשחתנו כבנו יד ימינו, הגאון רבי מיכל ברניקר שליט"א, קורא עמו: שמע ישראל ה' אלוקינו ה' אחד.

תלמיד חכם אחד תיאר את רשמיו ממסע ההלוויה:

לפני כמה שנים, עוד בבחורותי, השתתפתי בהלווייתו של הרב גוסטמן זצ"ל מרחביה. הלכתי את הדרך לבית החיים לצד קבוצת יהודים מכובדים ביותר, שניהלו ביניהם שיחה ערה על הגאון הליטאי הלזה שכבר בגיל עשרים ואחד היה דיין אצל רבי חיים עוזר. אני זוכר כמה פירורים משיחתם; אחד מהם סיפר על קושיה שהקשה עליו בשיעור מ'תרומת הדשן' ושהרב גוסטמן פטר אותו במלים: "אער איז נישט קיין ראשון" (הוא לא היה 'ראשון'). אחר דיבר על כך שמי שזכה להתקרב אליו, הרגיש שהוא נמצא בישיבת וולוז'ין, אצל רבי חיים מוולוז'ין ותלמידיו: הוא היה מספר עליהם, דן לפנייהם, מסכים להם, מתווכח אתם, הוא ראה את עצמו חלק מהם. אחר סיפר על דעות מקוריות, במוסר ובהשקפה. הצד השווה של המשוחחים היה על מקומו האיכותי והגבוה שהרב גוסטמן היה ממוקם, ושבניגוד לאחרים, לא ירד

להמוני העם ולא התאים את עולמו למושגי ההמון, מי שרצה לטעום ממנעמיו, צריך היה להתקרב אליו.⁹¹

נספח א: מכתב מהרב בענייני חינוך

י"ז אייר תשמ"א, יום ה' לסדר אם בחקותי תלכו ומשפטי תשמרו ועשיתם אותם. לכבוד ר' מרדכי עמנואל שליט"א, קיבוץ שעלבים. ראש הישיבה ר"י גוסטמן שליט"א קיבל את שאלתך בענין חינוך, וביקש ממני לכתוב לך את תשובתו.

הנה, ענין חינוך הבנים אינו רק מצוות עשייה, שהמצוה לעשות דבר, ובעשיית הדבר קיים המצוה; מצות חינוך היא מצוה לעשות פעולות להגיע אל תכלית, דהיינו להדריך ולהריח את הבנים ביראת ה' ובאהבתו, וישמח הבן בלימוד ובקיום המצוות, ולא יעשם רק כעול המוטל עליו מהוריו, אלא שתחילת לימודו יהיה באופן שהתלמיד ילך בדרך זו כל ימי חייו.

והנה, כשם שפרצופיהן של כל אחד אינם דומים זה לזה, כך דעותיהם ומידותיהם וכישרונותיהם של כל אחד הם טיפוס מיוחד, וצריכים חכמה גדולה וסיעתא דשמיא לחנך כל אחד לפי הדרך המסוגל לו, כמו שכתוב 'חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה'. ומפסוק זה אנו לומדים שני דברים. א: החנוך לנער הוא על פי 'דרכו', דהיינו שיש לכל נער דרך שמסוגל לו, והדרך בחינוך צריך להתאים לתנאים המוצרכים ליחיד. וב: 'גם כי יזקין' – שתכלית החינוך הוא שלא יסור ממנה גם כי יזקין.

כל ילד בהתפתחותו צריך למלמד, וגם צריך להתרגל בעבודה בעצמו, דהיינו שבעצמו ילמוד ויעשה מצוות ויתחנך ברגשי היראה. ועוד צריך ילד רך בשנים עיתים להתפתחות הגשמית, כמ"ש בבבא בתרא כא, א' ו'מכניסין אותן כבן שש כבן שבע, ועיין בתוס' ד"ה כבן, שכתב: כבן שש בבריא, כבן שבע בכחוש. וכן כתב בספר החינוך מצוה תי"ט: "וראוי לכל בן דעת שיתן לבו שלא להכביד על הילד בלימוד בעודו רך האברים ורך הלבב, עד שיגדל ויתחזק כח לבו ותוקף אבריו ועצמותיו ימלאו מוח ויוכל לסבול יגיעת הלימוד". עכ"ל. והטעם בזה הוא פשוט כמו שכתבנו, שמצוות החינוך אינה רק מצוות עשייה שעושים מעשה ונפטרים, אלא שמצוות חינוך היא לעשות פעולות שגם כי יזקין לא יסור ממנה.

ועוד יש להוסיף במצוות חינוך, שיש בה שתי מצוות: האחת, שהאב חייב ללמד את בנו לכל הפחות (וז"ל החינוך מצוה תי"ט) "עד שידע לקרות בספר תורה ויבין פירוש הכתובים כפשוטן". עכ"ל. ויש עוד מצוה, כמ"ש בקידושין דף ל, א' ושננתם – שיהו דברי תורה מחודדים בפיו, שאם ישאל לך אדם דבר אל תגמגם ותאמר לו אלא אמור לו מיד' וכו'. ופשוט דזהו בכל התורה כולה, כמ"ש שם שמלמדו 'מקרא משנה ותלמוד

91. מתוך אתר חדרי חרדים. שם הכותב לא מופיע בגוף הדברים.

אגדות והלכות, שאל תגמגם אלא אמור לו מיד. ביאור הדבר, שאם לא לימדו לקרות בספר תורה, על זה כתב החינוך שביטל מצות ושננתם ולא יצא ידי חובת המצוה כלל, אבל עד שילמדו כל התורה וידעה בלי גמגום עדין אביו מקיים מצות ושננתם, שהוא מצות חינוך (ובאופן הלימוד בתורה עי' ברכות ו, ב רש"י ד"ה אגרא דפרקא ורש"י ד"ה אגרא דשמעתתא, ושם בדף מז, ב רש"י ד"ה שלא שימש ת"ח). וכמו שהוא בלימוד תורה כן הוא ביתר הדינים שבמצות חינוך – דעד שיגיעו מעשיו ומידותיו למעשה אבות העולם שכך חשק ה' בהם עדיין הוא מקיים מצות חינוך, ולזה צריך שישים מגמתו ושאפתו.

ועל פי זה מוסברת הברכה 'שימך אלוקים כאפרים וכמנשה' שאנו מברכים בה את הילדים. וקשה, איך נעזי פנינו לבקש בקשה גדולה כ"כ שיהיו כאפרים וכמנשה, ומדוע לא נברך אותם שיהיו כחפץ חיים זצ"ל, שבוודאי אושר גדול יהיה לנו אם בנינו יהיו כחפץ חיים? אלא ששאפתנו צריכה להיות שיהיו כאבות העולם, ולזה אנו צריכים לתת מאווינו ותכלית החינוך, ואם נשתדל שיהיו כאבות העולם – אז יהיו בני תורה, ואל לנו לוותר על כיוון ותכלית זה.

אבל לפי מה שביארנו שתכונות כל אחד שונות, וצריך חכמה מיוחדת לחינוך כל אחד, לפעמים צריכים נסיגה קטנה אחורנית בכדי להשיג אחר כך התקדמות גדולה קדימה. וכיון שכל ילד שונה מחברו, לכן לכל ילד ובכל מצב יש דרך אחרת, אבל העיקר הוא לדעת ולכוון בתחילה שסוף כל הדרכים יגיע אל התכלית המבוקש. ועל פי זה נראה לפרש הגמ' בשבת קד, א שנדחקו בה כמה מפרשים, 'אמרי רבנן לריב"ל אתו דרדקי האידנא לבי מדרשא ואמרו מילי דאפילו בימות יהושע בן נון לא איתמר כוותייהו' וכו', עיין שם הסוגיא. והנה קשה, מה מלמדנו שצריך ללמד לדרדקי? ונראה שמשמיענו שבתחילת לימוד קטנים, כשהם דרדקי, כשמלמדם אלף בית, כבר מוסרים להם משלים שידיעתם הוא בסודות התורה הגדולים והמופלאים. דבשעת לימוד אלף בית אין התכלית רק אלף בית, וכשיזכה ללמוד חומש אז התכלית הוא ללמוד חומש וכן במשניות ובגמרא, אלא שתחילת לימודו הוא על מנת ללמוד לאח"כ כל התורה כולה, ואפילו סודות שלא הודיעום בימות יהושע בן נון.

ולהאריך בדברים אלו צריך קונטרס מיוחד, ובפרט שכל יחיד הוא עולם מלא. לכן ישתדל שאופן הלימוד יהיה כזה המביאו לתכלית המבוקש כמ"ש⁹². וה' יצליח דרכו לגדל דור ישרים אשר צדיקים ילכו בו.

הכותב בשם הראש ישיבה ר"י גוסטמן שליט"א, מיכל ברניקר⁹³

נספח ב: ראיון עם הרב על שנותיו בגרודנא

על שנותיו בגרודנא נוכל ללמוד מראיון שנערך עם הרב⁹⁴: זכורני עדיין את היום בו הציע לי הגאון רבי מיכל דוד רוזובסקי זצ"ל, אביו של ר' שמואל, שאלמד עם בנו בחברותא. הציעו לי כסף בעבור הלימוד, לא הסכמתי, כיון שהייתי מבוגר מ' שמואל בכמה שנים. דבר אחד שכנע אותי לנסות, נאמר לי שהבחור שמואל רוזובסקי הוא "ילד גאוני".

מאי משמע ילד גאוני? ישנם עילויים מילדות, נתפרסמו עילויים שלמים למחצה ולרביע, הצד השווה של כולם הוא מיוחדותם, כישרוניים עד להיותם יוצאי דופן, אבל ר' שמואל, מילדותו התבלט בכך שהיה רגיל, נעים הליכות ואצילות נסוכה על פניו. "גאון" מילדות עד זקנה בבהירות ובסדר, בעל מידות נעלות ואנושיות מאוד. מיד באותו יום פגשתי את אביו, ואמרתי לו: סליחה שהייתם צריכים לשכנע אותי ולהפציר בי ללמוד עם שמואל, נהנתי מאוד מן הלימוד. התחלנו מסכת בבא בתרא דף ט', והמשכנו אחר כך שנים רבות בחברותא.

מאיזה גיל למדתם בחברותא?

ר' שמואל היה פחות מ"ג שנים כשהתחלנו ללמוד יחד. הוא היה "מופלא הסמך לאיש". סמוך מאוד לאיש ממש, ללמדן עצום, מנעוריו. תחילה למדנו שעה או שתיים

92. הערה נוספת בענייני חינוך מובאת בספר הליכות ישראל עמ' רפז: הרב אמר בסעודת בר המצוה של נכדו, שהיסוד והחיוב בחינוך הבנים הוא שצריך האב ללמדם ולהדריכם עד שיהיו יכולים לעמוד על רגליהם בעצמם. וכן מצינו במצוות צדקה שהמעלה העליונה היא החזקת העני באופן שיעמוד על רגליו בעצמו, ושלא יהא צריך עוד לנתינת והחזקת בני אדם, ועל דרך זה יש לחנך את בניו ותלמידיו וכמו שנתבאר. והראה היסוד הנ"ל מהא דאיתא בברכות י"ג ע"ב: עד כאן מצוות קריאה וכוונה, מכאן ואילך כוונה בלא קריאה כו', התם נמי הא כתיב על לבבכם לדבר בם, ההוא בדברי תורה כתיב, והכי קאמר רחמנא: אגמירו בנייכו כי היכי דליגרסו בהו. ע"כ. והיינו דהחיוב חינוך הוא ללמד את בנו או תלמידו באופן שיוכל לגרוס וללמוד בעצמו. וכיוצא בזה אמר רבנו בשם מו"ר ר' שמעון זצ"ל, שהיה מפרש הא דכתיב ושננתם לבניך ודברת בם בשבתך בבייתך וכו', דהלשון יחיד קאי על הרב, דהיינו לומר דאף על פי שהאב או הרב יושב בביתו או הולך בדרך וכו' ואינו עם בנו או תלמיד, מכל מקום הבן או התלמיד לומד ומקיים המצוות מעצמו.

93. פורסם בהמעין תשרי תשע"ב.

94. מתוך הספר "מפיהם" – מתוך מוסף יתד נאמן ואתחנן תשנ"ט – מעובד מתוך הקלטות, ואפשר לשים לב לכך במספר מקומות.

ביום. למחרת היה בא ומציע מהלך חדש בדברי התוספות או בראשון אחר, מהלך ויסוד שחשב עליו בלילה. בחוש ראינו איך יש לו הצלחה בלימוד ועליה בכל יום. איך קונה עולמו בשעה אחת.

שאלתי את אביו וסבו מתי מספיק שמואל הנער לחדש כאלו חידושים נפלאים. אמרו לי, הוא אוכל עם הגמרא, נשכב לישון עמה, ישן עמה, ומתעורר עמה... הוא נכנס לתורה בכל חושיו. בבוקר היה קם בשמחה, אוכל מהר ארוחת בוקר, "יש לי חידוש לומר לרב גוטסמן", סיפרו בני משפחתו.

למדנו בבית המדרש "אלשיך". ר' שמואל לא הלך ללמוד בישיבה קטנה, הוא לא התאים למקום הזה. שעות רבות הוא למד עם אביו וסבו בלי מסגרת ישיבתית. בכלל ר' שמואל היה בן ישיבת גרודנא מילדותו. לא היה כתלמיד ממש מן המניין, זה היה הבית שלו ובבית לא צריך להירשם. אני הייתי רשום בישיבה כי באתי ממקום אחר, אבל ר' שמואל היה מתושבי המקום וגדל בישיבה מבלי להיות רשום כתלמיד. אביו אמר לי: תראה איך הוא גדל יפה, איך הוא מתקדם בלימוד! היו שנים שלמדנו לא פחות משבע עשרה או שמונה עשרה שעות ביממה. כל הזמן למדנו. לא היתה הגבלה של שעות ללימוד התורה. וכי מי הלך לישון בשעות הצהריים? באמצע היום מי נכנס למיטה כשהוא בריא?! אלף נכנסים למקרא ויוצאים רק מעט, היכן השאר נעלמו, מי יודע, אולי הם הלכו לישון באמצע הדרך...

את דרשת בר המצווה שלו אני עדיין זוכר, בזמן שילדים בני גילו שיחקו עם "כפתורים", הראש של הנער שמואל היה שקוע ב"שאגת אריה". ברצוני לציין, שגם המבוגרים בישיבה נהנו לשוחח עמו בלימוד, כבר מיומו הראשון בין תלמידי הישיבה. היה בו נעימות וחוץ פנימי שכבשו את לב כל הבחורים. תמיד בית המדרש רתח בלימוד, כשנכנס הבחור לבית המדרש עם שאלה או תירוץ, הוא היה תמיד שמח ומלא חיים. בארץ ישראל המשכתם את הקשר המיוחד ביניכם?

נפגשנו כמה פעמים, וזכרנו יחד בערגה וגעגועים את הימים ההם. אמרתי לר' שמואל: היום אתה כבר "מרבץ תורה גדול מאוד". פעם היינו נערים וכבר זקנו. נזכרתי עתה בשאלה ששאלתי את רבי שמואל והוא נהנה ממה שתירצתי. מסופר בגמרא על רב יוחנן וריש לקיש שלמדו יחד. על כל דבר שאמר רב יוחנן שאלו ריש לקיש עשרים וארבע שאלות. "כי הוה אמינא מילתא הוי מקשי לי". ותמהתי, וכי בכל סוגיה ישנם עשרים וארבע שאלות ותירוצים?! וכי אנו קבלנים של קושיות? הרי יש דברים פשוטים שאין עליהן יותר מקושיא אחת.

חשבתי לתרץ, ומצאתי במהרש"א תירוץ דומה. כי למדו במ"ט פנים שהתורה נדרשת בהם. עשרים וארבע קושיות שאלו ועשרים וארבע תירוצים באו, וביחד הם מ"ח פנים לתורה. אם כן, נמצאנו למדים שגם הקושיות הם חלק בלתי נפרד מהפנים של התורה. ויותר מכך, ללא הקושיות אי אפשר להגיע לשום תירוץ. רק על ידי קושיות טובות מתגלים מ"ט פנים של התורה.

ראינו הצלחה מרובה בימים ההם, בלימוד בשקידה גדולה ובעמקות. אביו ביקש מאתנו כמה פעמים לבוא להקשיב לצורת לימודנו, מאוד התביישתי ולא הסכמתי בשום אופן. עד שהצענו לו שיבוא להצטרף וללמוד אתנו יחד.

(בנימה אישית) בימי השבעה לא נרדמתי, מעוצמת הזיכרונות של הימים ההם שעלו וירדו עלי, אלו שנחקקו בליבי מהשנים ההם מלפני שנות הזעם והשואה, מכאבי על ידידי שהלך לעולמו בשנותיו הצעירות כל כך. אוי, איזה ישרות היתה לו, כמה לא סבל עיוות, ואיזה אהבה נתן לתלמידיו, אוי, מי יתן לנו תמורתו.

עם מי למד עוד ראש הישיבה בחברותא?

למדתי עם הגאון ר' חיים שמואלביץ, הוא היה מבוגר ממני. בעת שהיינו נפגשים בארץ ישראל היה שואל, אם אני עדיין שומר על קשר עם ר' שמואל. בגיל 18 נעשה ר' חיים ראש ישיבה קטנה בגרודנא! לא נעשים גאונים פתאום בגיל ארבעים, הגאונות מתחילה מילדות.

הרבה שנים למדנו יחד, עד שרבי חיים התארס, למדנו בבית-מדרש חברת ש"ס, ואחר כך בבית מדרש נידח ושקט. אני הייתי מביא ככר לחם, ורבי חיים הביא הערינג מעושן, ומים לקחנו מהכיור. כך ישבנו שעות רבות ולמדנו רוב ש"ס בבלי וירושלמי בשקידה עצומה. למדתי גם חברותא עם ר' נפתלי וסרמן הי"ד, בנו של הגאון ר' אלחנן הי"ד. ר' אלחנן הציע לי כסף ללימוד החברותא עם בנו. לא הסכמתי, כי נפתלי היה עילוי אמיתי, הנאה שמימית ללמוד עמו.